

Evin Turizm İnşaat ve Yayıncılık  
Ticaret Limited Şirketi Adına  
SAHİBİ  
**Fadıl Özçelik**

**SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ**  
**Bülent Demirel**

**HUKUK MÜŞAVİRİ**  
**Av. Hamiyet İzol**

**YAZIŞMA ADRESİ**  
Tarlabaşı Cad. No: 232 Daire: 4  
Beyoğlu - İstanbul  
Tel: 0 (212) 250 19 01  
Fax: 0 (212) 235 53 82  
**ISSN: 1302-7964**

**ALMANYA**  
Postfach: 131831, 42045  
Wuppertal/ALMANYA  
Tel /Fax: 0 (202) 758 34 79

**ABONE KOŞULLARI**  
Altı Aylık: 2. 250.000 TL Yıllık: 4.500.000 TL  
Avrupa: 60 DM ABD: 40 \$  
Avusturalya: 45 Avusturalya Doları

**İLAN TARİFESİ**  
Arka Kapak: 120.000.000.-TL  
İç Kapak: 95.000.000.-TL  
İç Sayfalar: 80.000.000.-TL  
Yarım Sayfa: 40.000.000.-TL  
1/4 Sayfa: 20.500.000.TL

**BASKI**  
Yön Matbaası  
**Topkapı / İSTANBUL** Tel: 0 (212) 544 66 34

# İçindekiler

DENG'den Sunu.....1

## OLAYLAR ve GÖRÜŞLER

Bazı sorular ve cevaplar:

**Kemal Burkay** ..... 2-8

Siyasal dejenerasyon ve

Kürt-Kav'ın geleceği

**İbrahim Can** ..... 9-13

1971-2001:

Türkiye'de IMF Programları

**Engin Erkiner**..... 14-19

Kuşatma altındayım!

**Yılmaz Çamlıbel** ..... 20-25

Kıbrıs sorunu:

Hukuki ve ahlaki olmayan bir tutum

**Mahmut Kılınç**..... 26-31

Kurdistan İraqê: Problemên pêşketinê

**Şekroyê Mihoyî**..... 32-35

Kurd û Macaristan

**Dr. Zorabê Bûdî Aloiane**..... 36-48

Deng'den sunu  
Merhaba!

Dünyada gazeteciliğin hem çok kolay hem çok zor meslek olduğu az sayıdaki ülkelerden birinde yaşıyoruz.

80 yıla yakın bir süredir devlet yalnız gazetecilere değil toplumun bütün kesimlerine aynı deli gömleğini giydirmekten, aklı başında insanlar ise giymek için direnmekten vazgeçmedi. Akıllı olup da deli numarası yapmakta çıkarı olanlar ise uçması istendiğinde 'deve' koşması istendiğinde ise 'kuş' rolü oynayarak her iki taraftan da 'kazanmaya' devam ediyor. Devekuşlarından gazeteci olunamayacağını belirtmeye gerek var mı? Gazetecilik özü itibarıyla 'aykırı' ve 'muhalif' olmayı gerektiriyor. Söylenenlerden kuşkulandıktan dinleyip alkışlamak ruhuna aykırıdır gazetecinin. O hep oyun bozanlık ederek söylenenin arkasındaki, gizlenenleri, ifade edilmek istenmeyenlerin ardında koşar ve bulmaya çalışır. Bu nedenle de bütün hisimleri üstüne çeker.

Kendinden korkan, kapalı ve karanlık, yarası olan rejimlerin gazeteciler ve gazetecilik mesleğiyle barışık olamayacağı açık. Bu yönüyle maddi ve manevi cezalarla sindirilmek istenmeleri anlaşılmayan bir şey değil.

Tıpkı Osmanlı İmparatorluğu gibi, Türkiye Cumhuriyetinin yöneticileri ve sahipleri de yurttaşlık yerine vatandaşların kendilerine kulluk yapmasını istiyor. Can çıkar huy çıkmaz misali köprülerin altından çok sular geçmesine rağmen bugünkü TC yöneticileri de divan edebiyatı şairlerinin cahil, okuma-yazması olmayan sultanlara bile methiyeler dizmesi, gönüllerini eğlendirmesi gibi herkesin kendilerini pohpohlamasını istiyor; öyle olmasa (hakketmeseler) bile.. Aykırı ses, hele içinde Kürt ve Kürdistan sözcükleri bulunan bir ses duymaya, bozulan sinirleri tahammül edemiyor. Hassas, incinmiş, haksızlıklara maruz kalmış duygusal dünyaları sorunlardan, kavgalardan uzak, hep denileni yapan ve boyun eğen uysal ve uyumlu iyi vatandaşlar istiyor. Çiftliklerinde iyi vatandaş olarak kullanan gazeteciler sektöre uğratan bizim gibi kötü, iflah olmaz muhalif Kürtlerle karşılaşınca, eskisi gibi 'vurun kellesini' diyemedikleri için 'basın cezası' diyorlar.

Evet bu topraklarda gazetecilik yapmak sadece çok zor değil bir de çok kolay.. Gazeteciliğin esas işlevlerinden birisinin hatta en önemlisinin kamuoyuna doğru ve nesnel haber sunmak olduğu gözünüze alınırsa, haber üretmeye bile ihtiyaç olmadığı, bunun için kafa yormak ve emek harcamak gerekmediği görülecektir. Ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel, eğitim, sağlık, iş vb. temel hiçbir sorunun çözülmediği hatta her alanda alabildiğine bir karmaşanın yaşandığı ortamda koşturmaya bile ihtiyaç kalmıyor. Haberin peşinden koşmuyor tersine haber adeta dört nala ayağınıza geliyor. Size onu sadece işlemek kalıyor. İstifa eden bir Emniyet müdürü hakkında görevini kötüye kullandığı gerekçesiyle hemen soruşturma açılıyor. Hele azıcık kurcalamaya kalkışabilecek biraz cesaret ve vicdan sahibi birileri çıkarsa hangi eteklerden ne tür taşların döküleceği insana küçük dillerini yutturacaktır. Balık baştan kokar misali çamura ve batağa saplanmamış bir "büyük baş" var mı acaba? Buna rağmen günlük gazete sayfalarının zorlama haberlerle dolup taşıdığına tanık oluyoruz.. Kendisi boğazına kadar batağın içindeki holding-kartel medyası elbette sayfalarını doldurabilmek için bütün muazzam imkanlarına rağmen çareyi uyduruk-zorlama haber, gazeteci olmak donanım, zeka ve yeteneğinden mahrum diğer bir adı da Çöl ajanı olan köşe yazarlarında bulacaktır. Mesleki etik, bilinç ve kaygıdan muaf kişilerin cepleri Amerikan dolarları ile doldurularak kirli çamaşırlarını ortaya serebilecek gerçek gazeteciler devre dışı bırakıldığı gibi bizzat gazeteciliği paravan olarak kullanan gazete sahiplerinin yasadışı yollardan para kazanmalarının gün ışığına çıkarılması engellenmekte, gazeteciler kullanılmaktadır.

Kürt halkının kendi anadilini konuşma talebi bile bu ülkenin holdingci gazetelerinin bol maaşlı kaleşörlerinde "kesin dillerini, hepten sussunlar!" tepkileriyle karşılık buluyor. Kürtçe atasözündeki gibi "Başê bira Tajdîn e ew jî him dîn e him derwîn e" ilkokulda matematik dersi iyi olanları, onlara bu hakkı yasakladığımız için direniyorlar, serbest bırakalım vazgeçeceklerdir, diyorlar.. Kaset satışlarının serbest bırakıldıktan sonra satışlarının nasıl düştüğünü bilimsel açıklamalarına-düşüncelerine mesnet yapıyorlar. Sanki mesele kaç kasetin satılıp satılmamasıyla ilgiliymiş gibi. Gazeteci değil tüccardırlar ya bu nedenle de her şeyde ölçüt olarak kullandıkları ellerindeki esnaf terazisi oluyor.. İyilerin bir diğerleri ise şu şu hakları vermezsek şu şu olur diye devletlerine hizmet etmenin emsalsiz örneklerini veriyorlar. Bir ulusun doğal haklarına sahip çıkmak ve özeleştirii yapmak yerine, devletini, aydın öngörüsüyle korumaya alıyor, devletin başına daha büyük felaketlerin gelmesini aydın-gazeteci, duyarlılığıyla bugünden önlemeye çalışıyor.. Oscar WILDE: "Kimi gittiği her yeri mutlu eder, kimi de terkettiği yeri.." diyor, Türk aydın ve gazetecileri bizi mutsuz etmekten başka bir şey düşünmediler ne yazık ki! İyisi mi "Gölge etmesinler başka ihsan istemeyiz!"

Rahmetli Aziz Nesin "Bir aydın söyledikleri için değil, söylemedikleri için yargılanmalıdır," diyordu. O bir istisnayıydı. Çünkü bu ülkede aydın ve aynı zamanda en azından aydın olması gereken gazetecilerin büyük çoğunluğunun söyledikleri zaten suç değil. bilakis baskı ve zulmün teorisini üreten cinsten.. Bu nedenle söyledikleri ve yazdıkları için zaten yargılanmıyorlar.. Ancak tarih ve kamu vicdanı tarafından söyledikleri ve söylemedikleri için yargılanacakları muhakkak..

\*\*\*

Bu sayımızda güncel ve siyasal yazılara yer verdik.

Kürdistan Sosyalist Partisi Genel Sekreteri Sayın **Kemal Burcak**'ın proletarya diktatörlüğü, sosyalizm, globalizm ve Kürt devrimci hareketinin yakın görevini tartıştığı ve PSK'nin web sayfasında "*Bazı sorular ve cevaplar*" başlıklıyla yayımlanan yazıyı sizle paylaşmak istedik.

Yazarımız **İbrahim Can**, "*Siyasal dejenerasyon ve Kürt-Kav'ın geleceği*" başlıklı yazısında vakfın dününü ve bugün içinde bulunduğu durumu tartışıyor.

Yazarımız **Engin Erkiner**, "*1971-2001: Türkiye'de IMF Programları*" başlığını koyduğu yazısında IMF programlarını değerlendiriyor.

Demokrasi ve Barış Partisi (DBP) Genel Başkanı Sayın **Yılmaz Çamıbel**'in "*Kuşatma altındayım*" başlıklı yazısında şu ana kadar kendileri hakkında açılan dava ve soruşturmaları değerlendiriyor ve bunlarla ilgili bilgiler veriyor.

Yazarımız **Mahmut Kılınç**, "*Kıbrıs sorunu: Hukuki ve ahlaki olmayan bir tutum*" başlıklı yazısında, Kıbrıs sorununda izlenen yanlış ve haksız politikayı eleştiriyor.

Moskova Kürt Araştırma Merkezi Başkanı ve Ermenistan Bilimler Akademisi üyesi **Prof. Şekroyê Mihoyî**'nin Rusyanın günlük gazetelerinden "Nezavisimaya gazeta" (Bağımsız gazete)'de yayınlanan Rusça yazısını yine yazarlarımızdan **Têmurê Xelîl** Kürtçeye çevirdi. **Prof. Şekroyê Mihoyî** "*Kurdistanê İraqê: Problemên pêşketinê*" başlıklı bu yazısında Güney Kurdistan'daki son durum hakkında bize aydınlatıcı bilgiler veriyor.

**Dr. Zorabê Bûdi Aloiane** "*Kurd û Macaristan*" başlıklı yazısında geçmişten günümüze Kürt ve Macar ilişkilerini ele alıyor. İlginizi çekeceğinden eminiz.

Gelecek sayıda buluşmak umuduyla...

# Bazı sorular ve cevaplar: (\*)

**Çağımızda "proletarya diktatörlüğü" savı gerçekçi mi?**

**İnsanlığın geleceği niçin sosyalizmde?**

**Globalizmin yol açacağı sonuçlar?**

**Kürt devrimci hareketi için yakın görev ne?**

**Kemal BURKAY**

Sayın Welat Coşkun, daha önce de bize yazmış ve sorularını cevaplandırmıştık. İkinci mektubunda şöyle diyor:

Öncelikle sitenizin yeni görünümü için kutlarım, gerçekten çok güzel bir şekilde düzenlenmiş. Önceki sitenizde daha çok içerik ön plana çıkıyordu. Şimdiki ise daha çok ilgi çekiyor.

Size yönelttiğim soruları ilginç bulmanız beni çok sevindirdi. Ve bu demek oluyor ki artık bu tür soruları daha çok cevaplandırmanız gerekecek! Daha önceki sorularım bazı arkadaşlarım tarafından ilginç değil de düşük seviyeli sorular olarak karşılandılar. Ama ben neler sorduğumdan ve neden sorduğumdan çok emin olduğum için bu tür sorular sormaya devam edeceğim. Verdiğiniz cevapta teorik olarak okumamı tavsiye ettiğiniz

yazıların ve kitapların bazılarını okuduğumdan sadece sitenizdeki Parti Programınızı ve Genel Sekreteriniz Sayın Kemal Burkay'ın Leverkusen'de yaptığı konuşmayı tekrar gözden geçirdim. Sonuç olarak Partiniz hakkındaki düşüncelerim yine eskisi gibi. Örgütünüzü farklı kılan yanı, sizin kendinize has bir düşünce tarzınızın olmasıdır. Yani Lenin'den, Marks'tan veya Engels'ten kopya çekmeden, onların düşüncelerini de dikkate alarak teoriyi ve pratiği gerçekleştirmenizdir diye düşünüyorum. Bu yüzden ben yaptığınız yorumların arka planını öğrenmek istiyorum. Sitenizde ve kitaplarınızın genelinde sonuç yorumlarınızı belirtmenizden dolayı fazla yararlanamıyorum. Örneğin bana yazdığınız cevapta "proletarya diktatörlüğü"nü artık geçerli bir düşünce olmadığını belirtmiştiniz,

benim merak ettiğim ve öğrenmek istediğim ise sizin bu düşünceye nasıl vardığınızdır? Yani proletarya diktatörlüğünü zorunlu kılan koşullar nelerdi? Şimdi ise neden geçerliliği kalmamıştır? Rusya örneğini vermeden bu sonuca nasıl varıyorsunuz? İçinde bulunduğumuz sistem gerçekten de artık diktatörce yöntemler olmadan da devrimin gerçekleşmesine izin veriyorsa bu yoruma nasıl varıyorsunuz? Sizin diktatörlük konusundaki yorumunuz nedir ( Lenin'in de bu konudaki yorumlarıyla karşılaştırırsanız)? Kısacası yorumlarınızdaki diyalektiği vereceğiniz cevaplarda da daha ayrıntılı bir şekilde kullanırsanız sevinirim. Ama bunu yapmak çok uğraştırıcı bir iş olduğundan dolayı size hak vermiyorum değilim, yine de cevaplarınızda mümkün olduğu kadarıyla daha çok ayrıntı belirtirseniz memnun olurum. Bu kadar sohbetten sonra Size sorularımı yöneltmek istiyorum:

\* Zaman kavramı bir tarafa bırakılırsa sosyalist veya komünist sistemin oluşmasının insan hayatı açısından zorunluluğu nedir?

\* Size göre her Kürd'ün ulusal kurtuluş mücadelesinde yer alması zorunlu mudur? Çalışmalarınızda başarılar dileğiyle.

\*\*\*

Sayın Welat Coşkun,

Öncelikle, sitemizin yeni biçimiyle ilgili yaptığınız

olumlu değerlendirme nedeniyle bizden de teşekkürler. Sorularınıza gelince: Sizin de mektubunuzda belirttiğiniz gibi bu sorulara çok ayrıntılı cevap vermeye ne yazık ki hem zamanımız elvermez, hem de bu sitedeki cevapların, okuyucuyu yormamak için çok uzun olmamaları gerekiyor. Yine de, hem mümkün olduğunca sorularınıza cevap vermeye, hem de bu vesileyle sosyalizme ve devrim sorununa ilişkin kimi görüşlerimizi bir kez daha özetle dile getirmeye çalıştık; hatta yer yer de belki yeni şeyler söyledik. Cevap ise düşündüğümüzün aksine uzun oldu..

1- Proletarya diktatörlüğü denen yöntemin ya da biçimin sosyalizmi kurmaya hiç de uygun olmadığını, Sovyetler Birliği ve diğer Doğu Avrupa ülkelerinde yaşanan deneyimin kanıtladığı kanısındayız. Bu ülkelerde işçi sınıfı diktatörlüğü adına komünist partisi tek yönetici oldu. Ama önce parti kitlelerden, hatta işçilerden koptu. Sonra parti içinde merkez komitesinden ve üst bürokratlardan oluşan bir güçlü ya da etkin kesim oluştu. Onun da üstünde, her sözünde bir keramet varsayılan ve genellikle putlaştırılan partinin genel sekreteri.. Diğer bir deyişle, sınıf diktatörlüğü yerine parti diktatörlüğü geçti, parti içinde de bir seçkinler yönetimi, hatta kişi diktatör-

lüğü oluştu. Bu durum hemen hemen söz konusu tüm ülkelerde yaşandı.

Bize göre, tek parti yönetiminin doğal sonucuydu bu. Alternatifi olmayan, eleştirelemeyen, kutsanan her yönetim tarzı buna varır. Bu tür yönetimler kolayca keyfiliğe kayar ve kitlelerden koparlar. Çoğulculuk, açıklık bu nedenle zorunludur. Halk bir seçim yapabilmelidir. Bu ise diktatörlükle değil, demokrasiyle olur.

Demokrasiyi kimi sol çevrelerin yaptığı gibi, salt burjuva malı saymak yanlış. O, insanlığın bir kazanımıdır. "Sosyalist demokrasi" diye bir kavram da vardır. Sosyalistler demokrasiyi küçümsememeli, yapabiliyorlarsa daha da geliştirmeliler. Sosyalistler önerilerini ve programlarını halk çoğunluğunun, en başta da emekçilerin gönüllü desteği ile yürütmelidirler. Yani halkı kazanmalıdırlar. Bu ise zorla değil, iknaya olur. Zora dayanarak iktidar olunsan bile, yine ona dayanarak uzun süre iktidar da kalınamıyacağını ve bu yöntemle sosyalizmin inşa edilemeyeceğini söz konusu deneyim kanıtladı.

Diktatörlüğün geçerli olduğu monarşist, faşist, militarist ve benzeri ülkelerde, demokratik yollardan iktidar değişimi elbet kolay değil. Böyle ülkelerde ayaklanma, ya da devrim meşrudur. 1917 Çarlık Rusyası'nda yaşandığı gibi. Ama böyle durum-

larda dahi, diktatörlük rejiminin baskı kurumları tasfiye edildikten, gerekli reformlar yapıldıktan sonra çok sesli, çok partili demokratik bir yönetim biçimine geçilebilir. Eğer bu yapılabilseydi belki de Sovyet deneyimi başarıyla sonuçlanacaktı.

Kaldı ki, sözkonusu deneyim, geri kalmış ülkelerde sosyalizmin kuruluşunun, olanaksız olmasa bile çok güç olduğunu da kanıtladı. Marks'ın öngörüsü de sosyalist devrimin önce en gelişmiş ülkelerde, Batı Avrupa ve Amerika'da olacağı yönündeydi. Kanımca Sovyet deneyimi, Rusya gibi sanayi, tarım ve teknoloji alanında batıdan geri, hinterlandı (Uralların doğusunda kalan Asya ülkeleri, Kafkaslar) daha da geri bir ülkede yaşandığı için, sağladığı tarihsel önemde başarılarına rağmen, ülkenin sözkonusu görece geri yapısı nedeniyle nihayî sonuca ulaşamadı. Sovyetler Birliği ve diğer Doğu Avrupa ülkeleri, kapitalist ülkelerle ekonomik yarışı ne yazık ki yitirdiler. Bir de buna kapalı, tek partili sistemin insanları bıkıtırıcı yanı eklenince kitleler sistemden koptu.

Şu anda hala eski sistemde direnen, havlu atmamış olan Kuzey Kore, Küba, Vietnam hatta Çin gibi ülkeleri yakın dönemde nelerin bek-

lediğini elbet tümünden bilemeyiz. Ama özellikle Kuzey Kore ve Küba'nın durumu ortada, iki ülke de büyük sıkıntıda. Çin elbet coğrafi ve nüfus olarak büyük bir ülke. Ekonomik alanda kimi reformlara, esnetmelere rağmen siyasal sistemi Sovyet benzeri tek parti yönetimi ve oldukça katı. Demokratik iklimin genişlediği bir dünyada

*Bu ülkelerde hem işçilerin görece olarak iyi bir yaşamları, yani bir ayaklanma durumunda özgürlüklerinin yanısıra yitirebilecekleri çok şey var, hem de sistemi değiştirmek için ayaklanmalarına gerek yok; bunu isteseler pekala, fazla başlarını ağrıtmadan, fazla bir bedel ödemeye gerek kalmadan, oylarıyla da yapabilirler. Sosyalist partiler ve Komünist partileri bu ülkelerin tümünde serbest.*

bunu ne zamana kadar sürdürebilir? Gönül ister ki Çin, Rusya'nın durumuna düşmeden, bir mafya ve vahşi kapitalizm ülkesi olmadan, politik reformlarla çoğulcu, demokratik bir sistemi yakalayabilsin ve kitlelerin gönüllü desteğiyle sosyalizmi inşa edebilsin, ileri evrelerine geçebilsin. Bu elbet çok zor. Olup olamayacağını da zaman gösterecek.

Sosyalizm geri ülkelerden çok, görece olarak daha gelişkin ülkelerde, daha gelişkin bir ekonomik, sosyal ve kültürel temel üzerinde inşa

edilebilir. Buna demokrasi geleneğinin, özellikle sivil toplum örgütlülüğünün gelişkin olması dahildir. Böyle ülkelerde ise, örneğin Avrupa Birliği ülkeleri, günümüzde ve yakın gelecekte -hatta olağanüstü değişiklikler olmadıkça uzak gelecekte de- bir ayaklanma ve bunu izleyen "proletarya diktatörlüğü" beklenemez. Bu ülkelerde hem işçilerin görece olarak

iyi bir yaşamları, yani bir ayaklanma durumunda özgürlüklerinin yanısıra yitirebilecekleri çok şey var, hem de sistemi değiştirmek için ayaklanmalarına gerek yok; bunu isteseler pekala, fazla başlarını ağrıtmadan, fazla bir bedel ödemeye gerek kalmadan, oylarıyla da yapabilirler. Sosyalist partiler ve Komünist partileri bu ülkelerin tümünde serbest. Ama

işçiler bunu istemiyorlarsa kim onları ayaklandırabilir?.

Biz bu tür ülkelerde zamanla sosyalizme geçiş için hem nesnel, hem öznel koşulların olgunlaşacağı ve bu geçişin bir ayaklanma ve diktatörlük biçiminde değil, demokratik yöntemlerle ve evrimci biçimde olacağı kanısındayız. Kitlelerin, özellikle emekçilerin bilinçlenmesi, sosyalist ve komünist partilerin çevresinde örgütlenmeleriyle. Sosyal hakları ve hizmetleri genişleten, gelir dağılımında aradaki farkları azaltarak alt sınıfların yaşam düzeylerini iyileştiren,

herkese eğitim alanında fırsat eşitliği sağlayan ve toplumun kültür düzeyini yükselten programlarla...

Bu belki uzunca bir zaman alacak. Ama dünyanın bu yöne gittiği inancındayız. Globalizm, kısa vadede gelişkin ülkelerden ve aynı zamanda kapitalistlerden yana işleyen bir çark olsa bile, uzun vadede tüm insanlığa hizmet ediyor ve sosyalizm yönündeki büyük tarihsel dönüşümün de alt yapısını hazırlıyor.

Globalizmin bir yönü, ekonomik alanda daha geniş coğrafyaları kapsayan daha büyük çaplı ekonomilerin ortaya çıkması ve bunların kaynaşması demektir. Şu anda Batı Avrupa, Kuzey Amerika, Japonya... Ama bu alan durmadan genişliyor. Yarın başka ülkeler buna katılacak ve gelecekte, kuşku olmasın tüm dünyayı kapsayacak. Dünya ekonomisi bütünleşecek, ülkeler arasındaki farklar azalacak. Bu kaynaşma aynı zamanda görece olarak geride olanların durumunu olumlu yönde etkileyecek ve bileşik kaplar misali onların da düzeyini yükseltip birincilere yaklaştıracak.

Globalizmin ikinci yönü demokrasinin ve insan haklarının dünya çapında gelişmesine yardımcı olması, bunu hızlandırmasıdır. Çünkü bugün daha çok batı ülkelerinde yerleşmiş olan, yıldan yıla daha da iyileşen bu normlar ve değerler, ekonomik enteg-

rasyonla, hatta siyasal planda AB benzeri daha geniş birliklerle beraber sınırlarını genişletiyor ve yeni ülkeleri kapsamına alıyor.

Globalizm, aynı zamanda sözkonusu ülkeler için daha geniş ortak güvenlik çemberlerinin yaratılması demektir. Bu da uzun vadede barışçı ilişkileri yerleştirecek ve bu türden barış adalarının ya da kıtalarının alanını dünya çapında genişletecektir. Bu sürecin sonunda ise ekonomik ve siyasal sınırlar kalkacağı için, dünya çapında güvenlik ve barış da bir gerçekliğe dönüşecektir. Bu tam da Marks'ın sözünü ettiği büyük entegrasyondur. Yani dünya gerçek anlamda tüm insanların ortak evi olacak, ülkelerin birbirlerine ve devletlerin kendi halklarına karşı silahlanmalarına, büyük ordulara, büyük polis güçlerine gerek kalmıyacaktır. İnsan hak ve özgürlükleri dünya çapında onay göreceği, birçok iş sivil toplum kuruluşları, yani örgütlü halkın kendi eliyle yürütüleceği için artık baskı mekanizmaları önemi ni yitirecek ve Engels'in sözünü ettiği devletin erimesi ve yok olması süreci yaşanacaktır.

Günümüzde ulusal sınırları, ulusal özellikleri bağnazca savunan milliyetçiler globalizme karşılar, ondan korku ve kaygı duyuyorlar. Bunda haklılar. Değişim süreci onların ırkçı, ilkel değer yargılarıyla çelişiyor. Ama

ilginçtir, Globalleşme sürecinden kaygı duyanlar ve buna karşı çıkanlar arasında birçok ülkede solun da bir bölümü var. Bunlar da emekçilerin çıkarını savunma ve kapitalizme karşı mücadele adına bunu yapıyorlar. Kısımca sözkonusu sol kesim değişim sürecini, bunun zorunluluğunu ve uzun erimde yaratacağı olumlu sonuçları iyi hesaplıyamıyor. Bu kesimler hala sorunlara 19. Yüzyılın ve 20. Yüzyıl başlarının tezleri ve değer yargılarıyla yaklaşıyorlar. Oysa aradan çok zaman geçti, şimdi 21. Yüzyıldayız ve dünya çok değişti. Sol da politikasını dünyanın yeni gerçeklerine uyarlamak, tezlerini geliştirmek, yenilemek zorunda. Bunu yapamayan tutuculaşır.

Sol partiler, yeni koşullara uygun bir örgütlenme ve programla kitlelerin karşısına çıkmalıdır. Ülkeleri birleştiren değişim olgusu farklı ülkelerin solunu da birleştiriyor.

Avrupa Birliği bunun tipik örneğidir. Ortak ekonomik ve siyasal kurumlar, ortak parlamentonun yanı sıra Avrupa çapında muhafazakar, liberal, çevreci, sosyalist ve komünist partilerin ortak grupları da oluşmuştur. Diğer bir deyişle, sermaye birleşiyorsa, emek de birleşiyor. Birleşen emek, bilinci ve örgütlülüğü, yani gücü oranında değişimi de etkileyecek, toplumsal sisteme biçim verecektir.

2- Biz, sosyalizmin insanlığın geleceği açısından hem gerekli, hem kaçınılmaz olduğu kanısındayız. (Sosyalist teorinin ustaları, Marks, Engels, Lenin ve aynı doğrultuyu izleyen başkaları, komünizmi sosyalizmin bir aşaması, ileri evresi saymışlardır. Bizce de öyledir.)

Öncelikle, özgürlük, adalet, eşitlik gibi, ta Fransız devriminden bu yana insanlığın yücelttiği, uğrunda kaygı ettiği ideallerin tam anlamıyla gerçekleşmesi ancak sosyalizm projesinin hayata geçmesiyle mümkündür. Kapitalizm bunu sağlayamaz. Aksine, artı değer sömürüsüne dayanan ücretli kölelik sistemiyle kapitalizm ancak eşitsizlik yaratır. İnsanın insanı sömürdüğü bir sistem adil olamaz. Kapitalizm, işi olanları iyi çalıştırmak için işsizler ordusundan yararlanır. Yani emekçilerin bir bölümünü işsiz bırakır. Böylece insan varlığının en değerli öğelerinden biri olan yaratıcı emeği boşa bırakır, insanı çalışma hakkından eder. Bazen ona bir konut bile sağlamaz, sokağa atar. Kendisine gerekli olduğu kadarıyla eğitir. İşsiz, ya da işi patronun merhametine kalmış, bazan hiç, bazan yeterince eğitim görme imkanı bulamamış kişi ne derece özgürdür?

Eşitsiz ve adaletsiz olan, insanlarına yeterince özgürlük veremiyen kapitalizm, yönetmek için baskı araçlarını gerektirir. O geçmişten

devraldığı bu tür baskı araçlarını, devlet çarkını korudu, pekiştirdi, güçlendirdi. Kuşku yok, kapitalizmin kendisi de, bir yandan –özellikle sosyalist sistemin güçlü olduğu dönemde- onunla başa çıkabilmek, öte yandan bizzat içindeki dinamik ve değişimci güçlerin etkisiyle zaman içinde değişti ve değişiyor. Sistemi ayakta tutmak için sosyal hakları geliştiriyor, kendisine güven kazandıkça insan hak ve özgürlüklerinin sınırlarını genişletiyor. Ama böylece, baskı çarkını zaman içinde gevşetse de ondan tümünden vazgeçtiği söylenemez. Sistem, çıkarlarını tehdit eden dış unsurlara karşı ise silahlanma ve savaşı sürdürüyor.

Kapitalizmin sözkonusu çelişkileri ise ancak, emeği en yüce değer sayan, sömürüye son vermeyi amaçlayan, salt parasal kazancı değil, insanın mutluluğunu ön plana alan sosyalist bir sistemle aşılabılır. Böyle bir sistem, amaçları doğrultusunda gelişip güçlendikçe baskı araçlarına artık gerek duymayacak ve tümüyle yeni bir sistem doğacaktır.

Kuşkusuz, teorik olarak bunu bilmek yetmez. Bu değişimin güvencesi ne? O kendiliğinden olmayacak. Bu sonucu ancak bilinçli ve örgütlü insan eylemi yaratabilir. Bugün olmasa bile gelecek kuşaklar bunu başarabilecek mi?

Biz başaracakları inancın-

*Günümüzde sosyal haklar, insan hak ve özgürlükleri, en azından gelişkin kapitalist ülkelerde geçmişe oranla çok ilerde. Bu ülkelerde kişi, birey olarak belli bir statüye sahip, kul değil yurttaş. Zenginlerin ve yönetenlerin önünde eğilmiyor. Görevler ve roller farklı olsa bile, kişi ailede, okulda, askerlikte ve toplumsal yaşamın her alanında kendisini ötekilerden aşağıda, ya da yukarıda görmüyor. (Bir de bu durumu zenginlerin yoksulları adamdan saymadığı, yönetenlerin yönetilenleri, güçlülerin zayıfları karınca gibi gördükleri Türkiye ve benzeri ülkelerde kıyaslayın...) Böylesine gelişkin ve insanları kişilik kazanmış bir toplum, eşitlikçi bir düzen için daha elverişlidir. Yeter ki sosyalizm hakkında önyargılardan kurtulsun ve sağlıklı bir bilince ulaşsın. O zaman, büyük çoğunluğunun sosyalizmi isteyeceğine kuşku olamaz. Çünkü bu büyük çoğunluk kapitalist değil, ücretlidir, emekçidir. İşte sosyalist partilere düşen, insanlara bu bilinci vermek, onları mevcut düzenin süregelen haksızlıkları, kötülükleri ve sosyalist toplumun onlara verecekleri konusunda aydınlatmak, örgütlemektir.*

dayız. Bize göre insanlığın gelişim doğrultusu, zaman zaman yaşanan kesintilere, hatta geçici geriye dönüşlere rağmen, sosyalizme doğrudur. Tüm engellere, zorluklara, bilinç karışıklıklarına ve koşullanmalara rağmen toplumun zaman içinde değiştiğini, insanların ekonomik, sosyal ve siyasal alanda daha çok hak ve özgürlük istediğini, eşitsizliğe, baskıya karşı çıktığını söyleyebiliriz. Bu da değişim yönündeki süreci güçlendiriyor.

Kuşkusuz, bugünkü kuşaklar -en gelişmiş ülkelerde bile- henüz sosyalizme hazır değil. Bu özellikle de insan bilincinde, yaşama tarzında görülüyor. Ama bugünün toplumu 19. Yüzyıldan, hatta 20. Yüzyılın ilk yarısından da çok farklı. Günümüzde sosyal haklar, insan hak ve özgürlükleri, en azından gelişkin kapitalist ülkelerde geçmişe oranla çok ilerde. Bu ülkelerde kişi, birey olarak belli bir statüye sahip, kul değil yurttaş. Zenginlerin ve yönetenlerin önünde eğilmiyor. Görevler ve roller farklı olsa bile, kişi ailede, okulda, askerlikte ve toplumsal yaşamın her alanında kendisini ötekilerden aşağıda, ya da yukarıda görmüyor. (Bir de bu durumu zenginlerin yoksulları adamdan saymadığı, yönetenlerin yönetilenleri, güçlülerin zayıfları karınca gibi gördükleri Türkiye ve benzeri ülkelerle kıyaslayın..) Böylesine gelişkin

ve insanları kişilik kazanmış bir toplum, eşitlikçi bir düzen için daha elverişlidir. Yeter ki sosyalizm hakkında önyargılardan kurtulsun ve sağlıklı bir bilince ulaşsın. O zaman, büyük çoğunluğunun sosyalizmi isteyeceğine kuşku olamaz. Çünkü bu büyük çoğunluk kapitalist değil, ücretlidir, emekçidir.

İşte sosyalist partilere düşen, insanlara bu bilinci vermek, onları mevcut düzenin süregelen haksızlıkları, kötülükleri ve sosyalist toplumun onlara verecekleri konusunda aydınlatmak, örgütlemektir. Bu olacaktır ve kanımızca sadece bir zaman meselesidir. İnsanların kendi çıkarlarını görüp kavramaları ve değişimden yana çıkmaları sürecin doğasına uygundur. Bunun tersi insana ve değişim sürecine karşı karamsarlık ve umutsuzluk olur. Bizce hayatın gerçeklerine uygun olan bu değişim olgusu ve bunun beslediği umuttur.

**3- Her onurlu Kürdün** ulusal kurtuluş mücadelemizde yeralması elbette gerekir. Biz ülkesi parçalanmış, kaynakları yağma edilen, dili kültürü yasaklanan, kendi kendisini yönetme hakkından yoksun bırakılan, hak ve özgürlük istediği zaman da baskı ve işkence gören, sürülen, kıyılan bir halkız. Böyle bir halkın her onurlu bireyine düşen bu haksızlığa, zulme hayır demek, özgürlük mücadelesinde yer almaktır.

Bunun için sosyalist olmak da zorunlu değil, onurlu olmak yeterlidir. Ayrıca bu mücadele sosyalist görüşlerle de çelişmez. Bir Kürt hem ülkesinin ve halkının özgürlüğünü isteyebilir, hem de sosyalizmi. Üstelik sosyalist dünya görüşü kişiye çok daha geniş bir ufuk, çok daha geniş bir özgürlük ve eşitlik ideali kazandırır. Tüm insanların mutluluğunu isteyen, dünyamızdaki herkes için iş, ekmek, özgürlük isteyen kişi, kendi halkı için mi istemez?.

Öte yandan, daha önceki mektubunuza verdiğimiz cevapta da değinmiştik: Kürt halkı gibi en basit ulusal hak ve özgürlüklerden yoksun bir halk için güncel görev ulusal kurtuluştur. Yani her halkın doğal olarak isteyeceği gibi, yabancı baskısından kurtulmak, kendi ülkesinin sorunlarıyla ilgili olarak kendisi karar vermek, ülkesinin kaynaklarını kendi gelişmesi için harcamak, dil ve kültürünü özgürce geliştirmek. Kürt halkının bunun yanı sıra, ilk aşamada gerek duyacağı demokratik bir toplum inşa etmektir. Yani çok partili, çok sesli, açık bir toplum.

Diğer bir deyişle, yakın dönem için Kürt halkının önündeki görev ulusal demokratik devrimdir. Bu, ülkede yüzyıllardır yaşanan yıkıma son verip gelişme yolunu açacaktır. Toplumun daha ileri bir dönüşümü, sosyalizm için koşulların olgunlaşması da buna bağlıdır ve bi-

zım durumumuzda yakın bir görev veya bugünün sorunu değil, geleceğe ait bir sorundur. Biz sosyalist bir parti olarak bunun bilincindeyiz. Hayalci değiliz. Ama böyle olması elbet, bizim sosyalist olmamızı, sosyalist dünya görüşünü savunmamızı, daha bugünden, şu veya bu ekonomik ve sosyal sorunla ilgili olarak emekçilerin çıkarlarını önde tutmamızı gereksiz yada lüks kılmaz.

Hangi sınıftan, hangi sosyal tabakadan ve dini inançtan olursa olsun, her onurlu Kürdün ulusal mücadelede yer alması nasıl bir görevse, her vicdanlı Türkün de bu mücadeleye destek vermesi öylesine gereklidir. Çünkü bizzat Türk halkını da ezip sömüren, onlara özgürlüğü, demokratik hakları çok gören Türk egemen sınıflarının dediğinin aksine, biz Kürt devrimcileri ve yurtseverleri "bölücü" filan değiliz, kimse-nin ülkesini ve ulusunu bölmeye kalkıştığımız yok. Ülkesi ve ulusu bölünen, dili, kültürü, kimliği yok edilmek istenen biziz. Biz de aynen Türk, Arap, Fars ve başka halklar gibi kendi ülkemizde özgür yaşamak istiyoruz. Ülkemizin kaynaklarından, çağdaş bilim ve teknikten yararlanmak istiyoruz. Dilimizi ve kültürümüzü özgürce kullanmak, geliştirmek istiyoruz. Bu bizim hakkımız değil mi ve bunda Türkler için ne kötülük var?

Boşnakların, Çeçenlerin,

Kosovalı Arnavutların nasıl özgür olmaya hakları varsa bizim de öyle var. Kıbrıs'taki yüzbin Türk'ün nasıl federasyona hakkı varsa, bizim de var. Kaldı ki, Türkiye bu yüz bin Türk için federasyonu bile az bulup, konfederasyon istiyor. Ama kendi sınırları içindeki 20 milyon Kürt için, anadilde eğitime, radyo ve televizyon hakkına bile karşı! Türkülerimiz bile hala yasaklı. Türkiye bununla da kalmıyor, Kürdistan'ın diğer parçalarındaki Kürtlerin bile herhangi bir hak ve özgürlüğe sahip olmasına karşı çıkıyor, örneğin, Irak'ın kendi sınırları içindeki Güney Kürdistan'a tanıdığı otonomiden rahatsız oluyor, bunu bile engellemeye çalışıyor!

Bu duruma son vermek tüm vicdan sahibi Türklerin görevidir. Artık dünyada eşit görülme-yen bu haksızlığa, zulme karşı çıkmalılar. Türkiye'nin demokratik olması, barışı yakalaması, diğer bir deyişle, bizzat Türk halkının ekmeği ve özgürlüğü de buna bağlıdır.

Ya bu güzelim ülkede, demokrasiyi ve barışı gerçekleştirecek, özgürlüğü ve ekmeği bölüşüp bir arada mutlu yaşayacağız, ya da bu anlamsız kavga dövüş sürecek ve dünya ilerlerken biz bir bataktaki boğuşup, birbirimizin gücünü tüketip duracağız. Açık ki bunun sorumlusu, zulme karşı çıkan, hak ve özgürlük isteyen, eşitlik isteyen biz Kürtler değiliz. Bundan Türk

halkını da sorumlu tutmuyoruz. Sorumlular dünden bugüne Türkiye'yi yönetenlerdir. Mevcut haksızlık ve kötülükler onların çağdışı, yanlış politikalarının ürünüdür. Bu ilkel ve yanlış politikaların bedelini ise Kürtler gibi Türk halkı da ödüyor. Çözüm içinse bu yöneticileri ve bu politikaları değiştirmek gerekir.

**NOT: Bu yazı Kürdistan Sosyalist Partisi'nin veb sayfasında**

**(www.kurdistan.nu/psk) soru-cevap köşesinde, Mayıs 2001'de yayınlandı. İlginç bulduğumuz için okurlarımızla paylaşmak istedik.**

*Kürt halkı gibi en basit ulusal hak ve özgürlüklerden yoksun bir halk için güncel görev ulusal kurtuluştur. Yani her halkın doğal olarak isteyeceği gibi, yabancı baskısından kurtulmak, kendi ülkesinin sorunlarıyla ilgili olarak kendisi karar vermek, ülkesinin kaynaklarını kendi gelişmesi için harcamak, dil ve kültürünü özgürce geliştirmek. Kürt halkının bunun yanı sıra, ilk aşamada gerek duyacağı demokratik bir toplum inşa etmektir. Yani çok partili, çok sesli, açık bir toplum. Diğer bir deyişle, yakın dönem için Kürt halkının önündeki görev ulusal demokratik devrimdir. Bu, ülkede yüzyıllardır yaşanan yıkıma son verip gelişme yolunu açacaktır.*

# Siyasal dejenerasyon ve KÜRT-KAV'ın geleceği

*Hazin ama gerçektir.  
Düne kadar Kürtlerin  
yaşadığı dramın temel  
nedenlerini Kemalist ilke ve  
politikalarda görenler,  
Öcalan'ın yakalanmasıyla  
birlikte "Kemalizmin  
restorasyonu ve demokratik  
devletin inşasını!" görev  
olarak önlerine koydular.  
Kürt halkına ihanetin adı bu  
kez "demokratik cumhuriyeti  
inşa!" oldu. Ve "barış"  
söylemi altında ricat ve  
teslimiyetin teorisi  
oluşturuldu.*

**İbrahim CAN**

Kürt siyasetinde görülen tıkanmaya bağlı olarak farklı kaynaklardan gelen ama aynı sonuca hizmet eden bir yaklaşımı var: Güçlüden yana ol, köşende otur, sorgulayıcı olma! Aksi halde suçlanır, karalanır, ezilirsin. Referanslarını Kemalist ideolojiden ve feodal kültür kaynaklarından alan bu yaklaşım, "ısıramadığın eliöp!" telkiniyle pekişerek Kürt siyasi kadroları arasında siyasi ve ahlaki omurgası olmayan bir "tipin" çoğalmasına yol açtı.

Bu olumsuz süreci yakından izleyen yurtsever bir insan olarak istenen yönde eğilmeyen, sağduyulu ve onurlu bir mücadele çizgisi sürdüren, böyle olduğu için de halkımız için bir dayanak ve güven unsuru oluşturan kurum ve kişilere karşı yapılan haksızlıklara karşı çıkmayı bir görev ve sorumluluk kabul ediyorum. Yazıya vesile olan Kürt-Kav'ın üyesi değilim, ama Kürt-Kav'ın zorlu ve kararlı çabalar

sonucu kazanılmış ulusal nitelikte ve resmiyet kazanmış ilk Kürt kurumu olduğunu biliyorum. Bu yüzden Kürt-Kav'a eleştiri adı altında yapılan saldırıları doğru ve haklı bulmuyorum. Aksine Kürtlük adına Kürtlere saldırma geleneğinin yeni söylem ve biçimler altında hakim bir anlayışa dönüştüğünü görüyorum ve üzüliyorum.

Kürt hareketi kendi içinden gelen iki boyutlu bir tehlikeyle yüz yüzedir. Bir yandan örgütlü bir kesim ajite ettiği kitleyi de peşinden sürükleyerek "üniter" ve "inkarcı" devlet yapısının içine çekilmeye çalışıyor; öte yandan örgütsüz kalan, sürecin dağıtıcı etkisi sonucu örgütsel, ideolojik ve politik birliğini kaybeden çok sayıda insan da "bağımsız birey" adı altında bu durumdan yararlanarak düzenin içine koşuyor ya da en azından koşanların işini kolaylaştırıyor.

Hazin ama gerçektir. Düne kadar Kürtlerin yaşadığı dra-

mın temel nedenlerini Kemalist ilke ve politikalarda görenler, Öcalan'ın yakalanmasıyla birlikte "Kemalizmin restorasyonu ve demokratik devletin inşasını!" görev olarak önlerine koydular. Kürt halkına ihanetin adı bu kez "demokratik cumhuriyeti inşa!" oldu. Ve "barış" söylemi altında ricat ve teslimiyetin teorisi oluşturuldu. Şiddet ortamı ve kitle gücünün itmesiyle düzenden kopan, köşesine çekilerek uygun bir fırsat kollayan birçok siyasetçi ve aydın için "demokratik cumhuriyet" tezi düzene geri dönüş için iyi bir fırsat gerekçesi oldu.

Bu ani dönüşün yarattığı şokla Türk yapımı bir oyunun Kürt figüranı olduğunu farke-den birçok devrimci-yurtsever insan özgürlükçü bir zeminde kalma mücadelesi verirken, büyük bedeller ödemiş olan çoğunluk kurulan tuzağı farketmekten uzak kaldı.

Bu durum şaşırtıcı bir gelişme olarak algılanabilir mi? Bence değil. Olguları yansız ve çıplak gözle görebilenler, varılan noktanın ustaca örülmüş bir planın sonucu gerçekleştiğini elbet görüyorlar. Sömürgeci aygıtın ideolojik saldırıları güçlü propaganda araçlarıyla kitlelere taşınırken, şiddet dalgasıyla köreltilmiş kitlelerin gerçekleri kavraması elbette beklenemezdi.

Bu koşullanmanın yarattığı siyasi körlük günümüzde de etkisini sürdürüyor. İyi niyetli ve yurtseverliğinden kuşku duyulamayacak birçok insan çıkılan yolun kendilerini özgürlüğe eriştireceği yanılsamasından henüz kurtulabilmiş değiller. Çıkış noktası, yöntemleri ve yönü yanlış olan bir hareketin önünde-sonunda başlangıç noktasına

doğru ricat edeceğini, sömürgeci devletlerin kucağına bir kez oturduktan sonra ellerini ısırmaya kalkışmanın mümkün olmadığını bir türlü kavrayamıyorlar.

Düşünme ve değerlendirme sistemleri o kadar felç edilmiş ki, "Fırsat tanınırsa hizmet etmeye hazırım" söylemindeki utancı bile zeka kıvraklığına bağlayan insanlar çıkabiliyor.

Neyse... Aslında üzerinde durmak istediğim konu bu değildi. Daha çok ikinci kategoride yeralan, kendilerini "özgür ve bağımsız!" bireyler olarak lanse eden ancak her şeyleriyle "bir yerlere" bağlı olan kişilerin tutum ve davranışları üzerinde durmak istiyorum.

Bu tipler Kürt siyaseti üzerinde giderek artan oranda bir tehdit oluşturuyorlar. Birçoğu örgütlü geleneklerden geldiği için literatürü iyi kullanıyor, risk faktörü görece az yasal zeminleri faaliyet alanı olarak seçiyorlar. Bu tür unsurların temel özelliklerinden birisi de güçlü görünüşlerin çekim alanı içinde ama hep kenarlarda yürümektir. Böylece hem kendilerini korumaya alıyor, hem istedikleri herkese herşeyi söyleyebilme gücü elde ettiklerini sanıyorlar. Kimi eski yoldaşlarına duyduğu düşmanlığın, kimi "boşa gitmiş" yılların pişmanlığı içinde kıvrıyor; bar ve kafe köşelerinde kendileri gibi olmayanlara küfür ederek vakit geçiriyorlar. Ortak yanları kendileri gibi olmayan, rejimin saldırılarına rağmen örgütlü kalmayı başarmış olan parti, grup ve kişilere duydukları düşmanlıktır. İdeolojik, politik bir birlik içinde olan ve rejimin dümen suyuna girmeyen herkeşe ve her şeye kızıyorlar. Çünkü bu O'nların konumunu belirgin-

*Rejimin Kürt halkı üzerinde sürdürdüğü ağır baskı mekanizması yüzünden birçok alanda olduğu gibi kültürel alanda da halkın maddi ve manevi birikimine uygun kadro ve kurumların yaratılması uzun süre mümkün olmadı. Politik alanla kültürel alan etkileşiminde kültürel alan hep ikincil derecede kaldı. Kürt politik örgütleri rejimin ağır saldırılarına ve inkarcı politikalara karşı durmaya çalışırken kültürel çalışmalara yeterli zaman ve kadroyu ayıramadılar.*

leştiren bir ayna işlevi görüyor. "Güçlü görünen"lerin arkasından sürüklenerek düzene kapılanmanın utancını kendileriyle paylaşmayan, rejime karşı örgütlü refleks göstermede kararlı davrananların varlığına katlanamıyorlar.

Kendilerine benzeyenlerin sayısı ne kadar artarsa o kadar rahatlıyorlar. Bu yüzden hem yaşanan teslimiyeti gözlerden saklamaya, hem bundan yararlanarak kendilerini pazarlamaya çalışıyorlar. Ancak pazarlık için elde pazarlanacak değerde bir şeylerin olması gerektiğini bilen bu tür insanlar çaldıkları kapıların yüzlerine kapanmaması için yanlarında çeyizlik bir şeyler de götürmek istiyorlar. Durum böyle olunca el atılabilecek en kolay ganimetlerden birisi de çoğulcu, katılımcı sivil yapısıyla Kürt-Kav gibi sivil toplum kuruluşları oluyor.

### ✓ Kürt-Kav'ın kuruluşu zor ve sancılı oldu

Kürt-Kav, amaç ve hedefleri itibarıyla sivil bir kuruluş olmasına rağmen politik yanı önde olan kişilerce kurulmuş bir sivil toplum örgütüdür. O'nun politik unsurlar eliyle kurulmuş olması sivil kimliğinden ve hedeflerinin kültürel boyutundan vazgeçildiği ya da geçileceği anlamına gelmiyor elbet.

Rejimin Kürt halkı üzerinde sürdürdüğü ağır baskı mekanizması yüzünden birçok alanda olduğu gibi kültürel alanda da halkın maddi ve manevi birikimine uygun kadro ve kurumların yaratılması uzun süre mümkün olmadı. Politik alanla kültürel alan etkileşiminde kültürel alan hep ikincil derecede kaldı. Kürt politik örgütleri rejimin

ağır saldırılarına ve inkarcı politikalarına karşı durmaya çalışırken kültürel çalışmalara yeterli zaman ve kadroyu ayıramadılar. Yapılan çalışmalar daha çok politik örgütlerin kendi kadro ve olanaklarıyla sınırlı kaldı. Ajitasyon ve propaganda yanı ağır basan bu çalışmalarda öncelikli uğraş müzik, folklor, basın ve kısmen dil ve tarih alanları oldu. Esas çalışmalar bu dönemin gereği olarak daha çok politik mücadelede yoğunlaştı.

12 Eylül 1980 öncesi büyük bir gelişme gösteren Kürdistan sosyalist hareketi demokratik kitle örgütleri zemininde müzik, dil, folklor gibi kültürel çalışmalar yapıysa da rejimin engellemeleri nedeniyle bu çalışmalar bilimsel ve kurumsal bir çerçeveye oturtulamadı ve Ulusal-kültürel kurumlaşma gecikmeye uğradı.

Kimileri bu gerçeği unutarak Kürt-Kav'ın yüzyüze bulunduğu sorunları, vakfın, kendi alanlarında uzman bilim ve sanat insanları yerine politik unsurlar eliyle kurulmuş olmasına ve bu tür kişilerce yönetilmesine bağlıyorlar. Sanki kültür insanları ortaya çıkıp ulusal ve kültürel kurumları yaratma iradesini ortaya koymuşlar da, Kürt-Kav'ı kuranlar buna engel olmuşlar!

Oysa ne ulusal ve kültürel faaliyetlerin örgütlenmesini engelleyen faktörler ortadan kalkmış, ne baskı ve zora dayalı politikalarından vazgeçilmiş, ne de işin ehli olan kişi ve kadrolar uzun süre ortaya çıkabilmiştir. Her tür faaliyet gibi kültürel faaliyetlerin de ceza ve baskı tehdidi altında bulunduğu ve kültür kurumlarını kurup yaşatabilecek nitelikte gönüllü insanın az olduğu bir ortamda, bu işin öncü-

lüğü yapma cesaret ve sorumluluğunu örgütlü bireylerden başka kim omuzlayabilirdi?

Kürt-Kav, bu gerçeğin farkına varan farklı görüş ve düşüncede ve farklı politik geleneklerden gelen insanlar eliye kuruldu. Kürt kültürü, dili, edebiyatı ve tarihi konularında araştırma yapmayı ve Kürt kültürünü geliştirme amacını kuruluş senedine koydu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde bir ilki gerçekleştiren "Kürt" adını mahkemelere tescil ettirdi.

Türkiye'de, Kürt halkını kısıncasına alan inkar ve imha geleneğini bilmeyenler için, somutta varolan "Kürt" adının tescil ettirilmiş olması anlamlı olmayabilir. Ancak rejimin niteliğini bilenler açısından bunun konjonktürün uygun düşmesi ve ısrarlı bir hukuk mücadelesi sonunuca kazanılmış büyük bir başarı olduğu açıktır. Yetmişbeş yıl boyunca "Kürt yoktur" tezini ısrarla sürdüren bir rejime, Kürt kültürünü araştırma ve geliştirmeyi esas alan Kürt-Kav'ı kabul ettirmek kolay olmasa gerekir.

Ne var ki bu uzun soluklu ve akıllıca yürütülmüş mücadeleye katkı sunmamış olanlar açısından, Kürt-Kav taktik kazanımların bir aracı olarak görüldü ve ele geçirilmeye çalışıldı. Kuruluş aşamasında en ağır hakaret ve sövgülerle vakfa saldırılar, Kürt siyaseti üzerindeki tekellerini bozduğu ve bir de kendilerinin başaramadığı bir şeyi başardığı için işi düşmanlığa kadar vardırıdılar. Bu tutum değişen koşullara bağlı olarak farklı biçimlerde sürdürüldü. Kimi zaman suçlama ve karalamalar açıkça yapıldı, kimi zaman örtük tarzda, sızmalarla rayından saptırma ve hatta ka-

pattırmaya çalışmak biçiminde devam ettirildi.

### ✓ "Yeniden Yapılanma Girişimi" ne yapmaya çalışıyor?

Geçtiğimiz ay Kürt-Kav'ın logosunu ve adını kullanan 21 kişi (M.Ali Eren, Ömer Faruk Kurhan, Remzi Çakın, Mahmut Turan, Tekin Fırat, Hüseyin Taysun, Hikmet Çetin, Kamber Soypak, Ali İncesu, Mustafa Baydak, Aziz Karınca, Mehmet Parlak, A.Mahmut Ak, İbrahim Aksoy, Faruk Parlak, Z.Abidin Kızılyaprak, Fehim Işık, Kemal Yüksel, Mehmet Kolçak, Kemal Peköz ve Gülden Taysun) 20 sayfalık bir broşür yayımladılar. Broşürün ön kapağında Kürt-Kav logosunun hemen altında verilen "Yeniden Yapılanma Girişimi" başlığını görenler önce vakıf yönetiminin yeni bir projesinden söz edildiğini sandılar. Oysa işin rengi başkaydı: Her kongre öncesinde Kürt-Kav yönetimini ele geçirmeye çalışan bir anlayışın bu kez farklı bir biçimde, "Kürt- Kav'ı kurtarma" adına vakfın bir kısım kurucu ve üyesini devreye soktuğu anlaşılıyordu.

Broşüre imzacı olarak adı konulanların durum ve niteliklerine bakıldığında broşürde ifade edilen eleştiri ve önerilerin samimiyetine inanmak güçleşiyor. İmzacı görünenlerden bazıları uzun süredir yurt dışında, ya da Anadolu'nun değişik yerlerinde bulunan ve vakıf çalışmalarına somut bir katkı ve destekleri söz konusu olmayan kişiler. Diğer bazıları için ise vakıf, kendilerini pazarlamaya olanak tanıdığı ölçüde önem taşıyan bir kurum; aksi halde vakfın yakınından bile geçmiyor, maddi,

manevi ya da düşünsel yönden bir katkı sunmuyorlar. Geriye kalan birkaç kişi ise kuruluşundan beri vakıf yönetiminde yer alan ve bu görevi son kongreye kadar sürdüren kişiler; yapacak işleri ve söylenecek sözleri olsaydı eğer bunu çoktan yapmış olmaları gerekirdi. Üstelik bunlar vakfın geliştirdiği projeleri ve karşılaştığı baskı ve engellemeleri bilmesi gereken insanlardır. Katkı ve destek sunmadan sadece sonuçlar üzerinde konuşan ve bunları suçlamalara örtü yapan unsurlara alet olmamaları beklenirdi.

Kürt-Kav bugün senedinde yazılı işleri beklenen düzeyde eğer yapamıyorsa, bunun suçlusu iddia edildiği gibi vakfa hakim olduğu varsayılan "siyasi yapılanmalar" mıdır, yoksa bazı kurucu ve üyelerin kişisel öfke ve ihtirastan ötürü "bazı yapılanmalara" duydukları düşmanlık mıdır? Vakfın üye toplantılarına katılmayan, aidat ödemeyen, bağış toplamayan, eylem ve etkinliklerinde yer almayan kişilerin yarattıkları sonuçlar üzerinde politika yapmaları ne kadar ahlakidir?

Kürt-Kav yönetimi bugün istenen ölçüde başarılı değildir elbet. Kimse de başarılı olduğunu iddia etmiyor. Ama insafla söyleyelim: Adı geçen arkadaşlar, yönetime destek bir yana, Kürt-Kav'ın başarısı için bugüne kadar ne yaptılar? İçki masalarında ve bar köşelerinde bir araya gelip Kürt-Kav'ı tartışmak yerine tartışmaları vakıf zeminine taşıyarak varsa projelerini sunmak daha doğru ve sorumlu birereye yaklaşan bir durum olmaz mıydı?

Şimdi bu isimler bir araya gelerek sözde "vakfı işler kıl-

mak' adına ortak bir broşür yayımlıyorlar. Söylediklerine kim, neden ve nasıl inansın?

Nitekim tek tek aramalarına rağmen 125'i aşkın üyenin sadece 21'inden imza alabilmişler. İmza verenlerin bir çoğu da imzalarının hazırlanan broşür için değil, Kürt-Kav'a karşı görev ve sorumluluklarının gerekleri çerçevesinde çalışmalara katılmak amacıyla istendiğini beyan etmişler. Vakıf başkanının dediğine göre imzacılardan bir kısmı sonradan kendisini arayarak imzalarının kullanılmış olmasından üzüntü duyduklarını ifade etmişler. Bu bile bazı kurucu ve üyelerin vakfı işler kılmaktan çok O'nu başka güçlerin kuyruğuna takmak amacıyla olduklarını ortaya koyuyor.

Kürt-Kav'ı "sivil" ve "uzman" kadrolara teslim etmek ve vakfa "taze kan" taşımak gibi görünüşte masum gerekçelerle senedini değiştirip O'nu başka "birşey" yapma girişimleri uzun süredir devam ediyor. Sözünü ettiğimiz amacın, sonradan Kürt-Kav'a katılan ve Kürt olmadığı bilinen birisi eliyle ısrarla gerçekleştirilmeye çalışıldığına ilişkin yaşanmış onlarca örnek var. Biz bir tanesini vermekle yetineceğiz. Bir önceki kongre arefesinde Kürt-Kav yönetimi ve bir kısım kurucu üye kongre hazırlığı için bir araya geldiklerinde, Kürt Enstitüsü başkanının da geldiğini görüp şaşırırlar. Yapılan toplantının "bir iç toplantı" olduğunu, vakıf üyesi olmayan birisinin katılamayacağını belirten neden geldiğini sorduklarında, enstitü başkanı yerine söz konusu kişiden yanıtı alırlar: "Ben çağırdım, onların parası, olanakları ve kadroları çok, gelip Kürt-Kav'ı da kurtarsınlar."

İlke ve politikalar yerine parası, adamı ve olanağı fazla olanı kurtarıcı görme alışkanlığında olanların, daha büyük olanaklar karşısında her zaman saf değiştirebileceklerini söylemeye gerek var mı? Bu bakımdan broşürde ifade edilen kimi görüşlerin haklılığına inanarak imza koymuş olan arkadaşların perde gerisinde yatan niyetler üzerinde daha hassas durmaları gerekir.

Öte yandan bu arkadaşlar, kullanma hakkı seçilmiş yönetime ait olan Kürt-Kav isim ve logosunun, yetkisi bulunmayan kişilerce sorumsuzca kullanılması'nın salt nezaketsizlik değil, aynı zamanda suç da oluşturduğunu bilmek durumundadırlar. İsteyen kurucu ve üyeler vakfın yayımladığı ve yayımlayabileceği bir dergi ya da broşür içinde görüş ve düşüncelerini her zaman yazabilir, eleştirilerini dillendirebilirlerdi. Bu olanak geçmişte olduğu gibi bugün de var. Bildiğimiz kadarıyla bu arkadaşların yönetim kuruluna bugüne kadar bu yönde bir önerileri olmadı. Kaldı ki isteseler farklı biçimlerde de görüşlerini açıklayabilme olanağı bulabilirlerdi. Ama onlar kendilerini yönetimin yerine koyarak vakıf tüzel kişiliğine ait olan bir hakkı kullandılar ve Kürt-Kav'a saygı duymayan unsurların oyununa geldiler.

#### ✓ Kürt-Kav "Demokratik Cumhuriyet Projesinin" önünde engeldir

İmralı süreci, Kürtlük karşıtı politikaların "demokratik cumhuriyeti inşa" ve "barış" söylemi içinde yeniden üretilerek, özgürlük ve demokrasi mücadelesini tümünden bastırmayı hedef alan bir plan içinde işlemeye devam ediyor. Farklı bir kurum ya da sesin

varlığı sürecin işleyişi ve başarısı önünde engel olarak görülüyor. Ayrıca rejim için Kürtleri yeniden Kemalizmin ideolojik sınırları içine çekmenin şartları doğmuşken, Kürt-Kav gibi adı ve duruşuyla "Kürtlük bilincini" canlı tutan yasal bir kurum yeterince can sıkıcıdır. Kürt-Kav farklı düşüncedeki Kürt yurtseverlerini bir arada tutan yapısı, Kürtlerin dil, kültür, tarih, edebiyat ve benzeri kimlik unsurlarına sahip çıkan tutumuyla varılmak istenen hedef önünde engel olarak görülmekte ve çalışamaz bir hale getirilmek istenmektedir.

Bu yüzden Kürt-Kav'ı ele geçirmeye, kapattırmaya dönük girişimler kurulduğu günden beri hiç eksik olmadı. Çoğu zaman iyi niyetli eleştiriler de bu saldırıların gölgesi altında kaldı. Kürt-Kav'dan kurtulmak isteyenler çoğu zaman yurtsever unsurların iyi niyetle yaptığı eleştirilerin ardına saklanarak vakfa yönelik saldırılarını sürdürdüler.

Kürt ulusal mücadelesini tekelinde gören, kendinden başka herkesi düşman olarak niteleyen ve 'birşey yapılacaksa ben yaparım' diyen bir çevre sürekli Kürt-Kav'a düşmanca yaklaştı, karalama ve suçlama yapmaktan geri durmadı. Onların değirmenine su taşımayı çıkarlarına gören bir kısım kurucu üye de vakıf senedinde yazılı işlerin yapılabilmesi için destek sunacağına, sürekli olarak seçilmiş yönetimleri suçlamakla vakit geçirdi.

Yaptığımız tespitlere bakarak yapılan eleştirilerden rahatsızlık duyduğumuz sanılmasın. Aksine yaratıcı işlerin eleştirel bir ortamda hayat bulabileceğine inanmaktayız.

Burada işaret etmek istediğimiz şey, kasıtlı davranan ve eleş-

tiri adı altında saldırı yönelten unsurlara dikkat çekmektir. Yoksa Kürt-Kav'ın, önüne koyduğu hedeflerin henüz çok uzağında bulunduğunu, yöneticilerin yeterince organize olamadıklarını ve bu yüzden mevcut olanaklar içinde yapılabileceklerin dahi yapılamadığını biliyoruz.

Bu bakımdan gelin Kürt-Kav için yapabileceklerimizi Kürt-Kav'ın meşru zeminlerinde yapalım. Kürt-Kav'la ilgisi bulunmayan kişi ve kurumları vakfın işlerine karıştırmayalım. Olabilirliği olan işler üzerinde yoğunlaşalım. Unutmayalım ki, Vakfı tescil etmek durumunda kalmış olan devlet bu durumu henüz hazmetmemiştir. Vakfın her türlü tasarrufunu sürekli mercek altında tutarak bahane aramakta ve kapatmak için fırsat kollamaktadır.

Geçtiğimiz süre içinde Vakıf merkez binasının birçok kez basılması boşuna değildir. Bununla "uygun" gerekçeler aranmış ancak bulunamamıştır. Bunun üzerine senedinde yazılı işleri yapmaya çalıştığı için yöneticiler suçlanmış, yapılmaması durumunda suç oluşturacak işler bu kez yapıldığı için yöneticiler yargılamaya tabi tutulmuştur. Örneğin Kürtçe dil kursu açmak ve öğrencilere burs vermek vakıf senedinde yazılı işler arasında olmasına rağmen vakıf yönetimi bunları yapmaya çalıştığı için yargılandı ve vakfın derslikleri kapatıldı.

Bu durum karşısında yapılması gereken şey bireyciliğin övgüsü ve örgütlü yapılara saldırı olmamalı, aksine kolektif çaba ve dostça eleştirilere önem verilmelidir. Görünen o ki, Kürt-Kav'ın salt kurucu ve üyelerinin değil tüm Kürtlerin destek ve dayanışmasına ihtiyacı vardır.

1971-2001:

# Türkiye'de IMF Programları

*Türkiye daha önce  
iki kez önemli  
ekonomik ve sosyal  
düzenlemelere  
yönelmişti. Bunlarla  
son ekonomik kriz  
sonrası alınmaya  
çalışılan önlemler  
arasında  
benzerlikler  
ve ayrılıklar vardır.*

**Engin Erkiner**

Türkiye, geçtiğimiz Şubat ayında Lira'nın nominal ve reel değeri arasındaki farkın olağanüstü büyümesinden kaynaklanan büyük bir para kaçıyla karşılaştı; ardından Lira yüzde 40 oranında devalüe edildi. Paranın değerinin düşürülmesi gerçekte sorunların bitişini değil, yeni bir dönemin başlangıcını gösterir. Türkiye'nin dış borçları Dolar bazında hesaplandığından devalüasyon oranında arttı. Dolara endekli iç borçlarda da benzer bir artış yaşandı. Türk Lirasının değeri düşürüldüğünden ülkenin ihracatının artacağı, böylece sağlanacak ek döviz girdisiyle ekonomik durumun biraz düzeleceği söylendi. Bunlar yıllardan beri yinelenen aldatıcı, basit sözlerdir. Türkiye'nin ihracat ürünleri devalüasyon sonucu ucuzlamıştır ve ihracatta bir oranda artış

mümkündür; ama bu işin sadece bir yanındır. Türkiye yoğun ithalata bağımlı bir ülkedir ve ithalat da yüzde 40 pahalalanmış durumdadır. İhracattaki artışın genellikle ithalat bedelindeki artışı karşılaması söz konusu olmaz. Burada, ithalat miktar olarak artmasa bile, değerindeki yüzde 40 artışın karşılanamaması söz konusudur, gerçekte ithalat da zaman içinde artmaktadır. Türkiye'de üretimin yapısı gereği ithalat artmadan ihracatın dikkate değer miktarda artması mümkün değildir.

Buradan hemen çıkan sonuç, Türkiye'nin eskiden beri süregelen bunalımının biraz artarak devam edeceği, ekonomik ve sosyal koşulların buna göre düzenleneceği, krizin birikeceği ve bir süre sonra daha ağır bir bunalımla karşılaşılacağıdır. Türkiye, her büyük bunalımın ar-

dından devalüasyon yapar ve ekonomik yapının yeniden düzenlenmesi ve benzer bunalımlarla yeniden karşılaşılması hedefiyle ekonomik ve sosyal yapıda önemli düzenlemeler yapmaya yönelir; ama bunlar hedeflendiği oranda hayata geçirilemezler, bir süre sonra unutulurlar ve yeni bir krize kadar da hatırlanmazlar.

Türkiye daha önce iki kez önemli ekonomik ve sosyal düzenlemelere yönelmişti. Bunlarla son ekonomik kriz sonrası alınmaya çalışılan önlemler arasında benzerlikler ve ayrılıklar vardır.

İlk örnek 12 Mart 1971 sonrasındır. Ordunun hükümete muhtıra vermesi sonucu Demirel hükümeti istifa etmiş, yerine Nihat Erim başkanlığında bir "reform kabinesi" kurulmuştur. Kabine ağırlıklı teknokratlardan oluşmaktadır, en önemli işlevi de ekonomiden sorumlu olan ve Kemal Derviş gibi Dünya Bankası'ndan Türkiye'ye gelmiş olan Atilla Karaosmanoğlu üstlenmiş bulunmaktadır. Kabine, iddialı bir programa sahiptir; toprak ve vergi reformu önde gelen hedefler arasındadır. Tarım ürünlerine sübvansiyonun azaltılması bu hükümetin de programında yer almaktadır. Amaç, ekonomideki kaynak dağılımını değiştirmek, büyük toprak sahiplerinin gücünü kırarak tarımdan işbirlikçi sanayi burjuvazisine kaynak aktarmaktır. Program, tıpkı bugün olduğu gibi, birçok köşe yazarı tarafından desteklenmiş; I. Erim Hükümeti halkın ve bir bölüm ilericinin umudu gibi gösterilmiştir. Türkiye tarihindeki böylesi ilk uygulama olduğu ve solun o güne kadar sürekli savunduğu toprak

reformunu da hedeflediği için, I. Erim hükümeti ilericiler arasında da -umut denmese bile- en azından "Dur bakalım, ne yapacaklar?" türünden bir şaşkınlık da yaratmıştı.

Hükümetin ömrü fazla sürmedi. Genelkurmay, THKP-C ve THKO'nun eylemlerine karşı harekete geçti ve hükümette Başbakan Yardımcılığı görevini yürüten -gerçekte ise asıl yetkili olan- Şadi Koçaş vasıtasıyla dönemin bütün bilinen ilericilerinin tutuklanmasına yöneldi. O dönemde parlamento dağıtılmıştı ve Erim kabinesinin reform tasarıları Meclis'te çoğunluğu elinde tutan Adalet Partisi'nin sert direnişiyle karşılaştı. I. Erim Hükümeti iki yönden sıkışmıştı: İlerici geçinen -hatta kendisini Kemal Derviş gibi solcu ilan eden- hükümet üyeleri, aralarında Fakir Baykurt ve tanınmış birçok ilericinin bulunduğu kişilerin tutuklanmasına karşı birşey yapamamışlar, böylece gerçek iradenin hükümette değil de hükümet dışında bulunduğunu, eğer o güne kadar bilmiyorlarsa kendi gözleriyle görmüşler; istedikleri reform tasarılarını da Meclis'ten geçirememişlerdi. Hükümet istifa etti, içinde Adalet Partili bakanların da yer aldığı II. Erim Hükümeti kuruldu. Hükümetin yapısına uygun olarak reform tasarıları da oldukça geriye çekilmiş, tarım burjuvazisi ve o dönem ülkenin bir bölümünde etkin olan yarı feodal büyük toprak sahipleriyle sanayi burjuvazisi arasındaki mücadeleyi ilk kesim kazanmıştı. Bu karma hükümetin ömrü de uzun sürmeyecekti.

IMF ve Dünya Bankası tarafından şekillendirilen I. Erim Hükümeti programı Türkiye'de-

ki güçler dengesine uymuyordu. Sermayenin sözkonusu kuruluşlarının ülkelere göre değişmeyen standart programları vardı; bu standardizasyon bugün sorgulanmakla birlikte halen önemli oranda korunmaktadır. Bu programa soldan da sağdan da karşı çıkış mümkündür. O dönemde programın sağdan eleştiricilerinin önderi Demirel'di. O dönemi yaşayanlar, devrimci gençliğin bazı önderlerinin mahkeme ifadelerini hatırlayacaklardır: İrfan Uçar, Münir Aktolga ve 1965-71 dönemindeki sol harekette tanınan birkaç kişi de, "Demirel'i anlamadıklarını, onun emperyalizme karşı mücadeleye ettiğini" söyleyeceklerdi. Bu ifadeler, I. Erim Hükümeti'nin programını bir oranda sürdürmek isteyen Faruk Gürler'in cumhurbaşkanlığına adaylığını koyması üzerine gündeme geliyor ve Demirel-Gürler mücadelesinde ilkinin desteklemeyi amaçlıyordu. IMF ve Dünya Bankası programına karşı çıkmanın ilericici olmak için yetmediğini anlamak gerçekte o kadar da zor değildi.

#### ✓ 1974-1980 Dönemi

12 Mart 1971 darbesiyle başlayan süreç 1974'te sona erdi. CHP-MSP koalisyon hükümeti kuruldu, Ecevit başbakan oldu, af çıkarıldı. Türkiye ekonomisinin yapısal sorunları olduğu gibi duruyordu, büyük petrol zamları ekonominin krize girmesini hızlandırdı. Türkiye tarihinde ilk kez kitlesel ölçeğe ulaşan sol hareketin gelişmesi, devlet destekli sivil faşist güçlerle çatışmaların artması ve neredeyse iç savaş boyutuna ulaşmasının yanı sıra, ekonomi de durma noktasına gelmişti. Tür-

kiye, 1960'lı yılların başlarından itibaren ithal ikameci sanayileşmeyi benimsemişti. Kısaca "montaj sanayisi" olarak da adlandırılan bu modele göre; ülke başlıca ara malları ve yatırım mallarını ithal ediyor, bazı basit parçaları ise içerde ürettikten sonra bunları monte ederek iç pazarda satıyordu. Montaj sanayisi özellikle dayanıklı tüketim malları sektöründe yoğunlaşmıştı ve zamanla ülke içinde üretimin payının artacağı varsayılıyordu. Gerçekten de öyle oldu: Türkiye -diyelim buzdolabını- artık büyük oranda sınırları içinde üretebiliyordu, ama bu gelişme ekonominin temel sorununu çözümüyordu. Sorun ancak ithalat yapılabilirdiği oranda üretim yapılabilmesinden kaynaklanıyordu. Montajı yapılacak ve Türkiye'de üretilemeyen malzeme ithal edilemezse üretim mümkün değildi. Montaj sanayisi sürekli yeni alanlara yayıldığından ithalat bir alanda azalırken başka alanda artıyordu. Bu sanayinin ürünlerinin dışarıya satılması mümkün değildi. Üretim maliyeti dünya fiyatlarının çok üzerindeydi ve Türkiye yönetimleri de sözkonusu sanayiye yüksek gümrük duvarlarıyla koruyorlardı.

1970'li yıllarda kısa aralıklarla iki kez büyük oranda artan petrol fiyatları Türkiye'nin döviz ihtiyacını had safhaya getirdi. İthalat ancak Dolar, Mark vb. sağlam dövizlerle mümkün dü, Türkiye'nin sözkonusu sanayi ürünlerini ihraç edemediğinden başka ürünlerle yaptığı ihraçat ithalatı karşılamakta çok yetersiz kalıyor ve ülke önce döviz ardından da üretim darboğazına sürükleniyordu. 24 Ocak 1980'de büyük bir devalüasyonun ar-

dından, IMF'nin taleplerine uygun olarak iç talebin kısıtlanmasına, bunun için de öncelikle çalışanların ücretlerinin artırılmasına karar verildi. Ne var ki, halkın ileri düzeyde politize olduğu o günkü koşullarda böyle bir programın parlamenter hükümetler tarafından uygulanması mümkün değildi. Ardından 12 Eylül 1980 darbesi geldi.

Darbe, devrimci harekete yönelik büyük saldırının yanı sıra ekonomik önlemlere de yöneldi. Meclis dağıtıldı ve askeri hükümetin ekonomiden sorumlu bakanlığına yine bir IMF uzmanı getirildi: Turgut Özal. Cuntanın ilk yıllarındaki ekonomik uygulamalar genel olarak "emek karşıtı" olarak değerlendirildi. Bu saptama doğru olmakla birlikte, ekonomik politikadaki büyük değişimi yansıtmıyordu. O yılların büyük kargaşası içinde kimse de buna dikkat etmedi. Ekonomik politikadaki değişimin boyutları Özal'ın başbakanlığı döneminde açıkça ortaya çıkacaktı.

#### ✓ 1984-1991 Dönemi

Türkiye ithal ikameci sanayileşmeyi bırakıp, ihracata yönelik sanayileşmeye geçiyordu. Burada dikkat edilmesi gereken birkaç nokta vardır:

Birincisi; bu değişim Türkiye'nin kendi isteğiyle değil, IMF ve Dünya Bankası'nın dayatmasıyla gerçekleşiyordu. Ülkenin döviz darboğazı o düzeye gelmişti ki, ithal ikameci sanayileşmenin sürdürülmesi artık mümkün değildi. Türkiye borçlarının faizlerini bile ödeyemeyecek duruma düşmüştü. İhracata yönelik üretim aynı zamanda daha fazla döviz kazanmak, böylece de uluslararası bankalardan ve

*24 Ocak 1980'de büyük bir devalüasyonun ardından, IMF'nin taleplerine uygun olarak iç talebin kısıtlanmasına, bunun için de öncelikle çalışanların ücretlerinin artırılmamasına karar verildi. Ne var ki, halkın ileri düzeyde politize olduğu o günkü koşullarda böyle bir programın parlamenter hükümetler tarafından uygulanması mümkün değildi. Ardından 12 Eylül 1980 darbesi geldi. Darbe, devrimci harekete yönelik büyük saldırının yanı sıra ekonomik önlemlere de yöneldi. Meclis dağıtıldı ve askeri hükümetin ekonomiden sorumlu bakanlığına yine bir IMF uzmanı getirildi: Turgut Özal.*

emperyalist ülkelerden alınan borçların ödenmesinin sağlama bağlanması demektir.

İkincisi; değişim, Türkiye'nin dışa açılması olarak sunuldu. Bu açılım, aynı zamanda, Türkiye'nin Atatürk döneminden beri resmi tezi olan "çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma"nın da bırakılması anlamına geliyordu. Türkiye'nin sanayileşebilmesi için tek yol, yüksek gümrük duvarlarıyla iç pazarın korunmasından geçiyordu. Türkiye sanayisi emperyalist ülkelerin sanayisiyle hiçbir biçimde rekabet edemeyeceğinden, sanayinin az çok bağımsız gelişebilmesi için başka yol yoktu. 1980 sonrasında Türkiye, montaj sanayisi döneminde bile göstermelik olarak savunduğu "sanayileşerek gelişme" amacından artık tümüyle vazgeçiyordu. Ülkeye yabancı sermaye girişinin önündeki kısıtlamalar kaldırıldı, Lira'nın değeri serbest bırakıldı, döviz ticaretiyle ilgili engeller kaldırıldı ve Türkiye uluslararası mali piyasalara açık hale getirildi.

Üçüncüsü; Türkiye ekonomisinde IMF'nin ve Dünya Bankası'nın isteklerine yönelik her yeni düzenleme "ilericilik" olarak sunulur. Köşe yazarları ve bir kısım "solcu" da bu sunuma katkılarını esirgemediler. Özal, bazı çevreler tarafından hâlâ "vizyon sahibi" olarak sunulmaktadır. "Vizyon sahibi" ama hangi yönde? Sermayenin ve uluslararası finans kurumlarının istekleri doğrultusunda vizyon sahibi olmanın ilericilik olarak sunulması, ciddi bir ideolojik sapıtma değilse ancak şaşkınlık olarak adlandırılabilir.

Sonuncu olarak; buraya kadar anlatılanların Türkiye'ye öz-

gü olmadığını belirtmek gerekir. Güney Amerika ülkeleri de benzer bir süreci -ithal ikameci sanayileşme, faşist diktatörlükler, ihracata yönelik sanayileşme- Türkiye'den daha önce yaşamışlardır.

Harcanan tüm çabalara karşılık yabancı sermaye istenildiği oranda gelmedi ülkeye. İhracata yönelik sanayileşme için yabancı sermayenin büyük oranda varlığı olmazsa olmaz bir koşuldu; aksi durumda Türkiye sermayesinin kendi sermayesiyle büyük yatırımlara yönelmesi hele de dış piyasalarda rekabet gücüne sahip olmasını sağlayacak teknolojiye sahip olması mümkün değildi. Türkiye'deki liberalleşmeye paralel olarak finans piyasaları gelişti ve zayıf kapitalizmlerin belirgin özelliği olarak üretim dışı faaliyetlerle para kazanma olağanüstü geliştirdi. İhracat isteniyordu, hayali ihracat çıktı; banker skandalları da bu dönemde gerçekleşti.

#### ✓ 1991 Sonrası...

1990'lı yılların başlarında dünyayı ve özellikle de Türkiye'nin bulunduğu bölgeyi etkileyen iki önemli gelişme oldu: SSCB'nin dağılması ve Körfez Savaşı. Türkiye, NATO'nun güneydoğu kanadını oluşturmaya ve stratejik konumu nedeniyle yıllardan beri askeri yardımlar vasıtasıyla ürettiğinden fazlasını harcamıştı. SSCB'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan yeni durum, Türkiye'nin konumunu iki yönde değiştiriyordu:

İlk olarak; bölgesel askeri bir güç olarak ortaya çıkmak ve ABD -ve İsrail'le- ittifak halinde Ortadoğu, Balkanlar ve yapılabildiği oranda Kafkasya ve Orta Asya'da bölge jandarmalı-

ğını yapmak.

İkincisi; Türkiye, Ortadoğu pazarının yanı sıra Kafkasya ve Orta Asya ülkelerine ihracat için de önemli bir konuma sahip oluyordu. Yabancı şirketler için bu alana yönelik olarak Türkiye'de üretim yapmak daha kazançlıydı.

1990'lı yıllarda Türkiye bir yandan büyük askeri yatırımlara yönelirken diğer yandan büyük devlet işletmelerinin özelleştirilmesine ve ekonominin çeşitli yönlerden daha fazla dışarıya açılmasına yöneldi. Finans piyasaları liberalleştiği oranda Türkiye'de vurgunculuk da arttı. Önceden bilinmeyen bir deyim olan "hortumculuk" bu süreci anlatan belirleme olarak dilimize yerleşti.

Büyük devlet işletmelerinin özelleştirilmesi konusunda, bu alanda koparılan onca fırtınaya karşın önemli adımlar atılmadı. Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğinin güncelleşmesi bu konuyu daha bir önemle gündeme getirdi. Türkiye'de özelleştirme sadece IMF ve Dünya Bankası'nın değil, AB'nin de talebidir.

AB'ni oluşturan iki temel anlaşma vardır. Bunlardan bir tanesi olan Kopenhag, insan hakları konusundaki vurgusu nedeniyle ülkemizde çok bilinir: diğer anlaşma Maastricht ise o kadar bilinmez. İkinci anlaşma, sermayenin Avrupası'nın temel anlaşmasıdır; liberalleştirmeyi, özelleştirmeyi ve sosyal devletin önemli oranda ortadan kaldırılmasını içerir.

Türkiye'de biriken bunalım 2001 yılı başlarında yeni bir krize yolaçtı ve eskiden istenilip de bir türlü yapılamayan düzenlemeler yeniden gündeme geldi. Ne var ki, IMF ve Dünya Ban-

kası bu kez işi "sağlam" tutmak istiyordu. Bu nedenle hükümete bir liste verildi ve ancak istenilen yasal düzenlemeleri yapmaları durumunda ülkeye şiddetle ihtiyaç duyulan yeni borçlar için yeşil ışık yakılacağı bildirildi.

IMF ve Dünya Bankası'nın Türkiye'den taleplerinin 1971 ve 1980'deki örneklerle benzer ve farklı yanları nelerdir?

1. İlk benzerlik, Kemal Derviş'in IMF ve Dünya Bankası tarafından atanmasıdır. Güney Amerika ülkeleri -özellikle de Arjantin'de- benzer bir kriz Türkiye'den birkaç yıl önce başlamıştır.

2. 1971 ve 1980'de ekonomide yapılması planlanan önemli değişiklikler vardı. 1971'de tarım kesiminin yeniden düzenlenmesi gündemdedi, yapılamadı; 1980'de ülkede iç savaş koşulları nedeniyle olsa gerek, bu yönde hiç girişim yapılmadı. Kemal Derviş'in sözcülüğünü yaptığı 2001 yılı IMF ve Dünya Bankası programı ise Türkiye'de tarımın yapısının değiştirilmesini öngörüyor. 30 yıl öncesinin aksine artık Toprak Reformu gündemde değil. Yarı feodal büyük toprak sahipleri neredeyse tümüyle tarım burjuvazisine dönüşmüş durumda, dahası ülkede yıllardan beri küçük toprak mülkiyetine yönelik değil, tersine kaçış sözkonusudur.

Genel olarak ele alındığında 2001 ile 1971 arasında tarım kesimine yönelik düzenleme talepleri yönünden büyük bir benzerlik vardır. İkisinde de amaç, tarım sektörünün ekonomideki yerini değiştirmek, ona kaynak aktarımını kısıtlamak, bu sektöre iyice gerilere itmektir. 2001

yılı programında bu amaca yönelik olarak çeşitli ürünlere yapılan destekleme alımlarının azaltılması, giderek kaldırılması öngörülmektedir. Tarım sektörüne yüksek taban fiyatları vasıtasıyla yapılan destekleme alımlarından asıl yararlanan küçük köylü değil, tarım burjuvazisidir. Küçük köylüyü karşıya almadan tarım burjuvazisine desteği kesmenin ne oranda mümkün olacağı şu anda belli değildir. Bilinen, "benim köylüm" diye ortaya çıkanların esas olarak tarım burjuvazisinin çıkarlarını savunmalarıdır.

3. Türkiye'de çeşitli partilerden politikacılar neden özelleştirmeye ve devlet bankalarının sıkı denetlenmesine karşı çıkıyorlar? Burada sözkonusu olan sadece özelleştirme değildir; Türkiye'de burjuva politikasının işleyişinin genel yapısının değişmesi söz konusudur. Şöyle ki:

Türkiye'de şu veya bu KİT'in sorumluluğunu alan bir bankan, öncelikle partisinin militanlarını bu kuruma yerleştirir. Bağlı olduğu parti belirli bölgelerdeki işsizlere bu kurumda iş sağlar. Türkiye'de burjuva partileri genelde böyle örgütlenirler, tabanlarını genişletirler ve politika yaparlar. Devlet bankaları için de benzer bir durum söz konusudur. Belirli çevreler bu bankalardan neredeyse faizsiz kredi alırlar, bankaları iflasa sürüklerler. O banka hangi bakanlığa bağlıysa, o bakanın partisinden olanlar bu işleri yaparlar. Türkiye'de devlet işletmeleri ve bankalar burjuva politikasının işleyiş mekanizması içinde olmazsa olmaz denilebilecek biçimde yer alırlar.

*Harcanan tüm çabalara karşılık yabancı sermaye istenildiği oranda gelmedi ülkeye. İhracata yönelik sanayileşme için yabancı sermayenin büyük oranda varlığı olmazsa olmaz bir koşuldu; aksi durumda Türkiye sermayesinin kendi sermayesiyle büyük yatırımlara yönelmesi hele de dış piyasalarda rekabet gücüne sahip olmasını sağlayacak teknolojiye sahip olması mümkün değildi. Türkiye'deki liberalleşmeye paralel olarak finans piyasaları gelişti ve zayıf kapitalizmlerin belirgin özelliği olarak üretim dışı faaliyetlerle para kazanma olağanüstü gelişti. İhracat isteniyordu, hayali ihracat çıktı; banker skandalları da bu dönemde gerçekleşti.*

Birçok örnekten birisini vermek gerekirse: Yaşanılan bunca yolsuzluk rezaletinden sonra Tansu Çiller'in halen DYP başkanı olarak kalabilmesi ancak bu mekanizmalar sayesinde mümkün olabilmektedir. Sadece o değil, çevresinde yeralan ve aşağıya doğru genişleyen bir kadro da partinin hükümette yer almasıyla ortaya çıkan olanaklardan sebezlenmiştir.

Türkiye'de devlet işletmeleri bir kişi yerine şu veya bu partiden birkaç kişiyi istihdam ederler. Bu uygulama aynı zamanda ülkedeki işsiz sayısının azalmasına da yol açar. Özelleştirmenin işsizliğin büyük oranda artmasına yol açması bu nedenledir.

IMF ve Dünya Bankası Türkiye'de burjuva siyasetin işleyişini değiştirmek istiyor. Gerçekten böyle bir niyetleri olduğunu sanmıyorum; Türkiye'de yapılmasını istedikleri yapısal değişimlerin onları bu noktaya getireceğini düşünememişlerdir. Bu ülkede politik işleyişin dayandığı önemli mekanizmaları değiştirmeye çalışmak, birkaç yasa çıkarmaktan çok daha kapsamlı bir uygulamadır. İşin bu boyutunu sadece ekonomiden değil politikadan da anlayan ve Türkiye'deki mekanizmaları iyi tanıyan insanlar farkedebilirdi, ki IMF ve Dünya Bankası'nın ekonomik kriz içindeki bütün ülkeler için uygulanmasını istedikleri tek tip programlarda böylesine önemli ayırıcı özelliklere yer yoktur.

Kemal Derviş'in programını hayata geçirirken yoğun itirazlarla karşılaşmasının altında bu nedenler yatmaktadır.

Türkiye'de burjuva politikasının işleyiş mekanizmalarını değiştirecek yasaları çıkardınız diyelim; bunları ne oranda uygulayabileceksiniz? Seçenek mekanizmalar bulunmuyor, şimdiki politikacıların yerini alabilecek yeni kişiler de görünmüyor.

Türkiye'de burjuva politikası devlet olanakları yoğun biçimde kullanılmadan yapılamaz. Ülkede önemli bir değişimi öngören alternatif mekanizmalar yaratılmadan varolanı birtakım yasal düzenlemelerle ortadan kaldırmazsınız, en fazla şu veya bu yönden törpüleyebilirsiniz.

Derviş programının ne oranda hayata geçebileceği de böylece ortaya çıkmaktadır. "Türkiye'nin gerçekleri"yle program talepleri arasında bir yol bulunacaktır; kısaca "Türk usulü" bir uygulamaya girilecektir.

### ✓ 2001 Programı ve Sol

IMF ve Dünya Bankası'nın Türkiye ile ilgili 2001 programının uygulanma koşullarının 1971 ve 1980 programları sırasındaki ülke koşullarından en önemli farkı, ülkede sınıfsal ya da ulusal temelde rejim muhalifi olan güçlü bir örgütlenmenin bulunmamasıdır. Bu nedenle programla ilgili çelişkiler büyük oranda egemen sınıfın -ya da küçük ve orta burjuvazinin onların yedeğindeki bölümünün- çeşitli kesimleri arasında ortaya çıkmaktadır. İşçilerin, sendikaların ve çeşitli sol örgütlerin programın emekçilerin yaşam koşullarını daha da kötüleştirecek özelliklerine yönelik protestoları olmakla birlikte, bunlar

cılızdır. Türkiye solu, bu koşullarda ne yapacağını şaşırdığından farklı yönelimlere girmektedir. Türkiye'de sistemin genelini hedef almadan özelleştirmeye karşı çıkmak fazla anlam taşımaz çünkü yaşanılan koşullarda devlet mülkiyeti en başta düzenin kendisini -o da en yoz biçimde- yeniden üretmesine yaramaktadır.

Milli Güvenlik Kurulu tarihindeki en güçlü dönemi yaşamaktadır. Derviş programının biraz olsun uygulanması ve dışarıdan yeni kredi ve borç bulunması için yolsuzlukların üzerine asgari oranda gidilmesi bile jandarmanın inisiyatifine kalmıştır. Buradan hareketle denilebilir ki, Kürt halkının en azından kültürel haklarının tanınmasında belirleyici olan, TÜSİAD ya da başka bir kuruluşun ne düşündüğü değil, Genelkurmay'ın tutumudur.

Türkiye'de IMF direktifleri uyarınca her alanda -en başta çalışanların gelir düzeylerinde- tasarrufa yönelinmiştir. En az tasarruf yapılan konu ise, silah harcamalarıdır. Genelkurmay da tasarruf planına uymuş ve silah sanayisi ve silah alımıyla ilgili bazı büyük harcamaları iptal ettiğini değil- ertelediğini duyurmuştur.

Türkiye, uluslararası mali kurumların bütün istikrar önlemlerine karşın, bölgesel bir askeri güç olmayı sürdürmek niyetindedir. Bu konuda, başta ABD olmak üzere önemli destekçileri de vardır. Derviş programı Türkiye'nin ABD'nin de bölgesel amaçlarıyla uyumlu bu hedefini gündemden çıkarmayacak şekilde uygulanacaktır.

# Kuşatma altındayım!

Yılmaz ÇAMLIBEL \*

**S**on günlerde hakkımda açılan davaların artması herkesin dikkatini çekiyor. Birçok insan bunun sebebini öğrenmek istiyor. Konuya açıklık getirmek, mevcut merakı gidermek amacıyla bu yazıyı kaleme alma gereği duydum. Yaşamım hep yasak, baskı, soruşturma, işkence altında geçti. Özellikle DBP Genel Başkanı seçilmemden sonra tüm konuşmalarım mercek altına, düşüncelerim ve düşündüklerimi söylemem baskı altına alınmış bulunuyor. Ciddi bir kuşatma altında politika yapmaya çalışıyorum.

Siyasi Partiler Yasası partileri, *"Demokrasi-nin vazgeçilmez unsuru"* olarak tarif ediyor. Ama öyle anlaşıyor ki ben ve DBP, demokrasi-nin vazgeçilen unsurlarıyız. Yasalar, düşünmemi, düşüncemi söylememi, güvence altına alma yerine beni susturma doğrultusunda kullanılıyor.

Şu anda kesinleşmiş bir, soruşturma açılan

dört, soruşturma açılma ihtimali olan on civarında davam var. Kesinleşmiş dava ile diğerleriyle ilgili özet bilgi vermek istiyorum.

Kütahya İnsan Hakları Derneği Şubesi'nin kuruluşu vesilesiyle düzenlenen *"Demokrasi ve İnsan Hakları"* konulu panele, konuşmacı olarak davet edilmiştim. Yani kurulan bir kuruma katkı sunmak amacıyla daveti kabul etmiştim. O zamanki adıyla Kürt Hak ve Özgürlükleri Vakfı Genel Sekreteri sıfatıyla 14.12.1992 tarihinde yapılan bu toplantıya katıldım ve bir konuşma yaptım.

Söz konusu konuşmamda özetle şunları söylemiştim.

*"İnsan hakları ihlalleri ezelden beri yaşanan bir olaydır. İnsanların vahşi olarak yaşadıkları dönemde ne sömürü, ne de insan hakları ihlalleri söz konusu değildi. Ne zaman ki in-*

sanlar yöneten-yönetilen biçiminde ikiye ayrıldılar ve sınıflar ortaya çıktı, işte o zaman sömürü ve hak ihlalleri insanoğlunun gündemine girmiş oldu. Süreç içinde insan hakları savunucuları ortaya çıktı ve örgütlenmeye başladılar.

"İnsan hakları her ülkede aynı düzeyde değildir. Yaşadığımız ülkede bu konuda ne yazık ki çok kötü bir durumdayız. Kadınlar cinsiyetinden, emekçiler sınıftan, Kürtler ırktan, aleviler inançlarından dolayı baskı ve zulüm altında yaşıyorlar.

"Ben özellikle Kürt sorununun üzerinde durmak istiyorum. Doğarken hiç kimse bize Alman mı? Fransız mı? Türk mü? Kürt mü? olmak istiyorsun? diye sormuyor. Doğar doğmaz kazandığımız bir kimlik nedeniyle suçlanmamızın kabul edilir bir gerekçesi olamaz.

"Herhangi bir kişi süreç içinde dinini, mezhebini, ideolojisini değiştirebilir. Bıçak altına girip cinsiyetini bile değiştirebilir. Ama hiç kimse hiçbir zaman ırkını değiştirme şansına sahip değildir. bu nedenle günümüzde ulusların kaderlerini tayin hakkı ile insan hakları iç içe geçmiş bulunuyor. Bu bakımdan her insan ve her toplumsal grup nasıl bir sosyal, ekonomik, kültürel, politik yapı içinde yaşamak istediğini söyleme ve bunu gerçekleştirmek hakkına sahiptir. Bu, her insanın vazgeçilmez, devredilemez temel insani haklarından birisidir.

"Örneğin günümüzde birçok halk Sovyetler Birliği'nden ayrılıp bağımsız olmak

istiyorlar. Bunun aksine iki Almanya özgür iradeleriyle birleşiyor.

"Biz Kürtlerde yaşadığımız ülkede, hak eşitliğine dayalı bir birlikten yana olduğumuzu söyleyip duruyoruz. Ama yaşadığımız ülkede Kürt varlığı ret ve inkar ediliyor. Legal demokratik alanlar kapatılarak Kürtler şiddetli olarak illegalliteye ve şiddete itiliyorlar. Sorunun zor ve şiddetle çözümü tüm ülkeye zarar veriyor. Kürt ulusal demokratik haklarını savunma 'terörizm' olarak niteleniyor. Bu temel insani hakları savunan kişilere ise 'terörist' deniliyor.

"Hepimiz insanlık tarihini biliyoruz. Dünyadan çok zalim, despot, tiran, zorbalar gelip geçti. Onlar insanlara hep zulüm ettiler. Ama ezilenler bu zorbalara baş eğmediler, mücadele etmekten vazgeçmediler ve insanlar arasında bölücülük yapan bozuk düzeni sürekli değiştirerek bu günlere ulaşmış bulunuyoruz.

"İnsan hakları ve demokrasi günümüzde, tüm insanları etkileyen evrensel bir din haline gelmiş bulunuyor. Bu bakımdan insan hakları mücadelesi, insanlar arasında eşitlik sağlanana dek sürecektir.

"Demokratik adil, özgür ve mutlu bir dünyada yaşamak umuduyla hepinize saygılar sunarım."

Yirmi dakika süren konuşmamın band, bilindiği gibi polis tarafından, sağa sola çekilerek, bazı cümlecikler öne çıkarılarak ve bazı ilaveler yapılarak deşifre edildi. Bu bant çözümüne dayalı olarak Kürtlerin Terörle Mücadele Şube Müdür-

lüğü'nce düzenlenen 15.12.1992 tarihli raporda konuşmam şu şekilde özetlenmiştir.

"Kürt Hak ve Özgürlükler Vakfı Sekreteri Yılmaz Çamlıbel ise konuşmasında ırk konusuna değinerek hiç kimsenin doğarken ırkını seçme hakkına sahip olmadığını, bunu hiç kimsenin zorla değiştiremeyeceğini, bugün Türkiye'de Kürtleri kastederek milyonlarca insan sırf bir ırkan mensubu olduğundan dolayı büyük bir zulüm altında yaşıyor. Kürt ulusal demokratik istemlerinin 'terörizm' olarak nitelendirildiği Kürtlerle ilgili hak isteyenlerin de 'terörist' ilan edildiğini anlattı."

Konya DGM Cumhuriyet Savcılığı, bu rapor ile bant çözümüne dayanarak 8 konuşmacı arasında sadece iki kişi (diğeri MKM temsilcisi Hüseyin Kaytan) hakkında 3713 sayılı Terörle Mücadele Yasası'nın 8/1 maddesinden 26.07.1993 tarihinde dava açtı.

Savcılık iddianamesinde şöyle deniliyor:

"14.12.1992 günü Kürtahya'da İHD Şubesi tarafından "Demokrasi ve İnsan Hakları" konulu bir panel düzenlendiği, panele konuşmacı olarak katılan her iki sanığın doğuda bir bölüm vatan toprağı üzerinde yaşamakta olan halkın bulunduğu kesime Kürdistan dedikleri ve bu bölge halkının kendi devletlerini kurma haklarının bulunduğunu ifade eden konuşma yaptıkları, bu suretle bölücülük propagandası yapmak suçunu işledikleri ...."

Oysa ki ne bant çözüm met-

ninde, ne de polis tutanağında benim Kürdistan kelimesini kullandığıma ve Kürtlerin bir devlet kurması hakkında fikir beyan ettiğime dair bir belirleme yoktur. Zira ben de konuşmamda böyle bir söz söylememiştim.

Sadece bu iki belgeyi yeterli kanıt sayıp hakkımda iddianame hazırlayan savcı, bu iki belgede olmayan sözleri iddianamesine eklemesi dikkat çekicidir. Savcının ceza almam için hukuki bir zorlama içine girdiği açıkça anlaşılıyor.

Bazı ilavelerle düzenlenen bu iddianame üzerine ifade için çağrıldığım İstanbul emniyeti ile İstanbul DGM Savcılığına verdiğim ifade de şunları söylemiştim:

*"Katıldığım panelde Türkiye'de bir Kürt sorununun olduğunu, Kürt sorununun sosyolojik bir gerçek olduğunu ve bu sorununun demokratik kurallar içinde çözülmesi gerektiğini, ülkenin bir kısım toprağının Kürdistan olarak nitelendirmediğini, sorunun birlik ve beraberlik içinde çözülmesi gerektiğini, aksi taktirde akan kanın durdurulamayacağını açıklamıştım. Konuşmamın bölücü bir konuşma olmadığını bu nedenle üzerime atılı suçu kabul etmiyorum."*

Bilindiği gibi sadece bant kayıtlarına dayanarak insanlara ceza vermek çağdaş hukuk anlayışına aykırıdır. Üstelik sanık ve avukatlarının tüm ısrarlarına karşın DGM hakimleri söz konusu bantları baştan sona izleme yoluna gitmeyip, polis memurlarının olumlu konuşmaları dışarda bırakan, olumsuz cümlecikleri öne çıkaran, bant çö-

züm tutanaklarına itibar ediyorlar. Ve sadece buna dayanarak insanları suçlayıp ceza veriyorlar. Bana da öyle yaptılar.

Adana DGM'si ilâminin **"KANITLAR"** bölümünde itibara alınan kanıtları şöyle sıralıyor: *"Emanette kayıtlı suçla konu edilen konuşma bantı 15.12.1992 tarihli Terörle Mücadele raporu 14.12.1992 tarihli memur bant çözüm tutanağı Yılmaz Çamlıbel'in İstanbul DGM Cumhuriyet Savcılığı'nda alınan 14.06.1993 tarihli ifadesi"*

Mahkeme heyeti saydığı bu kanıtları değerlendirirken tıpkı C. Savcısı gibi, belgelerde yer almayan bir cümlecige yer veriyor. Mahkeme heyetinin 'Kanıtların değerlendirilmesi' bölümünde yer verdiği cümlecik şudur: *"Bugün Kürdistan'ın dağları taşları bombalanıyor."* Bu da hayret edilecek bir durumdur. Çünkü ne ben böyle bir söz sarfettim, ne de bant çözüm metni ile polis raporunda böyle bir şey yazılıyor. Değerlendirilen kanıtların hiçbirinde yer almayan bu cümlemin mahkeme heyeti tarafından karar metnine ilâve edilmesi, Mahkemenin de Savcılık gibi hukuki bir zorlama içine girdiğini gösteriyor.

Sonuç olarak mahkeme beni *"Halkı ırk ve bölge farklılığı gözeterek kin ve düşmanlığa tahrik etmekten"* TCK'nun 312/2 maddesi gereğince 1 yıl hapis ve 100 milyon TL ağır para cezasıyla cezalandırdı. Ve bir kereye mahsus olmak üzere cezamı erteledi.

C. Savcılığı, hakkımda 3713 Sayılı Kanunun 8/1 maddesinden dava açmıştı. Mahke-

me ise cezayı TCK'nun 312/2 maddesinden verdi. Mahkeme kanunun değiştirilmesine karşın, benden ek savunma alma yoluna gitmedi. Bu da dikkat çekici başka konudur.

Adana DGM'nin karar metninde yine dikkat çekici ve enteresan bir bölüm daha var. Bu bölümde, davanın zaman aşımı sürecine girdiğine dikkat çekilerek buna mani olmak için nasıl çaba gösterdiklerini anlatıyorlar.

Bu konuda aynen şöyle söyleniliyor: *"Sanıkla ilgili eylem tarihi 14.12.1992'dir. Davanın tarihi 26.07.1993'tür. Davanın açıldıktan sonra sanığın savunması beş yıllık zaman aşımını süresi dolmadan mahkememizce 10.0.1997 tarihli tutuklama müzekkeresi ile sanık hakkında gıyabi tutuklama müzekkeresi çıkarılmıştır. Sanığın savunması ise 20.09.1999 tarihinde alınmıştır."*

*Sürelerle bakıldığında TCK'nun 102, 104. Maddelerinde öngörülen 7 yıl 6 aylık zaman aşımı süresi dolmamıştır. Son zaman aşımı 14.6.2000'de dolmaktadır."*

*Koşulları olduğundan sanığın belirtilen biçimde hükmümlendirilmesi yönüne gidilmiştir."*

Yani bu bölümü halk Türkçe'sine çevirirsek eğer, mahkeme heyeti şunu söylüyor: *"Bu adamın davası zaman aşımına giriyordu. Biz bunu engellemek için 10.10.1997 tarihinde yeniden tutuklama kararı verdik. Böylece cezadan kurtulmasına engel olduk."*

*Dikkat edilsin bu davanın zaman aşımı 14.6.2000 tari-*

*hinde doluyor. Eğer bu tarihten önce "Yargıtay, mahkemenizin verdiği cezayı onaylamazsa bu adam cezadan kurtulacak haberiniz olsun" diyor.*

Mahkeme sanki yurtseverliğini ispatlamak için bir yerlere mesaj veriyormuş gibi gelmiyor mu size de? Bu konuda yorum yapmayı bir tarafa bırakıp, davanın bundan sonraki gelişmesini aktarmak istiyorum.

Mahkeme, karar duruşmasında hazır bulunan avukatım Bahattin Yıldız'a emrivaki yaparak, alınan kararı duruşma salonunda anında tebliğ etti.

Yaptığımız itiraz üzerine dosyamız Ankara'ya yollandı. Yargıtay 9. Ceza Dairesi, itirazımızı reddedip, mahkemenin verdiği kararı 5.6.2000 tarihinde onayladı.

Şu üç tarihe dikkatinizi çekmek istiyorum.

13.04.2000 Adana DGM'nin karar tarihi

05.06.2000 Yargıtay'ın onama tarihi

14.06.2000 Zaman aşımının dolduğu tarih,

Yani dosyam 2 aydan daha az bir zamanda Adana'dan Ankara'ya ulaştı. Dosyaların ele alınmak için yıllarca raflarda beklediği Yargıtay'da zaman aşımına 9 gün kala derhal ele alınıp karara bağlandı. Evrakın posta aracılığıyla bu kadar kısa bir zamanda Ankara'ya ulaşması, kayda alınması, savcılık ve mahkemenin gündemine alınması mümkün değil. Evrak ancak özel kurye aracılığıyla bu kadar kısa zamanda bu yola kat edebilir. Bu ne hız? Bu ne çalışkanlık! Şaşırılmamak elde değil.

Türkiye'de adaletin ağır işlediğini söyleyen tüm münafıklara duyurulur.

Mersin DBP tarafından, 2000 Newroz'unda bir dizi etkinlik düzenlemişti. Ben de bu etkinliklere katılmıştım.

21 Mart gecesi valilikten izin alarak kapalı salonda Newroz şenliği düzenlemiştik. Yapılan konuşmalardan sonra müzik eşliğinde halaylar çekilmeye başlayınca, geceyi izleyen hükümet komiseri şenliğe müdahale etti.

İl yöneticilerimizle yapılan tartışma üzerine, hükümet komiseriyle konuşmaya gittim. Komiser bana **"Bu ülkede Kürtçe şarkı söylemek yasaktır. Ben buna izin vermem."** demesi üzerine kendisine **"Kürtçe şarkı söylenmesini yasaklayan bir kanun var mı?"** diye sordum. Cevabı netti: **"Evet. Bu ülkede Kürtçe şarkı söylemek kanunen yasaktır."**

Yapılacak şey belliydi. Ya meydana gelecek gerilimi göze alıp şölene devam edecektik. Ya da şölene son verecektik.

Ben ikinci yolu seçtim. Sahnedeki hanım sanatçının elindeki mikrofonu alıp misafirlerimize şunları söyledim. **"Sayın konuklarımız gecemizi izleyen hükümet komiseri, bu ülkede Kürtçe şarkı söylemenin yasak olduğunu söylüyor. Bu ülkede İngilizce, Rumca, Rusça, Almanca, İspanyolca şarkı söylemek serbest. Ama Kürtçe yasak."**

**"Oysa ki yöneticiler Kürtlerin bu ülkede birinci sınıf vatandaşlar olduğunu Kürt-Türk ayrılığının olmadığını söylüyorlar. Ama gördüğünüz gibi bizim için anlamlı bir ge-**

**cede şarkı söyleyip halay çekmemiz yasaklanıyor.**

**"Ben yeterince gerilim içinde olan ülkede, gerilimi artıracak bir şey yapmak istemiyorum. Bunun için geceyi iptal ediyorum. Sizden de özür diliyorum. Lanet olsun böyle yaşama."**

Bu olaylı gece basının da ilgisini çekmiş olmalı ki Mersin'de yayın yapan yerel "Kanal 33" ile "Sun TV" televizyonları benimle röportaj yapmak istediler. Ben de davetlerini kabul edip televizyonlarda konuştum.

Sun TV'deki konuşmamda spiker iptal ettiğimiz geceyle ilgili bilgi almak istedi. Daha sonra Newroz ve güncel ekonomik, siyasal konulardaki görüşlerimizle ilgili sorular sordu.

İçel Emniyeti mensuplarıncada düzenlenen bu röportajla ilgili bant çözüm raporlarında özetle şu sözlerle yer veriliyor.

**"Newroz Kürtler, Persler, Beluciler tarafından kullanılan bir bayramdır. 2612 yıldan beri bu bayramı kutlamaktadır. Kürt takvimine göre 21 Mart ilkbaharın ve yeni yılın başlangıcıdır. Yani Newroz Kürtlerin noelidir."**

Spiker soruyor: **"Bizim bildiğimiz Newroz alanlarda, ateşler yakılarak kutlanıyor. Şu anda HADEP Cumhuriyet Meydanı'nda Newroz'u böyle kutluyor. Siz niye kapalı salonda kutladınız?"**

**"Toplum olarak büyük bir gerilim içindeyiz. Alanlardaki kutlamalara ajan provakatörler sızıyorlar. Kendimi ve partimi korumak için kapalı salonda kutlamayı tercih ettik."**

Spiker: **"PKK'nin geldiği**

noktadan sonra barış ve uzlaşma konusunda ne düşünüyorsunuz?"

"Biz parti olarak şiddete hep karşı çıktık. Demokratik barışçı çözümü savunduk. PKK uçlar arasında gidip geliyor. Ne derece güvenilir bir değişim bilemiyorum.

"Yöneticiler legal demokratik kanalları Kürtlere kapatıp onları şiddete yönlendiriyorlar.

"Silahların susması bizce de olumlu. Ama Kürtlere legal demokratik kanallar açılacak mı? Türk-Kürt kardeşliği eşitlik üzerine oturtulmalı, sürekli Kürtlerden istemek ama bir şey vermemek sorunu çözmez."

Spiker: "İP lideri Doğu Perinçek Kurtuluş Savaşı'ndaki Türk-Kürt birliğini gündeme getiriyor. Sizin düşünceniz nedir?"

"O dönemde M. Kemal başta olmak üzere Kemalist kadrolar, Kürt önderlerine yolladıkları mektuplarda Sivas ve Erzurum kongrelerinde ve Lönar'da kurulacak devletin Türklerle Kürtlerin ortak devleti olacağını söylüyorlardı.

"Tüm Osmanlı halklarının bağımsız devlet kurmak için devlete başkaldırdıkları dönemde Kürtler, verilen bu sözler üzerine Türklerle beraber hareket ettiler.

"Eğer bugünkü yöneticiler biz Kemalist'iz, önderimiz M. Kemal'dir diyorlarsa buyursunlar M. Kemal'in verdiği sözü yerine getirsinler. Bu devleti Türklerle Kürtlerin ortak devleti yapsınlar."

Spiker: "Yanıyorsam düzeltin. Siz Kürt etnik kökenini öne çıkarıyorsunuz. Sizce bu

politika doğru bir şey mi?"

"Partimize yönelik bu be-lirlememiz doğru değil. Kürt milliyetçileri var şüphesiz. Türk milliyetçiliği bunu besliyor. Kürt sorununun demokratik barışçı çözümü Komünist, liberal, milliyetçi, müslüman, alevi ve sünni tüm Kürtlerin ortak talebidir.

"Partimize göre Türkiye'nin acil çözüm bekleyen üç sorunu var: Ekonomi, demokrasi ve Kürt sorunu. Bunlar beraberce çözümlenmelidir. Biz Kürt sorununu kilit sorun, yani her sorunun gelip kilitlendiği baş sorun olarak görüyoruz. Bunun için Kürt varlığı kabul edilmeli ve toplumsal hakları güvence altına alınmalıdır, diyoruz."

Spiker: Son olarak "Birlik İçin Girişim Kurulu" nedir, faaliyeti, amacı nedir?

"Silahların susması, AB'nin kapılarını Türkiye'ye açması bizi olumlu bir sürece getirdi. Bugün tüm partiler bu süreçten yararlanmak için politikalarını gözden geçiriyorlar.

"Biz de bu sürecin sağladığı olanaklardan yararlanmak için bir girişim başlattık. Türkiye'nin demokratikleşmesi, insan haklarına dayalı sosyal-hukuk devleti olması ve Kürtlerin temel insani haklarının güvence altına alınması için birlikte hareket etmek istiyoruz.

"Bize göre her toplumsal grup önce kendi içinde birlik sağlamalı. Sonra birbirlerinin varlığına saygı göstererek, toplumun temel çıkarları için iş ve güç birliği yapmalıdır."

İşte bu konuşmaya dayanarak "Halkı kanunlara itaat-

sizliğe tahrik ederek, halkın sınıf, ırk, dil, din ve mezhep farklılığını gözetenerek kin ve düşmanlığa tahrik ederek TCK'nun 312. Maddesine muhalefet suçu" işlediğim gerekçeyle hakkımda soruşturma açıldı.

Oysaki bu iddianın tersine, ülkedeki gerginliğin giderilmesi gerektiğini, 15 yıllık savaş döneminin uçlara ittiği toplumu demokratik bir uzlaşmaya çekmemiz gerektiğini, işte bu amaçla hükümet komiseriyle zıtlasmaktan kaçınıp geceyi iptal ettiğimi uzun uzun anlatmıştım.

Konuştığım diğer televizyon "Kanal 33" kanalındaki konuşmamın bant çözümüne dayanılarak hazırlanan savcılık iddianamesinde konuşmamı şöyle özetliyor:

"Hükümet komseri bize dedi ki, Kürt diliyle şarkı söylemek bu ülkede yasaktır. Vali'nin adına konuştuğunu söyledi. Şunu herkes bilsinki biz büyük bir halkız. Ortadoğu'nun en kadim halklarından biriyiz. Dilimizle, kültürümüzle, medeniyetimizle, yarattığımız değerlerle dimdik ayakta-yız. Hiç bir yasak ve engel bizim, dil ve kültürümüzü kullanmamızı engelleyemez. Bunda ısrarlı olacağız.

"Devlet yöneticilerini uygar davranmaya davet ediyorum. Devletin bazı yöneticileri Kürt dili ve kültürünü yasaklayarak bence bilinçli olarak Kürtleri illegaliteye ve şiddete yönlendiriyorlar. Bu soğuk savaş döneminden kalma bir ideolojidir. Çağdışı bir ideolojidir. Bugün dünyada artık herkes birbirini tanımaya çalışıyor,

*birbirlerinin dil ve kültürünün kabul edip saygı gösteriyor. Türkiye'deki yöneticiler ya bu uygar insanlık ailesine katılırlar ya da çağdışı ideolojinin peşinde hem Kürtleri hem Türkleri, hem burada yaşayan 62 milyon vatandaşı ilkel bir yaşam içinde tutarlar. Biz Kürtler olarak böyle bir yaşam içinde olmak istemiyoruz. Uygar insanlık ailesinin bir bireyi olmak istiyoruz. Bu açıdan demokrasi, insan hakları ve özgürlük mücadelesini kararlılıkla sürdüreceğiz. Bunu herkes böyle bilsin. Ben şölени durdurdum. İptal ettim.*

*"... Bir ideolojiden, bir din veya mezhepten nefret etmenin anlaşılır bir yönü vardır. Ama bir dile düşmanlığın mantığı yoktur. ... Bizim dilimiz yasaklanıyor. Bunu protesto ediyorum ve Türkiye yöneticilerini bu ilkel ve ikiyüzlü politikadan vazgeçmeye davet ediyorum. Çünkü onlar gelen yabancılara Kürtlerin birinci sınıf vatandaş olduklarını söylüyorlar. Yöneticilerimiz Türklerle Kürtlerin eşit olduklarını, Kürt dili ve kültürünün serbest olduğunu söylüyorlar." dedikten sonra sonuç olarak şu görüşe yer veriliyor.*

*"... Kökeni ve kültürü aynı yapıda olan toplumun heyecanını bağımsız bir Kürt devleti ve fikri düşüncesinde birleşip kümeleştirerek, ülkeyi Türk ve Kürt halkı olarak ikiye bölüp Türkiye Cumhuriyeti devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı hedef alan propaganda yaptığı anlaşılmakta 3713 sayılı kanunun 8/1 son maddesi uyarınca cezalandırılmasına kamu adı-*

*na talep ve iddia olunur."*

Bu iddianamenin yorumunu da yine siz okuyuculara bırakıyorum.

Partimizin 5. Kuruluş yıldönümüyle ilgili olarak Diyarbakır'da 11.05.2001 günü düzenlenen kokteylde yaptığım konuşmayla da ilgili bir soruşturma açıldı. Buradaki konuşmam da Mart ayındaki (8 Mart, 11 Mart, 12 Mart, 16 Mart ve 21 Mart) bazı günlere dikkat çekmiş ve bunlarla ilgili tarihi bilgi vermiştim.

Bant çözümüyle ilgili tutanakta şöyle deniliyor.

*"Yılmaz Çamlıbel yaptığı konuşmada 8 Mart Dünya Kadınlar Günü tüm kadınlarımıza kutlu olsun. 12 Mart askeri cuntası halkın oyuyla seçilen parlamentoyu devirerek dönemin üç öğrenci önderini idam etmişti. 16 Mart Halepçe katliamı yaşandı. Faşist Baas rejimi 5 bin Kürdü öldürdü. Bu olay Hiroşima'dan sonra yaşanan ikinci kimyasal faciadır. Faşist Baas rejimini kınıyorum. 21 Mart Kürtlerle ilgili önemli bir gündür. Kürt takvimine göre yeni yılın başlangıcıdır. Buna Kürtlerin Noel'i diyebiliriz. Hepinize kutlu olsun. Bu sene 2613. Newroz'u kutluyoruz. Newroz Kürtler için onurlu, özgür ve adil yaşamının bayramıdır.*

*Siyasi partiler demokrasi-nin vazgeçilmez unsurlarıdır. Fikirlerin düşüncelerin yasak edildiği ülkede demokrasi olmaz. Bizim ülkemizde defolu bir demokrasi var. Çeşitli barajlar konularak bizim gibi düzen karşıtı partiler engellenmektedir. Son zamanlarda meclise girmiş partilerin dahi*

*muhalefet yapması engellenmektedir. Türkiye'de ezilenler, sömürülenler eninde sonunda çağdaş demokrasiye ulaşacaktır. Bunu engellemeye kimse-nin gücü yetmeyecektir, dediği tarafımızdan tespit edilmiştir."*

Bu konuşmam içinde Diyarbakır DGM Başsavcılığı TCK'nun 312. Maddesinde belirtilen Devletin bölünmez bütünlüğü aleyhine propaganda yapmak suçunu işlediğimi söylemektedir. Bu konuda DGM C. Savcılığı ifademdi aldı.

Ayrıca 2000 yılında Ağrı DBP'nin düzenlediği gecede yaptığım konuşmayla ilgili Ağrı Cumhuriyet Savcılığı soruşturma açtı. Belgeler elimde olmadığı için bu konuyla ilgili bilgi veremiyorum.

2001 yılı içinde çeşitli il kongrelerinde, çeşitli toplantılarda yaptığım konuşmalarla ilgili olarak 10 civarında davanın açılabileceğini zannediyorum.

Görüleceği gibi hemen hemen her konuşmamla ilgili dava açılıyor. Yasalarla kurulmuş, seçimlere girme hakkı kazanmış bir partinin başkanı olma rağmen politika yapmam engelleniyor.

Yeni bir ceza almam (ki çok büyük olasılıktır) halinde erte-lenen cezayla birlikte hem cezaevine gireceğim, hem de politika yapma hakkımı kaybetmiş olacağım.

Kısacası düşüncem ve düşüncelerimi açıklamam tehdit altındadır. Kuşatma altında politika yapmaya çalışıyorum. Ve bu yüzden kafamın üstünde Demoklesin Kılıcı sallanıyor.

*\* Demokrasi ve Barış Partisi Genel başkanı*

# Kıbrıs sorunu:

## Hukuki ve ahlaki olmayan bir tutum

*Türkiye, Azerbaycan'la olan yakınlığına rağmen, Dağlık Karabağ'da bağımsız bir devlet ilanını bir saldırı nedeni sayacağını bugüne kadar hiç söylemedi, ama Güney Kürdistan için bunu çok rahatlıkla söylemekten geri kalmıyor. Bu çarpıcı durum bile tek başına Türkiye'nin, Kürt fobisini ve hatta düşmanlığını açıkça göstermeye yetiyor.*

**T**ürkiye'nin pek çok konuda yürüttüğü politikalar arasında, hukuki temelden yoksun ve ahlaki değerleri tahrip eden örnekler az değildir. Bunların en dikkat çekenleri, Kürt ve Kürdistan sorunu ile Kıbrıs konularıdır. Bu konularda, bir tarafta, güdülen politikalar arasında ilginç çelişkiler bulunmakta diğer tarafta, şiddete başvurma ve ilhak amacı güden, heves ve uygulamalar sınırı tanımamaktadır.

Bu iki konunun yan yana konulması, ileri sürülen iddialardaki çelişkileri, çarpıklıkları, benzer iki konuda taban, tabana zıt şeylerin bir pişkinlik içerisinde nasıl savunulduğunu ibretle göstermektedir. Ayrıca bu iki konu, Türkiye'nin, sorunlar karşısında ne denli demokratik değerlerden uzak, evrensel kriterlere ters ve barış ve diyaloga kapalı bir tutumda ısrar ettiğini de bütün yönleriyle sergilemektedir.

Kıbrıs konusu, Türkiye'nin

iç ve dış politikalarındaki çifte standardın da ötesinde, Kürt sorunu ile karşılaştırıldığında, hukuki ve ahlaki olmayan bir tutumu göstermesi bakımından önemli bir örnek oluşturmaktadır. Bir tarafta, 20 milyonluk bir halk yok sayılırken ve temel insan hakları arasında kabul edilen dil ve kültür haklarının bile kullanılması engellenirken, diğer tarafta 150 binlik bir kitlenin bir "federal" modelde kendini yönetme imkanı elinin tersiyle itilmekte ve hem de önemli sorunların çıkacağı, ağır bedellerin ödeneceği bildirildiği halde, bir "bağımsız devlet" kurulması istenmektedir. Üstelik, Türkiye'nin geleceksel dostları da dahil, KKTC'nin, BM Güvenlik Konseyinin kararlarının bir sonucu olarak henüz hiçbir devlet tarafından tanınmadığı bildirildiği halde, bu sonu belirsiz iddia gözü kara bir şekilde savunuluyor. Hatta daha da beteri, Kıbrıs'ın %18 nüfusunu teş-

**Mahmut KILINÇ**

kil eden ve ancak buna karşın %30 toprağı elinde bulunduran Kıbrıs Türk toplumunun, bütün uluslararası hukuk yok sayılarak bağımsız bir devlet kurması istenirken, Kuzey Irak diye tabir edilen Kürdistan'ın güney parçasındaki 4,5 milyonluk Kürt halkının, üstelik Irak'ın bütünlüğü içerisinde bir demokratik federe modelle kendini yönetmesi engellenmek istenmekte ve bunun bir saldırı nedeni sayılacağı söylenerek, bu çirkin ve saldırgan politikalara ilginç bir örnek tekarlanmaktadır. Türk devlet yöneticilerine hatırlatmak gerekir, "Hani Kürtler Türk'tü!" Niye Kıbrıs'taki Türk'ün bağımsız devlet kurması için Türkiye savaşı göze alıyor da, ısrarla Türk kabul edilen 20 milyon Kürdün Kuzey Irak'taki kardeşlerinin böyle bir girişimi, niçin bir karşı saldırıya neden oluyor? Bu bir utanmazlıktır.

Burada bir parantez açarak, bir gerçeğı dile getirmekte yarar var: Biz Kürtler, daha fazla Türk sol gelenekten edindiğimiz bir anlayışla hareket ederek, iyi ve övünülecek yanlarımızı öne çıkarmaktan çok, eksikliklerimizi durmadan tekrarlarız. Bu durum, toplumu demoralize eder. Oysa, Türkiye'nin saldırmakla tehdit ettiği Kürdistan'ın Güney bölgesinde, bölge için örnek bir demokratik model filizlenmektedir. Bütün iç çatışmalara, ekonomik gerilik ve işgalci devletlerin provokasyonlarına karşın, gerek toplumsal ve gerekse etnik grupların serbestçe örgütlenedikleri ve hata federe parlamento ve yönetimde yer aldıkları bir demokratik model gelişmektedir. Pek çok eksigi bulunmakla birlikte, İsrail dışında, Türkiye de dahil bölgedeki bütün devlet-

lerden daha demokratik bir yönetim tarzı... Türkiye'de 20 milyon insanın demokratik ve ulusal hakları gasp edilmiş durumda, oysa orada MİT'le birlikte çalıştığı iddia edilen bir avuç Türkmen, her hakkını kullanmaktadır. Güney Kürdistan örneğı, Kürt toplumunda "şiddet geleneğinin egemen olduğu" iddiasına da bir cevaptır ve açıktır ki, Kürt Halkı özgür olabilirse; Ortadoğu'da örnek bir demokrasi inşa edecektir. Türkiye'nin, Güney Kürdistan'la ilgili bir endişesi de, burada gelişecek demokratik bir modelin, kendisini deşifre edeceği ve uygulamaları önünde ciddi bir engel oluştura- cağıdır.

Yine, Türkiye'nin çarpıcı çelişkilerine dönersek; esasen Türkiye'nin bu konudaki çelişkileri, uluslararası kamuoyunda da bilinmekte; Kafkasya ve Balkanlar'daki benzer durumlarda, Türkiye'nin bu tutumuna atıfta bulunulmaktadır. Örneğın, Ermenistan, Dağlık Karabağ sorununda, Türkiye'nin Kıbrıs politikasını referans aldığını söyleyerek, Karabağ'ın bağımsız bir devlet olmasını veya en azından federal bir çözümü savunmaktadır. Kosova ve Bosna Hersek sorununda da, Türkiye'nin bu farklı yaklaşımları dikkatle izlenmiş ve yeri geldiğinde bunlara atıfta bulunulmuştur. Kıbrıs'ta bağımsız devlet isteyen Türkiye, benzer konularda tam tersi bir çizgi izlemektedir: Kosova, Abhazya, Moldova'da Transdinyester bölgesi sorunu ve Bosna'daki Sırp- ların ayrılmak istemesi ile Yukarı Karabağ, Güney Kürdistan sorunlarında federal sisteme bile karşı çıkmakta, Irak örneğinde olduğu gibi bazen söz konusu ülkelerin toprak bütünlüğünü o

ülkeden daha fazla savunma akılsızlığına kapılmaktadır. Ancak burada daha dikkat çekici bir durum bulunuyor. Türkiye, Azerbaycan'la olan yakınlığına rağmen, Dağlık Karabağ'da bağımsız bir devlet ilanını bir saldırı nedeni sayacağını bugüne kadar hiç söylemedi, ama Güney Kürdistan için bunu çok rahatlıkla söylemekten geri kalmıyor. Bu çarpıcı durum bile tek başına Türkiye'nin, Kürt fobisini ve hatta düşmanlığını açıkça göstermeye yetiyor.

Son zamanlarda, yine Kıbrıs'ta çirkin ve karanlık oyunların işaretleri görünmeye başlandı. Bildik "ittihatçı-komplocu" yöntemlerle terör estirmeye çalışılıyor. Muhafız basın, gündüz kundaklanmakta, muhaliflere açıktan ölüm tehditleri yapılmakta, bu kesimin bir an önce adadan uzaklaştırılması ya da, saf dışı bırakılması istenmektedir. İktidardaki Ulusal Birlik Partisi-UBP ile Toplumcu Kurtuluş Partisi-TKP arasında, hükümetin yürütülmesi bakımından, en azından koalisyonu bozacak kadar bir tartışma ve sorun yokken, "yeter yenisini deneyelim" gerekçesiyle koalisyon hükümeti bozdurulmakta, KKTC bölgesinde bütün iplerin, sorunun çözümünün önünde en büyük engel olarak görülen Rauf Denktaş ve Türk Genelkurmayı'nın eline geçmesini sağlamak için, "bildik yöntemlerle" bir oyun sergilenmektedir. Bu yazı yazılırken, iki sağ parti arasında; yine UBP ile Denktaş'ın oğlunun genel başkanı olduğu Demokrat Parti-DP arasında yeni hükümetin kurulması girişimleri devam etmekteydi. Basına yansıdığı kadarıyla, kurulmasını engelleyecek fazla bir pürüz de

*Kıbrıs'taki muhalif grup, durumu çok iyi bildiği için, bu çemberi kırıp kurtulmak istemekte ancak bütün oyunlar, tezgahlar Ankara'dan organize edildiğinden fazla şansları, ne yazık ki bulunmuyor. Oysa Kıbrıs sorununun, bir "federal Kıbrıs" şeklinde çözümle sonuçlanması, bir yanda adanın AB'ne üyeliğini hızlandıracak diğer yanda, Türkiye ile Yunanistan arasında süren diğer sorunların çözüm yolunu da açarak, böylece Türkiye'nin, AB üyeliğine katkı yapacaktır. Diğer tarafta, "federal Kıbrıs"ın AB üyeliği, hem AT'na resmi kimliğiyle bir Türk toplumunun girmesine neden olacak ve hem de Türkçe AB'nin resmi dilleri arasında yerini alacaktır. Aslında bu, Türkiye'nin üyeliğinin bir ilk adımı olabilir. Doğal olarak her şeyin bir bedeli olacaktır; burada ise bedel; Türkiye'nin çözümsüzlüğe kilitlenen politikalarını terk etmesi olacaktır. Bu da, bölge için önemli bir kazançtır. Türkiye'nin, kendisi tam üye alınmadan, Kıbrıs'ın AB'ne girmesinin bir "enosis" olacağı iddiası gerçekçi değildir.*

kalmamıştı. Esasen koalisyonu bozduranlar, henüz bu oyunları uygulamaya girmeden, yeni hükümetin kurulması üzerine de anlaşmış olmaları! Bu durumda, meydan bütününüyle illegal bir "Ulusal Halk Hareketi" örgütlediğini açıklayan Denктаş'a kalmaktadır.

Kıbrıs'ta "Ulusal Halk Hareketi" adıyla illegal bir "direniş" hareketinin kurulduğunun, son provokasyonlar çerçevesinde, bu dönemde kamuoyuna yansımaları oldukça ilginç bulunmaktadır. Uluslararası hukukun kabul etmediği Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti-KKTC'nin bile yasalarına göre kurulmamış böyle bir "direniş hareketi"nin gerçek amacı, ne olabilir? Yeniden bir Türk-Rum çatışması ihtimali mi var? Bu en uzak bir ihtimal, ancak öyle görülüyor ki böyle bir yeraltı örgütlenmesi, federal çözümden yana olan ve dolayısıyla Türkiye'nin ilhakının resmileşmesine karşı çıkan kesimin susturulmasında kullanılacaktır. Adada atılan her adımın, alınan her kararın, hemen bütün uygulamaların Türkiye ve oradaki askeri birliğin bilgisi dahilinde yapıldığına göre, böyle bir hazırlığın da bu çerçevede kabul edilmesi gerekmektedir. Bu, bir adı "Özel Harp" olan Gayri Nizami Kuvvetler Komutanlığının Kıbrıs'taki bir yansıması olabilir! Böyle ise, önümüzdeki dönemde, özellikle Kıbrıs Devletinin, AB'ne tam üyeliği sırasında önemli gelişmeler olacak demektir.

Kıbrıs'ta muhaliflerin sindirilmesi için, derin devletin, demokratik platformlarda her sıkıştığında ilk başvurduğu yöntemlerin, sadece NATO'nun kanatları altında oluşturulan kontra

örgütlenmesiyle sınırlı olmadığı, bunun da ötesinde tarihi bir geçmişi bulunmaktadır: Açıkçası bu bir devlet terörüdür ve ittihaçlılardan kalma bir gelenektir. Suikastlerden tutun, Selanik'teki Atatürk'ün evine atılan bomba, toplumsal gerginliğin olduğu dönemlerde cami gibi kutsal mekanların duvarlarına yazılan yazılar veya buralara atılan bombalar, kitle önderlerine karşı girişilen suikastler, nitekim son olarak Kıbrıs'ta "şehitler anıtının" afişlenmesi ile her dönemde Kürt kurum ve kişilerine karşı hukuk ve ahlak dışı saldırılar ve bombalanan Kürt basın kuruluşları, hepsi Kıbrıs'takilerle aynı kaynaklıdır. Kıbrıs'taki Avrupa gazetesine atılan bombanın kaynağı bulunursa, ki derin devlet olduğu aşıkardır, İstanbul Kadırgadaki Gündem Gazetesine atılan bombanın izini bulmak zor olmayacaktır. Gündeme bombayı atan çete bilindiğine göre, Avrupa Gazetesini kimin bombalattığını aramak abestir.

Ancak bu provakatif girişimler, sorunun bir süre için büyümesini sağlasa bile, sürecin ilerlemesini engellemeyecek. 1974 yılında işgal edilen Kıbrıs konusunda, oyunun sonuna yaklaşıyor. AB'yle tam üyelik görüşmelerinin başlamasıyla sorun bir sonuca varacaktır. Ya muhalif grubun da arzu ettiği gibi, federal bir çözümle Türk kesimi de bu görüşmelerin içinde yerini alacak ve böylece federal Kıbrıs, AB'nin tam üyesi olacak ve bura halkı bir nebze de olsa yoksulluktan kurtulma, insanca yaşama imkanı bulacak ya da, Türkiye'nin bugün söylediğine uygun olarak ilhakı resmileşecek; bu durumda bölge; önceleri kendini yöneten bir görünüm

içine girse bile sonrası, Türkiye'nin sıradan bir ili kalmaya mahkum olacaktır. Bu aynı zamanda yoksulluğa, yokluğa, hukuksuzluğa ve demokrasi dışı yönetilmeye de mahkum olmak anlamına gelecektir.

Kıbrıs'taki muhalif grup, durumu çok iyi bildiği için, bu çemberi kırıp kurtulmak istemekte ancak bütün oyunlar, tezgahlar Ankara'dan organize edildiğinden fazla şansları, ne yazık ki bulunmuyor. Oysa Kıbrıs sorununun, bir "federal Kıbrıs" şeklinde çözümle sonuçlanması, bir yanda adanın AB'ne üyeliğini hızlandıracak diğer yanda, Türkiye ile Yunanistan arasında süren diğer sorunların çözüm yolunu da açarak, böylece Türkiye'nin, AB üyeliğine katkı yapacaktır. Diğer tarafta, "federal Kıbrıs"ın AB üyeliği, hem AT'na resmi kimliğiyle bir Türk toplumunun girmesine neden olacak ve hem de Türkçe AB'nin resmi dilleri arasında yerini alacaktır. Aslında bu, Türkiye'nin üyeliğinin bir ilk adımı olabilir. Doğal olarak her şeyin bir bedeli olacaktır; burada ise bedel; Türkiye'nin çözümsüzlüğe kilitlenen politikalarını terk etmesi olacaktır. Bu da, bölge için önemli bir kazançtır. Türkiye'nin, kendisi tam üye alınmadan, Kıbrıs'ın AB'ne girmesinin bir "enosıs" olacağı iddiası gerçekçi değildir. Esasen, Türkiye'nin AB üyeliğini, Kıbrıs sorunuyla ilişkilendirdiği hiç bir iddiası doğru çıkmamıştır. Örneğin, "Türkiye'nin AB üyeliğine engel olmak için, Yunanistan'ın Kıbrıs sorununda çözüme yanaşmadığı" iddiası.. Yunanistan'ın bu konudaki tavrı, Helsinki kararından sonra ortaya çıkınca, bu iddianın da tüm-

den doğru olmadığı ortaya çıkmıştır. Türkiye, Kıbrıs sorununu gerek AB üyeliği sürecinde ve gerekse genel olarak Avrupa'yla ilgili konularda ve hatta NATO içerisinde, bir koz olarak kullanmaktadır. Ayrıca, diğer sorunların görüşülmesinde Avrupa'nın tavrını etkilemek için de olduğu gibi... Örneğin, Türkiye şöyle diyorsa; "Tamam, Kıbrıs konusunda gevşek federasyon modeline razıyım ama, siz de Kürt sorunu konusunda benden fazla bir şey istemeyin", bu durum karşısında AB nasıl bir tavır alacaktır?

Bu pazarlık kozunun kaybedilmemesi için, zaman içerisinde, çözüm adına ileri sürülen talepler, üzerinde ısrar edilen çözüm modelleri durmadan değişmiştir. Bu, ilginç bir süreç oluşturmaktadır. 1959'dan günümüze Türkiye, Kıbrıs üzerindeki egemenliğinde sürekli çıtayı yükseltmiş, Rum tarafının kendi önerisine yaklaştığını görünce, yeni ve daha ileri bir taleple ortaya çıkmıştır. 1983 yılında ilan edilen KKTC'nin, "bir taktik" olarak ilan edildiğini söyleyen dönemin Dışişleri Bakanı İltiz Türkmen, bu ilginç süreci şöyle sıralamaktadır: 1950'li yılların sonuna kadar "ya taksim ya ölüm" ile başlayan serüven, 1960'da "federal idari yapı", 1974'te "Kıbrıs Türk Federe Devleti", 1983'de "KKTC", 1990'da "iki bölge federasyon" bu aynı zamanda BM Güvenlik Konseyi kararı gereği idi, 1997'de "Konfederasyon" ve nihayet mayıs 2001'de Çekoslovakya örneğinde olduğu gibi iki bağımsız ayrı devlet. Bunların içinde, bu modellerin idari yapı ve karşılıklı sorumlulukların düzeyini ifade eden "gevşek" mo-

*Ne var ki; dün Kürtlerin insanlık dışı bir saldırıyla ezilmelerine ses çıkarmayanlar, bugün Kıbrıs'taki muhalefetin ezilmesine seyirci kalarak onay vermekteler ve böylece birlikte bu pisliğe karşı çıkmak, bunu tarihin çöplüğüne göndermek mümkün olmamaktadır. Herkes Batı'dan gelecek bir zorlamayla gerçekleşecek değişikliklere umudunu bağlamış görünüyor. Bu düşünceye göre, AB, önce Kıbrıs'ı tam üye edecek ve daha sonra Türkiye'yi tek seçenek karşısında bırakarak, bütün can damarlarını kontrol etmek suretiyle kaçacak bir delik bırakmamak koşuluyla Türkiye'nin demokratikleşmesini sağlayacak. Uzak bir ihtimal olmakla birlikte, tabii ki AB'ne tam üyelik görüşmeleri başlatan bir Türkiye'nin, bugünden daha ileri ve demokratik olacağı açıktır ancak, iç dinamiklerin Avrupa'nın kuyrukçuluğundan çıkamamaları başka sorunların oluşmasına neden olacaktır. En azından demokratikleşme kitlelerin beklentisinin çok gerisine düşecektir.*

deller bulunmuyor. Böylece, "kantonal model" çözüm önerisinden, "gevşek konfederasyona" giden ve artık iki bağımsız devletten başka çıkış yolu bırakmayan Türkiye'nin, bu taleplerini dile getirmesindeki zamanlama ilginç bir seyir izlemiştir. Batı ile ilişkilerin limoni olduğu her dönemde, çıta bir kerte daha yukarıya çıkarılmıştır. Rum tarafı da, bu ülkenin ileri sürdüğü çözüm önerilerinin peşinden koşmak zorunda kalmış, başta sadece iki toplumlu bir çözümü kabul eden Rum tarafı, sonraki süreçte gevşek federasyona bile evet demiş ama, o evet deme aşamasına gelince, bu sefer ileri bir taleple karşılaşmış ve böylece bugüne kadar çözüm gerçekleşmemiştir.

Kıbrıs'ın başka bir yönüne de değinmek gerekiyor. Kürdistan da yürütülen Haksız ve Kirli Savaş döneminde, Kıbrıs'ın bu savaşın finansmanı ve çetelerin cephe gerisi faaliyetlerine dikkat çekilmelidir. Susurluk hadisesinden sonra, biraz daha açıkça kamuoyunun yakından takip etmek imkanı bulduğu, Gayri Nizami Kuvvetler Komutanlığı (Özel Harp) ile bu şemsiyenin altında hareket eden çete-kontra grupların bilinen fiilen tüm isimlerinin, şu veya bu şekilde Kıbrıs'la bir ilgileri ortaya çıkmıştır. Buradaki kara paranın kontrolü, yine buradaki yer altı sermaye hareketi ile uyuşturucu ticareti, bu grupların eliyle yürütülmüştür. Kıbrıs, Kirli Savaş döneminde bir tarafta, Türkiye'nin pisliklerini gizlemek istediği bir alana dönüşmüş diğer tarafta, savaşın finansmanı için önemli bir kaynak oluşturmuştur. Kaldı ki, burada açılan kumarhanelerin kara para aklama

makinası gibi çalışmasından, burada açılan bankaların yine bu amaçla kullanılması ve bu çete elebaşlarının sıkça adaya giriş, çıkış yaparak bu kirliliği yönetmelerinden, bura yönetiminin haberinin olmadığını kim söyleyebilir.

Bunlar herkesin gözleri önünde cereyan etmiş ve hatta cinayetler işlenmiş ve üstelik adanın bu karanlık işlerdeki trafiği, uluslararası kurumların bilgisi dahilinde olmasına karşın hiç bir tedbir alınmamıştır. Adanın, bu karanlık işlerde bir üs, bir bağlantı alanı veya bir sığınak tahtası olarak kullanılmasından, Türkiye kadar bu trafiği dikkatle izleyen ABD ve AB de sorumludurlar. Zamanla bu yapı kurumlaştı. Nitekim, bugün, bu çemberden kurtulmak isteyen kesimler, terör estirilerek susturulmak istenmektedir. Bir bakıma sorunun çözüm bulmamasının esprisi de burada yatmaktadır. Kıbrıs sorununun çözüm bulması demek, Türkiye'nin bu pisliklerini boşaltacak alanının elinden çıkması demektir.

Bu süreç içerisinde Kıbrıs'taki muhalif gruplar, yeterli olmakla birlikte düşüncelerini dile getirdiler. Ancak, çözümsüzlüğün Türkiye'den kaynaklandığı bilindiği halde başka kesimlerden ses çıkmıyor. Örneğin kendilerini demokrasi güçleri, liberal, globalleşmeden yana olarak tanımlayan kesimler, bu durum karşısında sessiz kaldılar. Bir kaç kişinin kenarından, köşesinden bazı yazılar yazmasının dışında, pek fazla ses çıkmadı. Oysa bu kesimlerin el birliğiyle seslerini yükseltmeleri, hem bu muhalif grubun daha güçlü bir şekilde çözümü dayatmasını olanaklı kılacak, ayrıca Türki-

*Aslında, Türkiye'nin, Kıbrıs Türkünün özgürlüğünü ve refahını düşündüğü iddiasının doğru olmadığını, Türk bölgesiyle elmanın öteki yarısı gibi olan Rum bölgesinin gelişmişlik düzeyi arasındaki fark, açıkça göstermektedir. Rum tarafında kişi başına 18 bin dolar düşerken, buna karşın Türk tarafında bu rakam 3 bin dolar civarında bulunuyor. Tablo bütün çıplaklığıyla Türkiye'nin, Kıbrıs'ı kalkındırmadığı, geliştirmedeği ve toplumun refah düzeyini yükseltmediğini göstermektedir. Kıbrıs Türk toplumu da, bu yanı ile bir şansızlığı yaşamaktadır. Nitekim Denktaş da, Türkiye'nin gelişmiş bir Kıbrıs perspektifine sahip olmadığını şu sözlerle söylemektedir. "Türkiye geldikten sonra, işte refah, işte güzellik diye gösterecek bir plan ve hazırlık yapılmamıştır.*

ye'nin "milli politika" kılıfı geçirerek götüğü pislüklerin deşifre edilmesi sağlanacak ve tekrara engel olunacak, hem de Türkiye'nin sorunların barış ve diyalogla çözümüne karşı akıl dışı direnci kırılmış olacak.

Ne var ki; dün Kürtlerin insanlık dışı bir saldırıyla ezilmelerine ses çıkarmayanlar, bugün Kıbrıs'taki muhalefetin ezilmesine seyirci kalarak onay vermekteler ve böylece birlikte bu pislığa karşı çıkmak, bunu tarihin çöplüğüne göndermek mümkün olmamaktadır. Herkes Batı'dan gelecek bir zorlamayla gerçekleşecek değişikliklere umudunu bağlamış görünüyor. Bu düşünceye göre, AB, önce Kıbrıs'ı tam üye edecek ve daha sonra Türkiye'yi tek seçenek karşısında bırakarak, bütün can damarlarını kontrol etmek suretiyle kaçacak bir delik bırakmak koşuluyla Türkiye'nin demokratikleşmesini sağlayacak. Uzak bir ihtimal olmakla birlikte, tabii ki AB'ne tam üyelik görüşmeleri başlatan bir Türkiye'nin, bugünden daha ileri ve demokratik olacağı açıktır ancak, iç dinamiklerin Avrupa'nın kuyrukçuluğundan çıkamamaları başka sorunların oluşmasına neden olacaktır. En azından demokratikleşme kitlelerin beklentisinin çok gerisine düşecektir.

Başta da belirttiğim gibi Kıbrıs süreci; Kürt halkının ulusal demokratik haklarını gasp eden Türkiye'nin, bu düşmanca tutumunu meseleye tümünden yabancı olanların bile hayretle izleyecekleri tipik bir örnek oluşturmaktadır. Türkiye'nin Kıbrıs sorunundaki tutumu; yıllar, içerisindeki değişen ve sürekli çözümü zorlaştıran tutumu, Kürt

halkının haklarını gasp eden bu devletin milyonları yok sayan tutumu karşısında ilginç bir çifte standart ve hatta onun da ötesinde hukuki ve ahlaki değerleri tahrip eden bir tutumu göstermektedir. Aslında, Türkiye'nin, Kıbrıs Türkünün özgürlüğünü ve refahını düşündüğü iddiasının doğru olmadığını, Türk bölgesiyle elmanın öteki yarısı gibi olan Rum bölgesinin gelişmişlik düzeyi arasındaki fark, açık-

*Yakılıp yıkılan köyler ve "faili meçhul" cinayetlerden Strazburg'a kadar gidenlerin her biri hakkında AİHK mahkemesi karar vermektedir, ancak bunların toplu ve siyasi bir sonuç doğuracak bir yolla, uluslararası bir hukuk sorununa dönüşmesi önemlidir.*

ça göstermektedir. Rum tarafında kişi başına 18 bin dolar düşerken, buna karşın Türk tarafında bu rakam 3 bin dolar civarında bulunuyor. Tablo bütün çıplaklığıyla Türkiye'nin, Kıbrıs'ı kalkındırmadığı, geliştirmedeği ve toplumun refah düzeyini yükseltmediğini göstermektedir. Kıbrıs Türk toplumu da, bu yanı ile bir şanssızlığı yaşamaktadır. Nitekim Denktaş da, Türkiye'nin gelişmiş bir Kıbrıs perspektifine sahip olmadığını şu sözlerle söylemektedir. "Türkiye geldikten sonra, işte refah, işte güzellik diye gösterecek bir plan ve hazırlık yapılmamıştır. Biz Türkiye'nin yaptığı yardımlar için şükran duygularımızı daima belirtiyoruz, ama 150 bin kişilik bir kitleyi Türkiye eğer uzun vadeli ve Kıbrıs'ı nasıl görmek istediğini hayal ederek hevesle ele almış olsaydı, bu-

gün Rum kuzeye baktığında bu iş bitmiş derdi." (24 Aralık 1996-Milliyet) Türkiye'nin Kıbrıs politikası aslında iflas etmiştir. Bu politika sadece bura halkının yoksullukla yaşamasını sağlayan bir başarı olarak gösterilebilir. Nitekim; AİHM de, Kıbrıs devletinin başvurusu üzerine Türkiye'nin, adada 1974'den bu yana, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 14 maddesini ihlal ettiğine karar vererek, büyük bedellerle savunduğu savlarının, bir çırpıda hukuk dışı olduğuna karar vermiş ve Türkiye'yi temelsiz iddialarıyla baş başa bırakmıştır.

AİHM'nin kararı, Türkiye'nin hukuk ve ahlaki değerlere karşın, savunmakta ısrar ettiği politikalarının, gelecekte nasıl sonuç bulacağını ve bunların nasıl önemli sorunlar oluşturacağını göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

20 yıl önce böyle bir mahkeme kararı düşünülmüyordu. Ama bugün böylesi gelişmelerin yaşanacağı ve yakın gelecekte bugün hiç düşünülmeyen pek çok konuda, buna benzer hukuki ve siyasi kararlarla karşılaşılacağını bugünden söylemek temelsiz olmayacaktır. Neden özellikle 90'lı yıllarda Türkiye'nin eşine az rastlanır düzeyde, Kürdistan'da işlediği savaş suçları böylesi bir hukuksal karara dönüşmesin. Gerçi yakılıp yıkılan köyler ve "faili meçhul" cinayetlerden Strazburg'a kadar gidenlerin her biri hakkında AİHK mahkemesi karar vermektedir, ancak bunların toplu ve siyasi bir sonuç doğuracak bir yolla, uluslararası bir hukuk sorununa dönüşmesi önemlidir.

Neden, bu girişimler zaman içerisinde olmasın?

# Kurdistana Îraqê: Problemên pêşketinê

*Piştgirîya navnetewî gerekê bibe kefîl,  
ku bûyer wê dîsa berbi paş va neçin*

**Şekroyê MIHOYÎ \***

**E**ger bextê cihûyan lê xist (şansên wan baş bû), ku di dema xwe da berjewendîyên wan û yên Yekîtiya Sovêtiyê û Dewletên Amêrikayê yên Yekgirtî ketine hev û dewleta Îzrayîl hate sazîkirinê, lê bextê kurda kêmtir lê xist. Problêma herduyan jî yek bû û problêma kurda diha hêsa dikaribû bihate saffîkirinê, ne ku ya Îzrayîlê, ji ber ku piranîya kurda wek herê li ser axa Kurdistanê dîrokî dimînin.

Lê ew ax bû navenda berxwedana ji bo jîyanê û ji bo wê yekê, ku gelên vîrî bikaribin bi xwe biryara jîyana xwe bidin. Û eger em bi kurtî bi awakî din hêjin, ew ax bû meydana şerê ji bo nefetê, avê û rêsûrsên ênêrgêtik. Kan û medenên dewlemend, ku li ser axa Kurdistanê ne, û berjewendîyên wan welatan, ku Kurdistan di nav xwe da perçe kirine (Sûrîya, Îraq, Tirkîya û Îran) ne hîştine, ku problêma kurda bê çareserîkirinê. Xênjî wê jî li ser rîya têkoşîna kurda ya miletiyê, berê jî, niha jî astengên cuda-cuda hene: gelek partîyên kurda li hev nakin, serbera ser da jî nayê hesabê hevalbendîya cihanê ku dewleta kurda ya serbixwe bê avakirinê.

Niha îdî behsa sazîkirina dewleta kurda ya yekgirtî nayê kirinê, daxaza kurda tenê ew e, ku li ser axa wan çar welatan, ku ew jî demên here burhurî da li ser dijîn, otonomîyê saz bikin.

Rewşa her perçekî Kurdistanê jî hev cuda ye. Li Îranê bi zimanê kurdî radyo û tîlêvîzyonên lokal hene, vîrî dikarin edebîyata bi zimanê kurdî biweşînin, lê mafê kurda tune di parlamênta Îranê da nûnerên wan hebin, lê heqê ermenîya, aşûrîya û cihûya heye. Li Sûrîyê înkârî dikin, ku problêma kurda heye û heqê kurda jî bo otonomîyê jî tê înkarkirinê. Lê di hêlêke mayîn da jî Demîşq (Şam) bi awakî aqilane kurda bi kar tîne bona saffîkirina problêmên xwe bi cînarên xwe - Tirkîyê û Îranê ra.

Problêma otonomîya kurda bi dewleta Îraqê ra xuliqî, ku di destpêka salên 20-î li ser kelefên Împêratoriya Osmanîyê hate damezirandinê. Kurd wek miletekî zêrandî yê Împêratoriye destpê kirin bi rêyên siyasî-dîplomatî û bi şerê çekdarî miletê xwe rizgar bikin. Wek mînak, tevgera kurda ya miletiyê li Kurdistanê Başûr bi serokatîya Mehmed Barzincî ji sala 1919-a hetanî sala 1930-î bi

serketin û binketina va berde-wam bû. Rast e, ew tevger di rûyê çend sebebên hundurîn û der da têk çû, lê ewê rêça xwe ya giranbuha hîşt û di pirsê saffîkirina qedera Kurdistanê Başûr da (wilayeta Mûsilê ya berê) rola xwe lîst.

Dijberîya sîyasî-dîplomatî û eskerî di navbera Tirkîya Kema-lîstîyê (ku hewl dida wilayeta Mûsilê careke dinê bixe nava axa Tirkîyê) di alîkî da û Brîtanîya Mezin bi Îrana bin bandûra xwe da, di alîyê mayîn da, bi wê yekê va bi dawî hat, ku Şêwra Yekîtiya Miletê biryar da Mûsilê di nav axa dewleta Îraqê da bihelîn, ku nû hatibû damezîrandinê. Lê biryara derheqa wê yekê da, ku wilayeta Mûsilê bikine di nav axa Îraqê bi wî şertî hate qebûlîkirinê, ku di wê dewletê da gerekê qedirê mafên kurda yên miletîyê bigrin. Di sala 1926-a serekwezîrê Îraqê di parlamênta welêt da elam kir: "Em gerekê mafên kurda yên miletîyê nas bikin". Dû ra bangawazîya Şêwra Yekîtiya Miletê, ku derheqa pêkanîna wan daxaza da bûn, ji hemû wezîretên Îraqê ra hate şandin.

Pişt ra serokên tevgera kurda ya miletîyê-azadîyê gelek cara şikyatê xwe ber Yekîtiya Miletê kirin, ku li Îraqê mafên kurda tene pêpeskirinê (binpêkirinê). Sala 1943-ya, pey serhildana kurda ya bi serokatîya Mustefa Barzanî, hukûmetê bi kurda ra peyman girêda derheqa otonomîya hundurîn da. Lê ew nehate pêkanînê û ew peyman tenê ji bo wê yekê bû, ku hinekî serhêsayî bin bona bi zora çeka zora serhildana kurda bibin. Ew yek wî çaxî jî dubare bû, gava dêklaryona 11-ê adarê sala 1970-î ya derheqa şertên otonomîya

kurda da ewqas hatibû kurtkirin û birînê, ku kurd mecbûr bûn careke din serî hildin û şerê çekdarî berde-wam bikin. Vê carê hukûmetê ra li hev hat zora tevgera kurdan bibe.

Bi vî awayî, Kurdistanê Başûr kete nava teşkîla dewleta Îraqê, lê bi şertê, ku mafên kurda yên netewî bêne parastinê. Ya duda, di dema şerê miletîyê-azadîyê li Îraqê kurd di hevra-xeberdanên bi hukûmetê ra, ku derheqa razîkirina (pêkanîna) daxazên wan da bûn, wek ji du alîyan yek dihatine naskirinê.

Bûyerên sala 1991-ê yên li Devtenga Farizistanê rewşa li heremê bi carekê va dane guhartinê û ewê rewşê bixwezî-nexwezî tesîr li ser problêma kurda li Îraqê kir. Piştî ku Îraq di şerê li Devtenga Farizistanê têk da, kurda serhildan kirin û bi saya serê wan hema bêje temamîya Kurdistanê Îraqê rizgar bû û ev yek bû bela serê dewletên ku Kurdistan di nav xwe da perçe kirine, bû sebebê sergêjî-yan.

Desthilatdarîya Seddam ew keftîyên (garantî) Amêrikayê û hevalbendên wê yên derheqa parastina kurdan li bakûr û şî-yan li başûrê Îraqê ser guhê xwe ra avît, bendî tişteki nehesiband û bi awakî bêminet û arxayîn, bi hovîti êrîşî li ser Kurdistanê kir. Bûyerên sala 1991-ê jî rûpelên here reş in di nav dîroka kurda da. Du mîlyon û nîv kurd ji bo xwe ji gelkujîyê (jênosîd, qir) xilaz bikin, dest ji malên xwe berdan, dane ser rê, berbi perçên Kurdistanê Îranê û Kurdistanê Tirkîyê va çûn. Ji dest xelayê û sermê 180 hezar kurd di wan rîya da mirin, piranîya wan jî zar, kal û pîr bûn. Bajar û gundên kurdan hatine şelandinê.

Bi awakî bê ceza bikaranîna sî-yasetê gelkujîyê hindava kurda da bû sebebê wê yekê, ku di ci-hanê da pêla protêstoya rabû. Admînîstrasyona Bûş di xayîntî-ya hindava kurda da hate gu-nehkarkirinê.

Di van şertan da hukûmeta Brîtanîya Mezin bi piştgirîya Almanîyayê û Fransîyayê bi awakî eşkere û wek xuya ye, bi qayîlbûna Amêrikayê, pêşniyar kir ku kurda careke din vegeirîne Kurdistanê û mafên wan yên ji bo otonomîyê biparêzin. Piştî ra biryara Şêwra Parastinê ya Yekîtiya Miletê ya hejmara 688-a derket derheqa wê yekê da, ku axa bakûrê paralêla 36-a wê bi destî eskerên welatên jorgotî va bê parastinê.

Hilbijartinên li Kurdistanê Başûr, ku 19-ê gulana sala 1992-a hatine derbazkirinê, fir-send dane kurda parlamênt û hukûmeta xwe damezirîn, yên ku di şertên jihevçûna aborî, hil-weşîna sistêmên serkarîkirinê, perwerdeyê û tendurustîyê, tew-lebazî û zordayînen dewletên cî-nar û sengerê (blokada) dualî da, hewl didan karê struktûra-yên dewletê yên miletîyê bime-şîn.

Piştî ku kurda parlamênt û hukûmeta Kurdistanê Îraqê damezîrandin, wezîrên karên der yên Tirkîyê, Îranê û Sûrîyê rastî hevdu hatin û bangawazîyek derxistin û di wê da dihat dest-nîşankirinê, ku ewana "dijî per-çekirina dewleta Îraqê ne". Lê di nav biryarên resmî yên parla-mênt û hukûmeta Kurdistanê Îraqê da gelek cara hatîye dest-nîşankirinê, ku ewana wê pirsê naynine ser zar-zimana, ku ji dewleta Îraqê derkevin û hewl didin ku mafên kurda di dewleta Îraqê ya Fêdêral da bêne naski-

rinê. Tirs ketibû dilê dewletên cînar, ku bûyerên li Kurdistanê Îraqê dikare biqewime tesîra xwe li ser "kurdên wan" bihêle, ji ber wê jî wana çend kar û barên cuda-cuda dane pêş xwe bona nehêlin ew guhastinên ku li Kurdistanê Îraqê dibin, bi ser kevin.

Blokada dualî, dijberîyên kurda yên navxweyî, ku di navbera salên 1994-1998-a da bûn û gelek cara şer jî di nav wan da derdiket, dakutanên (êrîşên) hêzên tirkî yên çekdar li nav axa Kurdistanê Başûr, kar û emelên casûsiyê yên dewletên cînar û çend faktorên mayîn li ser rîya pêvajoya şênkirina axa kurdên başûr da dibûne asteng. Lê dîsa jî ji dema damezirandina strûktûrayên dewletê yên otonom heyst sal derbaz bûne...

Kurdistanê Başûr warekî pir ciwan û batînî ye. Çiya û banîyên wê yên bi şikeftên ciwan va, gellî-gabozên hikyatî, zozanên bînxweş û şadîwanên dengxweş, du deryayên mezin - Dokan û Derbendixan - bi-êlêktrostansyonên bi hêz, bi seda hêktara bax û bostanên tîrîya û fêkiyan, best û beyarên ekinrêj û aranên gulvedayî ji me ra dibîne bîngeh, ku em bêjin ku ew herêm bi xwe dikare bineciyan xwe têr bike, jîyana wan xweş bike. Em ser gotinên xwe da dewlemendiyan Kurdistanê yên binerd jî zêde bikin, ku piraniya wan hela nehatine bikaranînê.

Serketinên her diwaneke miletîyê di karê pêkanîna bernama pêşdaçûyîna herêmê da em dikarin ji rêyên her welatêkî texmîn bikin. Piraniya rêyên Kurdistanê Başûr asfaltkirî ne û di halekî baş da nin. Rêyên berê hatine daçekirinê, çekirina rêyên nûjen berdewam e û bi

awakî lez pêşda diçe. Zûtîrekê wê çekirina rîya fire ji Hewlêrê hetanî Saleheddînê serhevda bê (xilaz bibe), ku ber rêyên here baş danaxun (ji wana ne kêmtir in). Bi tevayî, temamiya herêmê da karê çekirinê bi kel û bîn pêşda diçe. Ji sala 1992-a hetanî sala 2000-ê weke 940 xanîyên ji bo dibistanên destpêkê û yên navîn, çend mêvanxanên nûjen, di nav wan da yek jî "Şêraton" e, stadyona pir bedew li Hewlêrê (yeke usa jî li Suleymanîyê tê çekirinê), sûpêrmarkêta bi standarda Awropayê li Dihokê, xanîyên nû yên ji bo mûzêyan. Cara pêşin li Hewlêrê kanalîzasyon tê çekirinê.

Xebateke mezin tê kirinê (di wî karî da Yekîtiya Mîleta jî alîkarîyê dide) bona sazkirina ênêrgosîstêmên nû seba bikaribin kêmamiya ênêrgîya êlêktrîkîyê bidne hilanînê. Di goveka (çarçova) pêkanîna bernama "Neft ber xurek va" anegorî biryara hejmara 986-a ya Şêwra Parastinê ya Yekîtiya Mîleta 311 mîlyon dolar dabûn bona daçekirina ênêrgosîstêma herêmê, bona helkirina problêma têrnekirina ênêrgîyayê. 80 mîhandiz di welatên dereke da hatine amadekirinê (ji wana 11 li Rûsiyayê) bona bikaribin li ser êlêktrostansyonên bi tîknîka nûjen bixebitin.

Di hêla malhebûna gund da diwana miletîyê hewl dide karê deranîna hasilet û xurekê malhebûnê pêş bixe û zêde bike. Ew kar jî bo wê dereng dima, ku dema çeka jehrdadayî li ser Kurdistanê reşandibûn, ji 5 mîlyon serî pez û bizina sala 1991-ê serhevdu 500 hezar mabûn. Niha paşmayînên ewê zulmê hatine hilanînê. Îro jimara heywanên hûr digihîje 11 mîlyona.

Gelek pere hatîye xerckirinê li ser çekirina çend kadinên mirîşka yên mezin û niha di herêmê da kêmamiya mirîşka û hêka tune.

Eger em bîne ser pirsên perwerdeyê, di herêma Kurdistanê da ew pirs usa baş hatîye helkirinê, ku ne tenê ji hemû perçên Kurdistanê yên mayîn çêtir e, lê herweha ji wan herêman jî çêtir e, ku kurd lê tunene. Hema bêje di hemû gundên kurda da dibistan hene û xwendina di dersxanên 1-6 da mecbûrî ye. Di nav van du salên dawî da li deverên Hewlêrê û Dihokê 298 dibistan hatine çekirinê, di navbera salên 1992-2000-ê da di devera Suleymanîyê û perçekî devera Kîrkûkê da 642 dibistanên destpêkê û navîn hatine çekirinê û niha di wan da 1974 mamosta kar dikin.

Li Kurdistanê Başûr 3 Ûnîvêrsîtêt hene: ya Saleheddîn bi 11 fakûltêta û 7048 xwendkara va, ya Suleymanîyê bi 4 hezar û ya Dihokê bi 2 hezar xwendkara va. Di van Ûnîvêrsîtêta da zaneyên karê xwe dixebitin û pareke wan di Yekîtiya Sovêtiyê û Rûsiyayê da xwendine. Di herêmê da gelek kolêc jî hene.

Ji bo miletên kêmjimar jî - ji bo aşûrîyên xaldêy, turkmena - dibistan hatine vekirinê. Perê (nêzikî, rex) bajarê Hewlêrê - Enkavê da dêra xaldêya ya mezin û şên heye. Van dawîya di gundê Bedîalê da mizgefteke xaçparêza hate çekirinê û di dema vekirina wê da serekwezîr Nêçîrvan Barzanî amade bû. Guhdariya, ku datînine li ser dinê kurdên êzdî, gelekî balkêş e. Yêzîdîzm (êzdîti) - ew dinê kurdî berî îslamê ye û berê kê ku li ser vî dinî bû, li dû wan dike-tin, zordarî li wan dikirin. Niha

riya ku berbi ziyaretê êzdîya - Lalişê dibe, ku di çiyayên Sincarê (Şengalê) da ne, hatiye asfaltkirinê, hatiye plankirinê ku temamîya der û dorên wê şên bikin. Di dibistanên wira da der-sên dîne êzdîtîyê derbaz dibin. Gunda da ew şêxên êzdîya, ku qulixî dîn dikin, meaş distînin. Dema xudanê evê nivîsê li wan dera bûbû mêvan, şêxekî êzdîya jê ra awa gotibû: "Em - êzdî ji du alîyan va rizgar bûn, yek wek miletê kurd, yek jî wek kesên bi dîne xwe va êzdî".

Niha di her sê deveran da weke 150 kovar û rojname tene weşandinê û di wan da temamîya jîyana civakî û siyasî ya herêmê tê ber çavan. Azaya fikran di bernamên têlêvîzyona kurdî da jî heye û her partîyake siyasî dikare bîr û rayên xwe di wê da bêje. Rewşa tendurustîyê jî bi bingeş va hatiye guhartin. Wek mînak, di devera Hewlêrê da berî sala 1991-ê 7 nexweşxane hebûn, niha jimara wana gihîştîye 37-a, dewsa 27 polîklînîkên berê niha 277 heb hene. Di devera Suleymanîyê da dewsa 2 nexweşxanên berê, niha 11 heb hene, jimara polîklînîka jî jî 59a gihîştîye 343-a. Di wan da 564 doxtirên (bîzîşk) bi pêşekên cuda-cuda kar dikin. Qenckirin belê e. Di hêla sazîkirina strûktûrayên dewletê yê miletîyê da û di karê baş meşandina xebata wan da herêma gihîştîye serketinê mezin. Tişteki giring e, ku strûktûrayên dewletê û partî û rêxistinên civakî-siyasî bi prînsîpa dêmokratîyê va karê xwe dimeşînin, ango dêmokratî bûye bingeşê karê wan. Di parlamênta Hewlêrê da, ku ji sala 1992-a da kar dike (bi navbirîyan va, ji rûyê dijberîyên di navbera Partîya Dêmokratîyê ya Kurdistanê

*Tiştêkî balkêş e,  
ku ew fikir cîyê  
xwe bi awakî mehkem  
digre, ku statûya  
kurda ya îroyîn tabîya  
Îraqê him di herêmê da,  
him jî di erafê  
navnetewî da ne ku  
sist dike, lê eksî wê,  
xurttir dike.*

{PDK} û Yekîti Nîştimanperwerên Kurdistanê {YNK} da), 10 komîtê hene, yê ku kar û barê wezîreta kontrol dikin. Mixabin, ku şerê çekdarî yê di navbera du partîyên sereke - PDK-ê û YNK-ê da - di nav hêzên miletîyê da perçebûn çê kir. Bi wê yekê ra girêdayî li Suleymanîyê hukumeteke dîne jî bi strûktûrên xwe va hatiye damezirandinê.

Li wê peymanê Waşîngtonê da ya îlona sala 1998-a da, ku derheqa lihevanîna PDK-ê û YNK-ê da bû, di hate gotinê, ku gerekê hilbijartinên parlamêntê yê nû bîne derbazîkirinê, hukumeteke nû bibe sazîkirinê û gerekê ew problêmên, ku li ser wana li hev nakin, bi awayên dêmokratîyê bîne çareserîkirinê. Hetanî dawîya sala 2000-ê dêlêgasyonên PDK-ê û YNK-ê 55 cara rastî hevdu hatine.

Pêwendîyên Kurdistanê Başûr yê navnetewî pir xurt in. Nûnerên PDK-ê û YNK-ê yê fermî di gelek welatan da hene, wek li Dewletên Amerîkî yê Yekbûyî-DAY, Bîrîtanya, Fransayê, Almanîyayê, Îspanîyayê, Rûsîyayê, Austrîyayê, Misîrê, Tîrkîyê, Îranê, Sûrîyê û welatên mayîn. Pevgirêdanên bi her alî hene bi strûktûrayên Koma Mîleta û rêxistinên navnetewî yê mayîn ra.

Kurdistanê Başûr jî wan welatên ku şer lê hene û jî wan welatên, ku ne xwedî dewlet in, pir cuda dibe, ji ber ku şerê hundurîn yê demdirêj ne bû sebebê dijminatîya êtnîkî an jî rasayê di navbera ereba û kurda da. Şerê navxweyî yê bi salan û ew yek, ku desthilatdarîyên ser hukum bi awayên bêwîjdanî tevgera kurda di nav xwînê da dimewicandin, ne bûne sebebê wê yekê ku kurd û erebên Îraqê û yê welatên din dijminaya hevdu bajon, an jî di navbera wan da nerazîbûn çê bin, dilê wan jî hevdu bîmîne.

Tiştêkî balkêş e, ku ew fikir cîyê xwe bi awakî mehkem digre, ku statûya kurda ya îroyîn tabîya Îraqê him di herêmê da, him jî di erafê navnetewî da ne ku sist dike, lê eksî wê, xurttir dike.

Bona pêvajoya dêmokratîyê wek xwe bîmîne û bere-bere pêşda here, lazîm e ne tenê dewleta Îraqê statûya otonom ya Kurdistanê nas bike, lê herweha keftîyên navnetewî yê anegor û mehkem lazîm in bona wê yekê, ku ev rewşa heyî berbi xirabbûnê va neçe.

*\* Serokê Navenda Lêkolînê  
Kurdî li Moskvayê  
Profêsor, Akadêmîkê  
Akadêmîya Zanyarî ya  
Ermenîstanê*

**Wergera ji rûsî:  
Têmurê Xelîl**

**Not:** Ev nivîs di rojnama Moskow ya bi nav û deng "Nêzavîsmaya gazêta" ("Rojname serbest") da, di hejmara 22-ê adarê sala 2001-ê da bi zimanê rûsî çap bûye. Rojname di heftê da 5 roja derdikeve û tîraja wê çend sed hezar e.

# Kurd û Macaristan

## Pêşgotin û analîzekirina çavkanîyan

Dr. Zorabê Bûdî ALOIANE

**h**er çendî dîroka Kurdan Rojhilata Navîn va girêdayî ye, Ewropa hertim jî nêzîkî çand û kûltûra me bû. Di zargotinê da gelek têkilîyên Kurdan û Ewropîya hene. Bo nimûne, gotinek heye, ku gelê Kurd ji zarokên nokerên Sulêman Pêxember û 500 jinên Ewropî hatîyê dunîya. Gelek destan û çîrokên Kurdan behsa Îskenderê duqurne dikin, çavkanîyên dema navîn jî rola Qonstantînapolê di jîyana Kurdan da nîşan didin. Wêneya Dewleta Bîzantî di nav Kurdan da wa giring bû, ku heta îro jî Tirkîye dihête nasîn çawa Roma Reş, yanê dewleteka bêxêr û bêbext ya cîyê Bîzantîya kevn girtiye.

Bêguman, pêwendîyên Kurdan û Ewropa wextê îmaratên Kurdan di Qavqasê da û bi taybetî bi saya Seladdîn xurt dibin. Lê piştî bûyerên "Xaka Buhurtî" (muqeddes), bi alîyê aborî, civakî û ramîyarî va Ewropa pêşîya Rojhilata Navîn dikeve. Ev rewş berdewam e hetanî Dewleta Osmanîyê dihête avakirin. Hilbet, herkes dizane, ku di Împeratorîya Osmanîyê da Kurd xudanên beşdarî ke mezin bûn -him di jîyana siyasî da, him di eskerîya Osmanîyê da, him jî di îdara dewletê da. Bêguman, Kurdan jî qazanceke mezin stand û

îmaratên xwe berbi gulvedanê va bir. Ev kat bûbû destpêkeke nû ji bo pêwendîyên Kurdan û Ewropîya.

Di sedsalîyên 18. û 19. da, desthilatên Rojava êdî bi xwe Kurdistanê wek herêmeke balkêş dibînin. Stratêjîya dewletên Ewropî (û di kutaya sedsalîya 19. da, ya Dewletên Amerîka Yekbûyî jî) di Rojhilata Navîn bi giştî û di welatê Kurdan da bi taybetî hetanî roja îro didomîne. Bi cûrekî mecazî em dikarin bibêjin, ku Ewropa û Kurdan jî mêjva mişterîyên hevdu ne.

Lê belê, têkilîyên Kurdan û Macaran (Hungarîya) tu car xurt û giring nebûn, ne aborî, ne ramîyarî, ne jî îdeolojî. Eger wusa ye, ji bo çî em vê babetê dinirxînin? Di vir du nuqtên bingehîn hene:

1- Berî her tiştî, çavkanîyên Macarî ronahîya biçûk davêjîne dîroka gelê me;

2- Nivîsên Macaran di ser Kurdan dibine pênas (îsbata) nû ji bo pêwendîyên dûr û dirêj mabeyna Kurdan û Ewropîya. Hilbet, pêwendîyên Rojavayî dikarin îdeolojîya Kurdewariyê ya pêşvaçûyîne bi zindî bikin.

Êdî 1100 sal e, ku gelê Macar di Ewropayê

dijî û rolê xwe dilîze. Di sedsalîya 9 da Macar ji Asîya Bakur-Rojava koçkirin û bi rîya Rûsîya, Qavqasê û Ukraniya îroyîn ew hatine Ewropayê, mabeyna çîyayên Karpatîya, xakên Silava û Almanîya û behra Adriyatîk. Di sala 1007'ê da, padşayê Macaran dîne xaçparêziyê qebûl kir û bi razîbûna Papayê (serokê dêra Katolîk) Macaristan bûbû desthilateke navdar û xudana erdeke mezin (di xerîta iro da Macaristan, Slovakya, Kroatiya, Serbiya (S'erbien) Bakur, nîveke Romania, parçeke Ukraniya û Austuriya). Hêza Macaristanê bi destê Osmanîya hatibû şikestin di salên 1526-1686'an da. Piştî, Macaristan dibe parçeke Împêratoriya Austuriya (1686-1918). Peymana Trianonê, ya encama Şerê Cihanê Yekem bû, dewleta Macaran biçûk dîke û ew hêdî-hêdî dibe dostê Almanîya faşî. Di salên 1945-1991 da, Macaristan bin kontrola Soviyetê bû. Lê niha endamê NATO ye. Giringîya Macaran ji bo Ewropayê belî ye, di mûsîqayê da, di xwerinê da, di sînema da. Wusa jî di hizra siyasî da rola Macaran di sedsalîya 19 da bandora xwe hebû: Şoreşa netewî dijî Austuriya ya salên 1848-1849 gelek Ewropîya hişyar kir, "dirûşma bazîrganî" ya îdeolojîya Turanîzmê û Pantûrkîzmê di destên dîrokzan û zimanzanên Macaran da ye, û sazûmankarê Siyonîzmê Theodor Herzl bi xwe xelkê Budapeştê bû (paytextê Macaristanê).

Bingeha lêkolîna min komkirina daxuyanîyên/melûmatên cuda-cuda ye. Ez hewl didim, ku babeteke nenirxandî pêşkêşî xwendevana bikim: Gelo çi têkilîyên Kurdan û Macaristanê hene ji dema Osmanîyê va he-

tanî roja iro.

Xencî vê miqalê, min kataloga pirtûkên Kurdî û Kurdzanî di pirtûkxanên Macaristanê da amade kirîye, wusa jî min listeke miqalên çapemeniyê di Macaristanê yê behsa Kurdan di-kin di navbera salên 1990-1999'a, berhev kirîye. Lê ew hê nehatine çapkirinê. Min lêkolîna xwe di Macaristanê anî sêrî: Di Budapeşt, Pêç, Eger, Sîgetvar û di gundekî bi navê Kurd.

Girîngtirin çavkanîya Kurdî ji bo vê lêkolînê Şerefname ye. Lê bêguman, çavkanîyên bingehîn yê Macarî bûn:

1) Matîrs ji bo bajarê Sîget: Xudanê vê eposa newşekariyê aristokratekî Macar bû: Miklos Zirîni. Zirîni behsa şerê Osmanîya û Macaran dike û dibêje, ku di artêşa Osmanîya da nûnerên gelek mileta hebûn. Wusa jî di çend helbesta da, Zirîni gotineke xwe heye di ser Kurt Axa serleşkerekî Osmanîya. Hilbet, Kurt axa jî Kurd bû.

2) "Agirê Yunanî" (Gorog-tuz) novelleka romantîsîzma Macaran ye ya sedsalîya 19. Xudanê vê Mor Yukay mabeyna gelên Qavqasê navê Êzidiya jî hildide.

3) Romanê navdar ya nivîskarê Gêza Gardoni bi navê "Steyrkên bajêrê Eger" (Egri Csillagok) heye. Di romanê da Kurd jî beşdar in, yê tev Osmanîya hatibûne Ewropayê.

4) "Jîyan û seyrana Armini- us Vambêrî wêneke nîvrast di ser Kurdên bakur çêdike. Ji bo zelalkirina gotinên Vambêrî, min pirtûkên Îgnas Goldzêr û Martin van Bruinessen bi kar anî.

5) Berhevkirina nameyên nûnerê Osmanîya di Macaristanê Elî Paşayê sorokwîlayetê

Bûdayê (niha Bûdapeşt). Elî Paşa bi zimanê Macarî dinvîsî û hinek tiştê di ser Kurdan û Kurdistanê jî di nameyên xwe da hiştîye.

6) Erdnîgarzanê Macar a nav û deng Elek Fênyes di sala 1854'a da pirtûkeke heralî di ser erdnîgarîya û xelkên Împêratoriya Osmanîyê çap kir. Bi cûrekî fireh xudanê pirtûkê di ser Kurdan û Kurdistanê jî radiweste.

Di sedsalîya 20'an da jî gelek pirtûk û miqalên zanîyarî hatibûn çapkirinê yê pêwendîya Macaran û Rojhilata Navîn kîvş dikin û behsa Kurdan jî di-kin. Evana jî di vê lêkolînê da cîyê xwe digirin. Lê girîngtirin mirovê Macar yê nêzikî Kurdan bûbû û roleke xwe ji bo qedera Kurdistanê list Graf Pal Teleki bû. Teleki endamê Lîcna Netewa bû û raporek di ser Kurdistanê Başûr amade kirbû. Min lêkolînên Teleki û pirtûkeke Qasimlo bi kar anîye.

## Kurd û Macaristan di dema Osmanîya da

Di Macaristanê desthilata Osmanîyê wek dagirkirina Tirkên di hête dîtin. Agahdarîya pir kêr di hête kirin di ser cudayîya herêma û zimana di dewleta Osmanîya da. Ji ber vê yekê, çavkanîyên Macaran ne gelek bi serenc in (balkêş), heger em dîroka Kurdan di Ewropayê da dixwezîn bizanin. Lê çiqas kêr bin jî, Kurd her hene di wêja Macaran da û di nivîsên dîrokî da.

Piştî peykara (şer, muharebe) nêzikî bajêrê Mohaç di sala 1526 da, xaka bingehîn ya Macaristanê ketibû bin destê Osmanîya, lê 1/3 bûbû parça îdareta Austuriya (Osterreich) îmareteke nîvaza di Transilvanyayê (niha di Romania da ye). Ev

rewş hetanî sala 1686'ê domand û 150 salên desthilata Osmanî-ya îro jî babeteke dijwar e di akademî û ramîyar û xwezaniya Macaran. Wek Pal Teleki digot: "Dagirkirina Tirkên bandoreke terikî (pir mezin) hebû di ser bextê Macaristanê. Em dihesin bi çendî giring e encama vê bûyê ji bo şerê Cîhanê Yekem" [No 28 rûp. 50].

Lê heger em ji bo hizra dîrokî dilsoz bin, pêwîste em baş bizanin, ku him di Kurdistanê him jî di Macaristanê di dema navîn da dewleta derebegî diha-te têgeyîştin wek welateke dîdmanza û mirovên bi tewar. Arîstokrasî çîna bîngêhîn bû ji bo dewletên herdecaran. Ji ber vê yekê, Şerefxan Bîtlîsî Kurdistanê dibîne çawa dewleta binemalîyên axa û beg û xan û tewarên din. Di eposa xwe da, Mikloş Zrinyi jî dinvîse, ku ewî pirtûka xwe pêşkêşî binemalîyên Macarên arîstokrat dike û amade ye, ku dilopeka xûna xwe yê paşin jî qurbana wana bike, ji ber ku ew in kakila hizra Macarî û memleketa Macaristanê [No33 rûp. 1].

Dîsa vegehin di ser gotina Teleki: "Netewaya sîyasî îro cîyê arîstokrasîya kevn girtîye" [No 29 rûp. 9].

Pîrsa balkêş ev e, gelo çawa Osmanîya desthilatîya xwe qazanc kiribû di Kurdistanê û Macaristanê da? Gelo cudayî mabeyna van herdu dewleta çî bû û encamên siyaseta Osmanîya çî bûn? Gelo rola Kurdan di dagirkirin û îdareta Macaristanê çî bû?

Dema Tirkên Osmanî dihatine Anatolîyayê, ew di rêya xwe da rastî eşîrên Kurdan hatin. Berî dewleta Tirkên Osmanî cîyê xwe di dîrokê da bigire, îma-

retên Kurdan hebûn yê ziman, idaret û çanda Kurdi xwey dikirin. Lê siltanên Tirkên hewceyê dosta bûn di Rojhilatê da û bi reya dîyarîya û nîşanên îhtîramê wana serokeşîrên Kurdan nêzîkî xwe kirin. Wusa jî, Tirkên rind dîzanî, ku cengên dijî Kurdan zehmet û çetin bûn û lewra ne di birjiwendîya wan da bûn. Ji alîyê din va, Kurdên Sunnî ji bandora Sefewîyên Şîî westîya bûn û bi sirûştî xwe digîhandin Tirkên sunnî.

Hilbet, ji bo avakirina pergala Împeratorîya Osmanîyê îdeolojîyek pêwîst bû. Demê birjiwendîya eskerî û aborî di dewleta Osmanîyê da xurt dibû, Îslamîyet dibe îdeolojîya yekgirtina gelên cuda cuda, ji Ereba hilde hetanî Kurdan.

Ev e sebeba bîngêhîn, çira Hakim Îdrîsê Bîtlîsî karibû peymana sala 1514'ê amade bike mabeyna Siltan Selîmê Yekem û 23 serokeşîrên Kurdan. Çawa baş dihête zanîn, ew sîyaseta otonomîya îmaretên Kurdan beramberî harîkarîya leşkerî û aborî ya axa û beg û serokên Kurdan didane Împeratorîya Osmanîya, hatanî sala 1683 berdeham bû. Di wê salê da, Osmanîya di qeraxên Viyanayê da binketibûn û guhastina pergala Împeratorîyê bûbû xwasteke dijwar.

Herçi hebe jî, dema Dewleta Osmanîyê gihîşte Macaristanê, çînen bidind yê civaka Kurdî piştgirîyê didane Tirkên. Lê çawa êdî hatibû gotinê, îmaretên Kurdan bi gelekî jî serxwe û otonom bûn. Îsbata vê rewşê di çavkanîyên Macaran da jî diyar e û nameyên Elî Paşa jî nîşan dikin: Di naveroka Împeratorîya Osmanîyê da, azadiya îmaretên Kurdan ji azadiya Macaristanê

jî zêdetir bû. Elî Paşa jî maleke dadwera bû û mabeyna salên 1602-1612 û 1614-1616 sorokatiya eyaleta Bûdayê dikir (Bûdapeşt di sala 1872'an da hatibû damezirandin ji du bajarên dirawsê (cîran) yê di ser çema Tuna: Bûda û Peşt). Herçende Osmanîkî dilsoz bû, Elî Paşa gelek jî Bûdayê hiz dikir û bi zîmanê Macarî dinvîsî. Dema di sala 1612'an da wî şandibûne Cizîrê, Elî Paşa lava ji Qonstantînapolê û Viyanayê dikir, ku wî vegehin Bûdayê. Encama daxwazên Elî Paşa bi erênî bûn û di sala 1614'an da Elî Paşa carekê din dibe serokeyalê Bûdayê.

Bi kurtî, Elî Paşa di Kurdistanê da gelek nerehet bû, du nama gihîştine me. Di van nama da diyar e: Jiyan û îdareta herêmên Kurdistanê kêmtir girêdayî bûn bi Împeratorîya Osmanîyê va, lê eyaleta Bûdayê baştir diha-te dîtin wek parçeya Bab-î Elî.

Di namekî da Ahmed Ket-huda - cîgirê Elî Paşa - ji Cizîrê dinvîse, ku ev herêmeke nêzîkî sînorê "Qizilbaş" ye yane desthilatîya Farisa. Gerek e bihête gotin, ku çavkanîyên Macaran gelek cara peyva "Qizilbaş" bi kar tînin ji bo navkirina Dewleta Sefewîya ya Şîî [No 3 rûp.186-187, 290; No 33 rûp.15].

Di nameke duwem da, Elî Paşa bi xwe dinvîse, çawa herêmên taze ji Sefewîya hatibû standinê û ketine destê Osmanîya. Mabeyna van herêma ew behsa Erzurûm û Wanê jî dike [No 3 rûp. 81-83].

Ev du name jî çavkanî ne: Doxa (rewşa) serbestîya Kurdistanê di naveroka desthilatîya siltana da bi çendî bilind bû.

Dîrokasên Ewropî jî dibêjin, ku, bo nimûne, Serbiya (Serbi-en) Osmanî tenha di sala 1815'an da gihîşte qonaxa otomîya Kurdistanê [No 34 rûp.33].

Dema Osmanîya, di sedsalî-ya 14'ê da destpê dagirkirina Balqana dikirin, rola Kurdan jî êpêce giring bû. Bo nimûne, em dizanin, ku di salên 1440-1442'an da peykarên cuda cuda çê dibûn mabeyna tîmên Osmanîya û Macaran. Di van peykara da eşîra Germîyan û begê wan Osman jî beşdar bûn. Di sala 1442'an da eskerê Germîyan binkeft. Hilbet ev yekemîn kontakt bû mabeyna eskerên Kurdan û Macaran (No 12 rûp. 55).

Du peyv di ser Germîyana, ku ji Kurdên Êzîdî û ji Tirkên hatibûne avakirin bi radeyî sala 1275'a. Nêzîkî sala 1300, îmareta wan çê bû û eşîra Germîyan êdî wek cewawereke Kurdan, di Ewropayê da çalakîyên leşkerî dikir. Paşwextîyê, parçeyê wan di Anatolîya Rojava da cîwar bû, parçeyek jî vegeşîya Kurdistanê. Yên Tirkîyayê zîmanê xwe wînda kirin, lê dibêjin, ku ola Taxtecî îro jî pêwendîyên taybetî digel Êzîdîya heye. Dîroka Germîyanê Kurdistanê baştir dihête zanîn [No 7 rûp. 193- 194, 436ff].

Berî firehkirina desthilatîya Osmanîya li Balqana da, memleketa Macaristanê hêztirîn dewleta herêmê bû him bi çanda xwe va, him bi aborîya xwe va, him jî bi artêşa xwe va. Padşa û dîdmanza û derebegên Macaran şerê xwe dijî Osmanîya didîtin wek cengeke mabeyna Misilmana û Komara Xaçparêza (bi Latînî-respublica Christiana). Bi hizra Macaran, heger Osmanîya hemû Misilmana kiribû yek dijî

Ewropa, pêwîst bû yekîtiya dewletên Xaçparêza jî bihête avakirine. Lê ev hizr sernekeft û piştî peykarên biçûk, di sala 1526'an da, Osmanîya destavêj kir û eskerê Macaran bingehîn şikênd.

Desthilatîya Tirkên di Macaristanê hetanî sala 1686'a domand. Ev 160 sal di dîroka Macaran dihête famkirin wek rûpeleke reş û tarî, kafî (dema) nifûsa Macaran kêmbûbû û wêrankari hate serê gel û dewletê. Wêneyeke neyênî di ser Tirkên û hemû Osmaniya hatibû çêkirin û hetanî roja îro jî ew wêne di hizra netewî da maye. Bo nimûne, sirûda dewleta Macaristanê sê cara bi cûrekeî neyênî behsa Tirkên û "Osmanîyên wehş" dike.

Mixabin ji bo dîroknasa, çavkanîyên Macaran bi aşkere kêmbahsa Kurdan dikin. Lê du formên bîranînê hene: 1) Kesên, ku em dizanin bi eslê xwe va Kurd bûn; 2) Mirovên navên wan Kurd yan Kurt yanê jî Kurth bû, lê eslî wan ne belî ye.

Zrinyi behsa serokleşker "Kurt aga" (Kurt Axa) dike. Kurt Axa û 1510 eskerên wi hatibûn kuştinê, wextê mîrxaseki Macar Dîyord Tûrî êrîşeke bi rêkeft anî sêrî. Di eposa Zrinyi da em dixûnin, çawa Osmanîyên dîlşikestî şîna Kurt Axa dikir:

"Dema ew gihîştine kampa xwe, geleka ji wan dua dikir, Ji Muhammedê Pêxember razûxwaz bûn:

Niha û bê guneh em gereke çerma Turi bihincirinin,

Da ku çalkirina Kurt Axa bi rûmet bibe" [No 33 rûp. 21-22].

Elî Paşa jî di nameyên xwe da behsa Kurdekî dike (Kurd navê mirovekî ye), yê di bajarê

Macaristanê Kaniye qaçaçîyê dikir. Wusa jî Elî Paşa gotineke kurt heye di ser serdareki herêmeke biçûk, navê wi Kurt bû. Zêde em tu tişt di ser wan herdu kesa nizanin, lê gernas e, ku ewana Kurd bûn [No 3 rûp. 153,275].

Di nivîseke din da, gotin li ser tomar kirina bacên Osmanîya ye di Macaristana Bakur ya dagirkirî, di sencaqa Hatvan. Di çavkanîyê da navên 67 gunda ye, yên di 1562-1663'an da bacaciziyê nedanbûne dewleta Osmaniye. Sê gund ji wan 67 gunda balkêş in: Simola (niha Somola) û Sedrekin (niha Sederkêni -herdu hebûna timara Divanê Kurd bûn. Gundê seyem Alşo Kajma (niha Alşo Kajmark) hebûna "Kurd Yezvomik" bû" [No 16 rûp. 99-100].

Di vir jî em nizanin gelo navê Kurd navekî netewî ye yanê şexşî ye. Lê imkanîyatek heye, ku gotin di ser mirovên Kurd e. Heyf û mixabin, ku nivîsên Macari daxuyanîyên zêde nadin. Hilbet, çavkanîyên Osmanîya di Stembolê dikarin van pîrsa zelal bikin.

Lê nimûnek heye, ku pir hewas e. Di Macaristana Başûr da, di herêma Tolna da gundek heye bi navê Kurd. Min çavpêkeftina digel serokê beledîyê birêz Îstván Çêr û xelkên gund pêk anî, min bala xwe da lêkolîna û ez gihîştine vê encamê.

Berî her tiştî, eger navê Kurd di hizra gundîya da bi gelê Kurd va girêdayî ye, ev bi xwe ji bo me tişteki kêşer e. Xencî vê yekê, bawerîyek heye, ku goristana şerokleşkerê Kurd Kurd Paşa di daristana nêzîkî gund da ye.

Gernas e, ku bi rastî jî Kurd di wî gund da dijîtin, ji ber ku

wextekî 2 kîlometra dûrî gundê Kurd gundekî din hebû bi navê Laz. Hilbet, tîmên eskerî yên Kurdan û Laza digel Osmanîya di herêma Tolna da beşdar bûn û piştî cîwar bûbûn. Em dizanin, ku piştî dagirkirina Osmanîya tewa bû - yanê ji sala 1656'ê hetanî sala 1729'a gundê Kurd vala bû: Tu daxuyanî tune ne di ser baca xelkên vî gundi.

Damezirandina wî gundî bi navê Kurtu nêzîkî destpêka idareta Qsmanîya bû, li radeyî 1542'a. Di sala 1543'an da piranîya xelkên gund jê der ketin, lê di sala 1559-1560'a da vegeyîyan. Ji wan kesa, kî dûrî gundê xwe man, gelek paşnavê Kurdî xwey kir û niha di Macaristanê ev navekî nebehetî ye. Bo nimûne, nivîskarekî Macaran heye, navê wî İmre Kurdî ye.

Ji salên 1730 û pêda nûnerên gelên Slawen, Alman, Macaran û Qereca di gund da cîwar dibin. Lê hetanî îro ew bi serbilindî ji xwe ra dibêjin "Kurdî" (mirovekî ji gundê Kurd). Lê belê, hîç pêwendîyê wan digel Kurd-Paşayê\* cara nemaye [No 8; no 27].

Pêştirî eşîra Germîyan, Kurden din jî pişkdar bûn ji bo serkeftina Osmanîya di ser erdê Macaristanê. Wa, leşkerên nesîyar -sipahi- di Macaristanê bi aktîv bûn û parçeyê wan ji Kurdan dihat reşbigîr kirin.

Di dawîya sedsalîya 17'an da desthilatîyê Qonstantînapolê di Balqana da dihejîya. Di sala 1686'a da Macaristan êdî rizgar bûbû, lê dadûmanza yên Macar biryareke dîrokî anîn, ku taca Memleketa Macaristanê di Vîenna da, di serê Împeratorê Habsburga da bimîne.

Di sala 1688'an da eskerê Habsburga (Mavar jî di nav wan

da) zorbeya Ewropa Rojhilat û Başûr ji bin destê Osmanîya derxistin. Lê di sala 1690'an da, siltanê Osmanîya di bajarê Edîrne hemû leşkerên xwe reşbigîr kirin. Gelek tîmên eşîrên Kurdan jî kom bûn û wana pişkdarîya berjewendî da Siltan ji bo êrişên dijî Habsburgên Xaçpârêz. Bi wî cûreyî, eskerê Osmanî yê komkirî çemê Tunayê derbas bû û nivê herêma windakirî ji xwe ra vegehand.

Daxuyanîyên gotî bi giştî behsa beşdariya Kurdan di şiyaseta Osmanîya dikin. Lê belê Şerefxan Bitlîsî jî navên konkrêt jî wader e. Bo nimûne, di sala 1583'ê da aloziyek mabeyna du binemalîyên Kurd çê bûn ji bo xundankirina Cizîrê. Bi kurtî, Mîr Nasir hatîbû celadkirinê û birayekî wî, Mîr Muhemmedê kurê Xan Ebdal jî jî bo cezakirinê şandine Bûdayê. Ev fermana Wezîrê Gewre Ferhad Paşa bû, yê bi xwe ji Kurd bû. Merca Ferhad Paşa ev bû, ku Mîr Muhemmed perê xwe baş li Macaristanê hebe, lê venegere di ser erdê xweyê cara. Lê bextê Mîr Muhemmed lê xist û ew karibû herêma xwe paşda bistîne bi piştgirîya serdarê Dîyarbekirê Muhemmed Paşa Bûsnevî (navê wî nîşan dike, ku ew di Bosna da jî xizmeta dewleta Osmanîya kiribû). Ji ber ku Mîr Muhemmed him jî hukumeta Qonstantînapolê ra supasdar bû, him jî jîyan û erdnîgarî û rewşa Macaristanê baş dizanît, ew dijî "Macarên kafir" beşdar bû di peykara bajarê Egerê [No 5 rûp. 198-201].

Di peykara (şer, muharabe) Sîgetê jî Kurd digel Osmanîya bûn: Zrînyî behsa Kurt Axa dikir, lê Bitlîsî navên rast û dirûst ji me ra hiştîye. Bo nimûne, Hu-

seyin Beg û şervanên wî di peykara 1557 ya Sîgetê xwe baş nîşan dan. Lewra bi fermana Siltan, Huseyn Beg bûbû serdarê Kurdistanê, piştî birayê wî -Can Fulad Beg- jîyana Xwedê qedand [No 5 rûp. 276-279].

## Kurd di çavkanîyên Macarî da dema Împeratorîya Habsburga

Di sedsalîya 19'an da dîsa carekî pîrsa kevn bûbû babeta nîrxandin û goftugo û nivîsa: Gelo eslê Macaran çi ye û gelê Macar ji ku hatiye Ewropayê? Niha em dizanin, ku zimanê

Macarî zimanekî Finn-Ugor e, nêzîkî ziman û zaravên Finlandîya, Estonîya, komarên Rûsîya yên otonom wek Udmûrtîya, Komî Hanti û Mansî ye. Lê ji sedsadiya 13 heta sedsalîya 19 ev ne zelal bû: Gelek meram dikir cîyê Macarîstana Eslî - Magna Hungaria- tê derxista.

Di sedsalîya 19 da, di Ewropayê bi giştî û di Macaristanê bi taybetî pîrsên wusa mena xwe hebûn: Ew nîşana hişyarbûna netewî bûn. Macaristan jî desthilatîya Avusturîya ne gelek razî bû û şoreşa sala 1848-1849 bandoreke mezin hebû di ser pêşeroja gelê Macar. Herçendî şoreş binket, împeratorên Habsburg mecbûr bû di sala 1867'an da dewleta xwe bikin du parçe: Bi fermî jî navê Împeratorîya Habsburga bûbû Împeratorîya Avusturîya û Macaristanê.

Bêguman, rola nivîskar û zana di pêvajoya hişyarbûna netewî mezin bû. Ji ber ku teorîyên cuda cuda hatine holê yên koka ziman û çanda Macaran dinîrxandin, Rojhilat jî bûbû babetê balkêş û kêşer.

Erdnîgarzanê berdar, xudanê pirtûk û lêkolînên rengîn û zengîn, Elek Fênyes di sedsalîya 19 da pirtûkek çap kir-li ser erdnîgarîya Împeratorîya Osmanîyê û ligel tiştên cuda cuda bi firehî Kurdan jî anî ber zimên di parçeyên pirtûkê da, yên behsa bajêra dikin –Erzurûm, Wan, Sersor, Mûsil û Heleb- û di rûpelên ser Êzîdîya da. [No 10 rûp. 247-248, 291, 449-452, 455, 457].

Helbet Fênyes hinek noman-cên Ewropîya yên taybetî dubare dikir. Bo nimûne, ewî Kurdan didît wek mileteki 800 hezar ji eslê Monxola, yê bi qaçaxçiyê aboriya xwe dimeşîne û naxwaze baca bide dewleta Tirkî. Fênyes ji Kurdên Êzîdî jî nerazî ye: "Ewana şeytanparêz in; dijmînên Xaçparêzî ne xirabtirîn Kurd in. Çawa dihête zanîn, di sedsalîya 19 da Êzîdî ne dijî Xaçparêza bûn: Di vir xudanê pirtûkê bi dengê bîyanî dipeyive. Lê wusa jî, du-sê nihêrandinên wi em îro jî dikarin qebûl bikin: Mêrên Kurd sîyarên bi hêz in, "Kurd dostên dilsoz in ji bo mûsiqê" û hwd. [No 10 rûp. 247, 248].

Rawîyarê Macar yê navdar Armînyus Wambêrî wêneyeke ber fireh dide derheqa Kurdên Bakur, di pirtûka xwe da, ya di sala 1853 da hatibû çapkirinê: Wambêrî çav dide rawîyarên Ewropî yên din û bi raya kolonîyalîstî rengêjiya Rojhilatê dike. Bawerîya Wambêrî ev e, ku gelên navça Rojhilata Navîn befêm û besît û primitîv in û nikarin zanyariya rojavayî ya pêşdaçûyî qebûl bikin. Dema Vamêrî li Stembolêye, miroveki fermî wî biçûk dibîne, her weku Wambêrî "Tirkeki ji gundên Xarpûtê yan Dîyarbekirê ye" [No 21 rûp. 23, 137, 297]. Belê,

Wambêrî mirovekî xwepesend û nezan e: Gundîyên Xarpûtê û Dîyarbekirê hemû Kurd û Fileh û Cihû ne, Tirk di nav wan da tunebûn.

Armînyus Wambêrî (1832-1913) cihûdekî Macaristanê bû, yê bi formal xwe kiribû misilman û ji Stembolê rê ket û hemû Rojnîlatê lihev xist. Armanca wî ya fermî ev bû, ku pêşwelatê Macaran û pismamên gelê Macar di Asîyayê da bibîne. Lê, bêguman, mabesta wî ya nihênî jî hebû: Daxuyanîyên herêmê yên civakî, eskerî û sîyasî bigihîne ji bo rêvebirên Ewropî û berî her tiştî jî bo hukumeta Angliyayê. Hilbet îro em bi rehetî dikarin bibêjin, ku Wambêrî ne zanayeki paqij bû: Rojhilatzanên Macarî xwe dûrî wî digirtin. Bo nimûne, Rojhilatzanekî û Îslametzanekî navûdeng, bi xwe jî Cihûdê Macaristanê Îgnas Goldzêr dibêje: "Gelek neyarên Wambêrî hebûn ji civa-ka zimanzanên Macar yên girîng... Wezîrê Perwerde 'T'refort çavên min vekir: Agahdar be, Vamberî roleke durû dilîze" [No 15 rûp. 35, 107].

Bi taybetî di rûpelên gerana xwe "Ji Erzurûmê heta sînora Farisa" ew rastîyê û nerastîyê tevlihev dike dema behsa hevdi-tina xwe û Kurdan dike.

Gotineke Wambêrî wusa ye: "Wextê em bi radeyî (qasê) 4 saeta sîyarên hespa bûn, em gihiştine Hesenkela... Kela li wir hatibû avakirinê, ji tîrsa êrîşên Kurdên qaçax, yên di wê welatê da dijîn. Bi rastî jî niha ewana newêrin xwe biavêjine gunda, lê kerwanên biçûk hê dibine qurbana xweybûna Kurdan ya cerdbaşîyê... Bawername û daxwazên bi rûmet bandora xwe di ser Kurdan nînin: Eger hûn dix-

wazin wana hişyar bikin, gerek e çekên we rebeq bibin" [No 21 rûp. 41-42].

Wambêrî derewên xwe berdewam dike:

"Roja din hat. Wambêrî û rîvengên digel wî rast 7-8 Kurdan hatin. Kurd hemû bêfêr bûn, lê Wambêrî xebera da wan û wana şerm kir. Bi dengekî bilind û hêrs Wambêrî gote serokê cerdbaşî: "Lo tu şerm nakî! Rûyê te spî bûye, lê xulîn serê te ketîye ji dizî û şêlanên tu dikî. Ji bo xatirê temena te ya mezin, ez te teslîmî qaymaqamê Bazîdê nakim, rûreşê dilnîzm [No 21 rûp. 42-43].

Gelo "qaçaxên dilreş," "Kurdên bênamûs û cenehereş" ji xeberên rewîyarekî Ewropî ditirsîn: Ew jî di sedsalîya 19 da?

Îro em baş dizanin, ku aborî û hewlekarîya Kurdîstana Bakur di sedsalîya 19 da ji ber vê yekê seqet bûbû, çûnke Osmanîya otonomîya îmareta bi tewa kir û pergala kevn xirab kir. Rêvebirên nuh, yên ji Stembolê; hatibû-ne Kurdîstanê, nezan û xerîb bûn, Kurdan hurmeta wan nedigirt. Mîrên Kurdan yên kevn dadwerîya derebegî diparêştin, lê hukumeta taze dilsar û wêrankar bûn: Qanûnên kevn êdî nedimeşîyan, qanûnên Osmanî jî li xût û xûrayî bûn: Ew ne bi dilên Kurdan û Ermenîya û Asurîya bûn. Wek encam, serhildanên Kurdên nerazî çêdibûn û eskerê Malbendî Kontrola Stembolê bi cîh dihanîn. Lê merca aşîtiya rast û dirûst di Kurdîstana Bakur da, hingê jî, îro jî ew e, ku idareta welatê Kurdan pêwîst e bi destê Kurdan bihête meşandin.

Kivş e, ku Wambêrî behsa îmareta Bitlîsê yê cara dike. Dema Bedirxan desthilatîya

xwe winda kir, ne qanûn ma, ne hewlekarî, ne jî jîyana rûgeş. Lê dîsa jî ne bawer e, ku Kurdên xûngerm ji qareqara Vambêrî bi-tirsiyana! Nomancên wusa taybetmendîya rawîyarên Rojava ye. Ewropîya wan tiştê nedizaniyê û rola Kurdan bi nerênî didîtin: Kurd xudanên ajawê û go-benda bûn, lê ne mirovê şafîyan û rewşenbîr. Wusa ji Vambêrî qet peyvek nanvîse, ku Kerîmxanê Zend, yê goristana şafîrên Farisa -Saadî û Hafîz ciwan û neqş û kêşer kiribû- Kurd bû [No 21 rûp. 125-127].

Lê di pirtûka Vambêrî da, rûpelên balkêş jî hene: "Titûna Kurdistanê nerm e", "eşîrên Turkmana, Ereba û Kurdan yên koçber di sermayê xedar da cawên zegerek xwe dikin"; di bajêrê Meşhedê da "Baxtiyar û Kurd yên wehş" jî dilsozên Îslamê ne; "Turkman, Bilûç û Kurd xeter in ji bo herkes, kê di Xorasanê da dijî, lê bi taybetî ji bo xelkên Faris, tirsonektirîn mirov" [No 21 rûp. 65,92,257,263]. Hilbet di gotina paşin da Vambêrî nîşan dike, ku Şîî ji bo Sunnîya hewaneyên dijar bûn.

Lê hizreke rawîyarê Macar kûr û rast e: "Mirovê Rojhilatê û Kurd ji hemûya zêdetir, evindar in ji bo tiştên nihênî û sersirûştî" [No 21 rûp. 45-46].

Hilbet, Vambêrî nuqteke di ser têkilîyên Kurdan û Macaran jî ji me ra dihêle. Piştî binketina şoreşa Macaran diji Austurîya (1848-1849), hinek welatparêzên Macar di Împeratorîya Osmanîyê da bûbûne penabera. Yek ji wana, jeneral Kolmann navê Feyzî Paşa ji xwe ra qebûl kiribû û di ser sînora Osmaîyê-Farisa da qulik dikir. Vambêrî behsa karê Feyzî Paşa dike, ça-

wa ew sînora Osmanîya di dilê welatê Kurdan bi hêz dikir [No 21 rûp. 46-47].

Bi giştî, em dibînin, ku bandora Kurdistanê û jîyana Kurdan di ser Vambêrî mezin bû: Ewî gelek rûpelên pirtûka xwe pêşkêşî vê babetê kir.

Di sedsalîya 19 da, rawîyar û rojhilatzanên Macar du-sê peyva di ser Kurdan dikirin, lê bi kûrî neradiwestîyan. Bo nimûne rojhilatzanekî Macar Îgnas Kunoş dibêje, ku Kurdên serxwe û mîrxas tev zarok û heywanên xwe di deşta Bolu (Anatoliyê) da cîwar bûbûn, lê hineka ji wan cerdabaşîyê jî dikir [No 18 rûp. 89; no: 19, rûp. 20]. Lê belê; ne hemû nivîskar û rewşenbîrên Macaran hi hizra kolonîalist di ser Rojhilatê dinvîsin. Dewleta Macar bi xwe ne serbest bû û armancên xwe yên kolonîalist di Asîyayê kêmbûn. Yek ji wan kesa, kê bi dilgermî Rojhilatê temaşe dikir Mor Yokay bû. Yokay (1825-1904) baştirîn nivîskarê romantîk bû li Macaristanê, di sedsalîya 19 da. Ew beşdarê şoreşa 1848-1849 bû, lê piştî meram kir, ku di pirtûkên xwe da xwezaniya Macaran ya dirokî û humanîst bi xurt bike. Ewî Rojhilatê didît çawa kanîyeka avpaqij û berwelatê çanda Macaran. Ji seda zêdetir roman û çîrokên Yokay em bala xwe bidine novella "Agirê Yûnanî", bi taybetî parçeya yekem "Rîymîn".

Berî her tiştî, di "Rîymîn" da daxuyanîyên rastûdrûst û berxwedexistî tevlihev in. Bûyerên novellayê di sala 1838 da destpê dibin, katî eskerê Qeyserê Rûs destê xwe diavêjine kelayeka Çerkeza li Bakurê Qavqasê. Fermaneke raz dighîje efsereki (zabitekî) Rûs -navê wî Oleg

Rîymîn- ku mabeyna Behra Qaspi Behra Reş di Qavqasê da welatekî tijî zêr heye u ew gerek e wan cîya vekolîne û pêwendîya ligel cîvakên Qavqasê peyda bike. Rîymîn bi xwe ji malbata eskera û dilovanê edebîyetê ye. rê dikeve û dibe nasê gel û milletên herêmê; hinek ji wan gela bi rastî hebûn û hene, lê hinek jî encama xîyala Yokay ne: Çeçenî, Cîgetî. Şapsûhi û hwd. Ji wan gela, Yokay behsa Êzîdîya jî dike (di novellayê da - yezid). Êzîdîyên pirtûkê ne Êzîdîyên Kurdistanê ne: Yokay qet nabêje, ku ew Kurd in. Lê, bêguman, di ser bingeha nivîsê Ewropîya, Yokay Êzîdîya mêze dikir wek oleke ecîb û şaşmî û ji ber vê yekê wana kire xudanên roleke giring di novella xwe da. Rîymîn jî dibihîse, ku erf û edetên behetî yên Êzîdîya hene [No 17 rûp. 75,77-78].

Di dawîyê da kareseteka (facia) xwezayî welatê tijî zêr dikeve: "Gundîyên Êzîdî haj xwe nehatin, çawa berfê cîyê wan xist". Rîymîn dibe dostê keçeke Qavqasî bi navê Îzmîne û ew keç dibêje: "Ez van cî baş dinasim. Bavê min gele cara xwe ji qaçaxên Êzîdîya xilas dikir [No 17 rûp. 141,142].

Angorî daxuyanîyên Yokay di ser Êzîdîya hebû, Êzîdîyên novella wî jî cerdbaş in û kerwanên cirana dişêlînin. Carekî Êzîdî mirovekî giring ji milletê Xîray dikuji û Rîymîn bi kêşeya herdu gela va mijûl dibe. Rîymîn serên mirovên Xîray tijî dike, ku heyfa xwe ji Êzîdîya hildin. Wek encamek ji şerê cîrana, rîya zêrî, ya bin destê Êzîdîya da bû, ji Rîymîn ra vedibe [No 17 rûp. 82, 93-98].

Mor Yokay bandoreke mezin di ser hemû nivîskârên Macaran

hebû, wûsâ jî li ser Gêza Gardonî. Gêza Gardonî (1863-1922) Kurdan dike mîrxasên romana xwe ye navûdeng Steyrkên bajarê Eger [No 11 rûp: 244, 276, 277, 376-380, 451-453]. Hilbet, Gardonî dizanît, ku Kurdan jî beşdariya wan bûyera kiribû, yên di sala 1552 da gewimîn di kela Bakurê Macaristanê di bajêrê Egerê (bi Latîni Agria, bi Almanî Erlau). Bi rastî jî, çawa êdî hatibû gotin, Bitlîsî jî behsa Kurdan dike, yên piştovanên Osmanîya bûn di peykara Egerê da [No 5 rûp: 198-201].

Piştî serketina Mohaçê ya sala 1526, leşkerê siltanê Qonstantînapolê bi rehetî welatê Macaran zewt dikir. Lê yekemîn berxwedana Macaran bi hêz, di bajêrê Egerê da bû: Sî û neh roja du hezar esker û sivilên Macaran kela Egerê parastin diji 40.000 Osmanîya.

### Lê çaktir e em gav bi gav temaşe bikin, Kurd çawa dihêne wesfkirinê

Yekemîn car xudanê romanê wa behsa Kurdan dike. Hê berî peykara Egerê, serokekî Macar di zindana Yedikule da ye, di cezîreke Behra Marmara. Di girtîgehê da, dijmînên siltan yên şexsî hene: Mîrekî Farisa û mîrekî din, yên şevûroj şetrenca dilîzin, lê wusa jî "Kurdekî dîdmanza yê terikî. Ew di êştirîn û xirabtirîn zincîra da bû, ji ber ku ewî di wextê xwe da çêra dabû Siltan... Tenha çavên wî didane pey girtîya yên dora tûma diçûn-dihatin" [No 11 rûp. 244].

Duwmîn car, Kurd dihêne bîranîn dema çar gencên Macaran dixwazin serokê xwe ji zîn-

danê rizgar bikin. Ewana cilên cuda cuda xwe dikin: Yek jî cilê Kurdekî nanfiroş. Di cîkî din, xudanê romanê bi êşkere dibêje: Li Egerê, di artêşa Osmanîya da ne hemû Tirk bûn: Di nava van da hebûn "Faris û Ereb û Misri û Kurd û Tatar û Serb û Arnavût û Kroat û Yûnan û Ermenî" [No 11 rûp. 276-277, 430].

Lê Kurdek di romanê da rola xwe jî dilîze dema êriş dihêt di ser kela Egerê. Şervanên Macar peya dibin ji bo deşte û di avê da Kurdekî mezin digrin: "Rengûrûyê wî mezin bû" û "simbêlên wî rengvekirî bûn". Balkêş e, ku xudanê romanê çarna jî wî ra dibêje "Kurd", çarna jî "Tirk": Ew cudayîya mezin ma-beyna herdu mileta nebûne. Ji ber vê yekê, di romanê da, wextê wî digirin, eskerê Kurd bi Tirkî dike qîre-qîr: "Yetîşîn" (Hewar). Wî bi zorê dibine kelayê û pîrsa didinê. Navê wî Cekîc e (hilbet jî, Çekan hatîye derxistin), ew piyadeskerê Ehmed Paşa ye û bawer dike, ku di pêşerojê da Îslam her ser dikeve. Lê, her weku Tirk dihatine dîtinê di Macaristana sedsalîya 19 da, Cekîc yekî tirsoneke û amade ye ji bo xweykirina serê xwe her tiştî bike. Cekîc dikine zîndanê, lê bi zûtîrekê wî berdin ji bo rizgarkirina kurê serleşkerê Macaran [No 11 rûp. 376-380, 451-455].

Bi kurtî, em dikarin bibêjin, ku bi raya Gardonî Kurd dilsozên Osmanîya û Misilmantîyê bûn, bi hêz, bejnmezin û rengvekirî bûn; lê car-cara diji Osmanîya jî radibûn. Pîsîtîya Kurdan ew e, ku biraderên Osmanîya ne: Ji ber vê yekê ji Tirkan ne gelek cuda ne.

Di sedsalîya 19 û destpêka 20 da, di Macaristanê hinek pir-

*Bi kurtî, em dikarin bibêjin, ku bi raya Gardonî Kurd dilsozên Osmanîya û Misilmantîyê bûn, bi hêz, bejnmezin û rengvekirî bûn; lê car-cara diji Osmanîya jî radibûn. Pîsîtîya Kurda ew e, ku biraderên Osmanîya ne: Ji ber vê yekê ji Tirka ne gelek cuda ne. Di sedsalîya 19 û destpêka 20 da, di Macaristanê hinek pirtûk li ser Kurda dihatine wergerandine wek pirtûka Karl May, hinek lêkolîn jî dighiştine pirtûkxanên dewletê wek lêkolînên Layard, Jaba, Prym û Socin û hwd. Bi taybetî em dikarin li ser Hugo Makas rawestî, yê di dawîya sedsalîya 19 û destpêka 20 da têkistên kurdî ji bo Akadêmîya Rûsî tomarkir û bi Almanî wana çapkir. Hugo Makas bi eslê xwe Macar bû, teksta jî ji bazirganekî Kurd -Muhemmed Emîn- wergirt, dema ew hatibû bajarê Çêkî Birno. Wusa jî, Makas li ser têkistên Êzîdîya û li ser Mew û Zîn nivîstî bû û pişkdariyeke xwe dabû Kurdzanîyê.*

tûk li ser Kurdan dihatine wergerandine wek pirtûka Karl May, hinek lêkolîn jî dighîştine pirtûkxanên dewletê wek lêkolînên Layard, Jaba, Prym û Socin û hwd. Bi taybetî em dikarin li ser Hugo Makas rawestî, yê di dawîya sedsalîya 19 û destpêka 20 da têkêstên kurdî ji bo Akademîya Rûsî tomar kir û bi Almanî wana çap kir. Hugo Makas bi eslê xwe Macar bû, tekstê jî ji bazirganekî Kurd -Muhemmed Emîn- wergirt, dema ew hatibû bajarê Çêkî Birno. Wusa jî, Makas li ser têkêstên Êzîdîya û li ser Mem û Zîn nivîsî bû û pişdarîyeke xwe dabû Kurdzanîyê [No 22; no 23].

### Kurd û Macaristan di sedsalîya 20 da, Graf Pal Teleki û pîrsgirêka Kurd

Graf (Dûdmanza) Pal Teleki (1879-1941), yek ji giringtirîn zana û siyasetmedarên Macaran bû di sedsalîya 20 da. Ew roleke xwe li Kurdistana Başûrê jî lîst. Teleki ji dayka xwe di Bûdapeştê bû. Ewî dersên ramîyari, mafzanî û erdnîgarî di Zanîngeha Bûdapeştê da xwend û di sala 1903 da nîşana doktorî jî wergirt. Piştî, ewî lêkolînên serkeftî di ser Sûdanê û Japonê amade kir û bi xewrîtên antîk va jî mijûl dibû. Bi zûtîrekê, Teleki bû endamê Akademîya Zaniyari ya Macar û gelek sazîyên zanistî yên navnetewî.

Berî şerê Cihanê Yekem, Teleki di siyaseta Macaristanê da roleki mezin tunebû, lê belê mabeyna salên 1905 û 1911 ew bûbû endamê Parlamana Macaristanê di Bûdapeştê da. Dema şer, Teleki di artêşê da karîyereke çê kir û bû Sekreterê Duyem ya

Wezareta Şer. Di sala 1917 da, ew hatibû hilbijartin weke Serokê Akademîya Macaristanê. Di sala 1919 da, di Macaristanê şoreşeka kurt ya 133 rojî ya Sovyetê çêbû, lê Teleki dijî wê rawestîya û piştovanê hukumeta rast bû. Di sala 1919 da Teleki bû şewirdarê erdnîgarî ji bo Delegasyona Macaristanê di goftugoyên Aştîyê yên li Firansa derbas dibûn. Ew beşdarê konferansa Trianonê bû li Firansa, çaxê herêmên memleketa Macaristanê dîrokî ji Macaran hatibûne standin û tenê sedî da 32 ma ji bo Dewleta Macaristanê nû.

Mabeyna şerên Cihanê Yekem û Duwem, Teleki karên zanistî û siyasetî bi hevra dike, govara ber dide, dibe wezîr, serokwezîr û nûnerê Macaristanê di civîn û û kobûneweyên navnetewî da. Teleki yek ji wan siyasetmedara bû, yên biçûkkirina Macaristanê qebûl nedikirin û meram dikirin, ku encamên şerê Cihana Yekem revîzîyo bikin. Ji ber vê yekê, Macaristan xwe nêzikî Almanîya faşî kiribû û dijminatîya desthilatên anti-faşî (Dewletên Amêrikayê Yekbûyî, Brîtanîya, Yekîtiya Sovyet û hwd.) ji xwe ra qazenc kir. Rayedarên fermî yên Macar bawer bûn, ku eger Almanîya ser bikeve, wê erdên Macaristanê kevn paşda veqerine. Dema şerê Cihanê Duyem destpê bû, Teleki Serokwezîrê Macaristanê bû, lê nedixwest siyaseta rûreş bido mîne. Ewî têdîgehîşt, ku Almanîya gelek prînsîpên xaçparêzî û Ewropî pêpes kirîye û gerek e pêwendîyên Macaristanê ligel Firansa û Brîtanîya Mezin bête serrastkirinê. Di meha Adarê, sala 1941 da, Teleki pir nerazî bû, ku Almanîya bi zorê Macaran dijî Yugoslavîyayê rawes-

tand. Berî wan bûyera, peymaneke Macaristanê û Yugoslavîyayê ya netadarîyê hebû. Dema Hukumeta wî -dijî razûxwazên wî- artêşa xwe dijî Yugoslavîyayê bikar anî, Teleki ji şerma xwe kuşt û di nameya dawî da wa nivîsî: "Ji tîrsa, me peymanê xwe seqet kir. Me axaftina xwe ya Mohacê ji bîr kir, di wê da me û Slawên Başûr soza dostanîya hemîşe (hertim) dabû hevdu" [No 28; no 32].

Di salên 1920 da, Teleki ji pîrsgirêka Kurdan ra jî dibe wadar. Çawa dihat zanîn, di Peymana Sevres ya 1920, merceke otonomî ji bo Kurdistanê hebû. Lê belê, Kurd bêparêz mabûn û hawayeyên wan dikarî di Lausanne da, di sala 1923 mafê Kurdan yên netewî bipêçiqîn. Wek encama wan bûyera, him Komara Tirkîyê, him jî Brîtanîya Mezin (xudanê mandatê li ser Iraqê nûçekirî) wîlayeta Mûsilê ji xwe ra dixwestin. Gotûbêjên mabeyna herdu dewleta bêsemer bûn û pêşeroja Kurdistana Başûr bûbû babeta vekolîna Lîcna Netewa. Lîcna Netewa di 30.09.1924'an da biryarek da, ku sê kes wek nûnerên Lîcne gerek e daxuyanî û hîzrên xwe li ser wê herêmê amade bikin. Endamên wê komîsyona avakirî ew bûn: (Oberst) Paulis ji Belçîkayê, Graf Teleki, serokwezîrê berê yê Macaristanê û Wezîrê Swîdî Wîrsen.

Wîrsen serokê komîsyonê bû, ya di meha Çile hate Mûsilê [No 14 rûp. 66-67]. Wek erdnîgarzanekî navûdeng, Teleki zanayê sînorê bû û karê wî jî di komîsyonê da giring bû: Ji bo Kurdan û ji bo xudankirina petrola Kurdistana Başûr. Hilbet Macaristan piştî şerê Cihanê Yekem, dewleteke binketî û birîn-

dar, endametiya Teleki didît wek hurmet û çavkanîya dera-meda aborî [No 32 rûp. 27].

Li raporta komiteyê da Teleki nêrînên zanistî û etnografî bi cîh dike: "Kurd ne Ereb in, ne Tirk in, ne jî Faris in, lê belê pêwendiyên wan nêzîk ligel Farisa hene. Kurd bi zelalî ji Tirkên cuda ne, ji Eraba hê cudatir û dûrtir in" [No 14 rûp. 67].

Dokûmenta fermî ya Lîcna Netewa nas dike, ku Kurd neteweyekî cuda ye û mafên wan ji bo dewleta seraza heye: "Eger argûmenta etnikîyê bi xwe giring bihête dîtin, pêwîst e dewleta Kurd ya serbest bihête avakirinê, ji ber ku rêja Kurdan li wir 5 ji 8 (5/8) e. Xencî wê, eger çareserîyeka wusa bihête nîrxandin, Êzîdî jî, yên bi rasa xwe wek Kurdan ne û Tirk jî, yên bi rehetî di nav Kurdan da dihêne helandinê, wê digel Kurdan bihêne jimartin. Bi hevra, rêja wan dibe 7 ji 10 (%70) ji nifûsa herêmê" [No 14 rûp. 68].

Ew argûmenteka zanistî ye, ya dikare birjwendîya xwe di pêşerojê da jî bilîze. Çawa bijîşkê Kurd - Mistefe Mûsa, yê di Macaristanê dijî, di rojnamekî da nivîsibû: Îro, çaxê Kurd xudanên hacetên çapemenîyê ne, wusa jî xudanên çendik-çend televîzyonên satelît, xelk wê bêtir bizanibe Graf Pal Teleki kî bû. Em gerek e hêvîdar bin, ku çavdarekî bi rûmet yê Teleki hebe" [No 24].

Serboreke wusa karîgarîya xwe ji bo hizrên Pal Teleki hebû: Di karnameyên xwe yên zanistî da û di çalakîyên siyasî da, ji bo wî Kurdên wîlayeta Mûsil bûbûne nimûneke balkêş. Ev kîvş e di lêkolîna Teleki da bi navê The Migrations of the Peoples û di raporta wî û destûpê-

wendê wî - Ronay- ji bo "Konferansa Parîsê li ser Guhartina Sînora bi Aşti" [No 30, no 31].

Ji bo me, di nivîsên Teleki da sê hizrên sereke hene:

1) Ji bo têngêhîştina sînorên netewî û navnetewî, rêja civakên etnikî ya di hête jimartin ne tiştêkî dirûst û rebeq e. Eger em dixwazin xwezayîya sînora zelal bikin, gerek e cudayî û tevlihev-bûna civakên etnikî bihête nîrxandin. Bo nimûne, di xerîta Mûsilê da, Teleki navên civakên bi zimên û dîn nişan dide û dibêje: Sînorên ramîyarî û îdarî gerek e tevlihevbûna grûpa û nêzîkîya û dûrîya wan bike bâteke berjewendi, ne tenê rêja wan. [No 31 rûp. 3,8].

2) Kêşeyên netewî ji mêjva di hête rêvebirin li ser xetên giştî û teorî. Parçeyên Peymanên Aştiyê li ser kêmhajmara ro-nayî diavêjine li ser hinek prînsîpa û ew jî bi cûrekî kurt. Xizmetkarên dewleta û zana hewl dikirin, ku berî her tiştî teorîyên mafzanî bi kar bînin; wana guh nedida mercên herêma yên taybetî.

3) Wek mirovekî dîndar û xaçparêzekî dilsoz, Teleki didît, ku ziman giring e, lê ne hemû tişt e, eger em behsa gela dikin. Ji ber serbora xwe ya li Kurdistanê wergirtî, Teleki Êzîdîyên "Şeytanparêz" temaşe dike wek grûpeke nêzîkî Kurdan, lê ne Kurd [No 31 rûp. 3,9]. Îro em ji bo vê meselê başbînin: Perwerda ziman û dîrok û kûltûrê "deramede" ji xweykirina yekîtiya gelê Kurd.

### Nivîskar û zanayên Macar li ser Kurdann

Mixabin, mabeyna şerên cihanê yekem û duwem tiştên balkêş û xurt li ser Kurdan nehati-

bûne çapkirin. Em çavşas dimînin, çawa di salên sosyalîzmê da hewqas nomanc û rezilî li ser gelê Kurd hatibû gotin -li Macaristanê bi taybetî. Hebûn xudanên pîrtûk û lêkolîna yên bi cûrekî xwepesend û newadar behsa Rojhilatê dikirin. Bo nimûne, Laslo Robert di pirtûka xwe "Bi navê Allah" bîranînên xwe belav kirîye, yên wek rojnamevan di Îraqê û Îranê da kom kiribû. Bila em bala xwe bidine Îraqa sala 1958 û Îrana piştî şoreşa Îslamîyê ya sala 1979. Di herdu bûyera da beşdarîya Kurdan nikare bihête înkarkirinê. Lê Laslo Robert dikarî di pirtûka xwe da qet peyva "Kurd" jî bi kar neyîne [No 25].

Nivîskar hebûn, yê bi tengetawî hebûna Kurdan qebûl dikirin, lê raya wan serda-pêda ji gotinên dijmina hatibû standin: Rûpelên li ser Kurdan tijî nomanc û derew û bêşereffî ne. Nimûneke baş pirtûka Katalîn Tiselar e bi navê Îraq ya di sala 1979 da hatibû çapkirinê.

Mabesta xudana wê nivîsê ew bû, ku pişkdarîyê bide "ji bo bi hêzkirina têkilîyên ramîyarî, aborî û çandî mabeyna Macaristanê û Îraqê". Ji bo dilgermkirina rêjîma kurdîkuj, Tiselar daxî giran e: "Qasim mafên Kurdan netewî nas kiribû, lê neniherî vê yekê ji sala 1961 û şûnva serhildaneke Kurdan taze çê bû". Ji xwendevanên Macaran ra Tiselar şirovedike: Zimanê Kurdî zimanekî nû ye, ji zimanên Îranî dûr ketîye û edebîyeta Kurdan hemû zargotin e, tiştên nivîsî bi Kurdî pir-pir kêmtir in.

Tiselar li ser pelsengekeke Kurdzîrar rawestîyaye û hizra xwe nade ber hev, dema rûpelên wa pêşkêşî xwendevana dike: "Dagirkerên sedsalîya karibûn

gelê Îraqê tevlihev bikin û bihelînin. Lê Kurdan li serê çîya xweybûna xwe parast... Ew miletekî nêzikî Farisa, hilbet, di dema antîkîyê di çîyayên Kurdistanê da cîwar bûbû... û her tim metirse (xeter) bû ji bo gelên Mesopotamîyayê. Îro, ev metirsi kêmbûye, lê koka wê hê nehatîye rakirin [No 9 rûp. 6,40,50,51].

Lê bi rastî jî, di dema sosiyalizmê da jî nivîskarên peyvgiran û xedar ne kêmbûn. Bo nimûne, Yanoş Boroş daxuyanîyên rastûdirûst li ser Kurdan dighîne xwendevana: Him behsa Kurdên Qavqasê dike, him jî behsa dîroka Kurdistanê dike [No 6 rûp.

83,84,266,288,311,317,362].

Mamostayê zanyariya Îslamê Dîyula Germanus jî hizrên balkêş li ser Kurdan dihêle. Ewî hemû Rojhilatê lihev xistibû û bi dilgêrmî behsa Kurdên Dîmeşqê û Bakur dike. Di salên 1950 da, Germanus bûbû dostê Trombêlajo yê ji bo Sifareta Macaristanê li Şamê kar dikir. Ew bi xwe Kurd bû û mehella Kurdan jî nîşanî Germanus kir. Germanus texmîn dike, ku bejn û rengûrûyên Kurdan ji Ereba cuda ye, taybetmendîyên wan jî erênî ne, ew mêvanhîz in û şayan in ji bo welatekî serbixwe. Bi hizra Germanus, eger hukumetên Îraqê û Tirkîyayê otomî jî bo Kurdên mîrxas û dadhîz qebûl bike, Kurd dibine dilsoztirin hemwelatîyên wan herdu dewleta. Mercên din bimeşin yan nemeşin, lê Îslametiya Kurdan wê wana bike dost ji bo Tirkan û Ereba [No 13 rûp. 83-86,261].

Szurovy xudanê gelek lêkolînên geolojî (jeolojî) ye bi taybetî li ser petrolê dinvîsî. Di sa-

lên 1960 da ew li Îraqê bû, di zanîngeha Bexdayê ya Teknîkî da fakûlteya petroldîtînê damezirand û li Kerkûkê jî karekî praktîk dikir [No 26 rûp. 8].

Szurovy bi radeyî 500 peyvên Kurdî jî fêr bû û kêfxweş bû, ku hinek gotinên Kurdan û Macaran ji hev digirin. Ji bo vênêzîkbûna zîmana em dikarin bibêjin, ku di zîmanê Macarî da peyvên Îranî û Hîndo-Ewropî hene, hinek peyv jî bi dengkirina xwe ne dûrî hevdu ne. Nimûnên Szurovy ev in: du - kettö (ketu) bi Macarî; sed - szaz (sez) bi Macar; hezar - ezer (ezer) bi Macarî; pis - piskös (piskos) bi Macarî û hwd. [No 26 rûp. 74].

Szurovy baş dibîne û xembar e, ku ahenga mabeyna Kurdan û hukumeta Îraqê aranceke dîr e: Peykarên wan dijwar û xûnrêj in. Ew behsa Mutasarîfê Kerkûkê dike, yê kîneke rûreş ji Kurdan ra dajo, lê dihête kuştin. Di pirtûka xwe da, Szurovy gelek wêneya cî dike, wusa jî wêneyên serokên Kurdên Îraqê, pêşmerge û gunda û şehra. "Eskerekî Kurd hertim nîşaneke rengîn û zengîn û şerkar e. Ew bejnberz e, leşê wî jî esebetên paqij hatîye avakirin, lê pozê wî jî bê, ji rojê û ji baranê hatîye serrast kirin [No 26 rûp. 28,75,109].

Szurovy helbesteke Hejar jî wedigerîne. Wusa jî ew bîr û boçûnên mêrekî Êzidî jî xwendevana ra dihêle, daku bihîzrînin: "Gelek di cîhana me da diçerçirin, lê dilonîya rastî sêrek e. Mena wê ew e, ku Şeytan bi hêz e.

Em jî pêwîst e hurmeta desthilata Şeytan bigrin. Yan na, emê hemû bişikên û xirabî di dunîyayê da wê hê zêde bibe"

[No 26 rûp. 76,92].

Dema sosiyalizmê û niha jî di Macaristanê lêkolînên li ser Kurdan nehatine û nayêne kirinê. Lê belê, di pirtûkxanên Macaristanê da gelek pirtûk û mîqalên Kurdzanîyê hene, yê ji Soviyeta berê û ji dewletên Rojava gihîştine vir. Wergêrên Macaran jî ji zîmanê Rûsî zargotina Kurdan werdigerandin [No 2].

Pêştirî wê, di salên 1964-1966 da, di fakûlteya lêkolînên Îranî ya Zanîngeha Bûdapeşte, xwendkarekî Başûr - Ferûq Hafîd - dersên zîmanê Kurdî dida, û di salên 1995-1998 da xudanê vê mîqalê jî kûrsa dîroka Kurdan û dinê Êzîdîya amade kirin bû.

Heta roja îro, li Bûdapeşte, doktornameyek li ser şêx Adî û Êzîdîya hatîye parastin û doktornameyek li ser Şerefîxanê Bitlîsî dihête nivîsandin.

Xwendekar ji dewletên Erebî, yên di Macaristanê dixwînin, di doktornameyên li ser dîrok û ramîyariya Rojhilata Navîn, behsa Kurdan jî dikin. Lê belê, hene doktornameyên xwendekarên Macar jî, yên dusê gotina di ser Kurdistanê qebûl dikin.

Bo nimûne, doktora jin Îlona Aç dinvîse, ku beri rizgarbûyina Sûrîyayê, dewlemendîrîna zemîndarên Sûrî Kurd bûn û wana meram dikir bikevîne sîyaseta dewletê. Wusa jî, Aç bi cûrekî fireh cemawerên Sûrîyayê nîşan dide - him yên etnîkî, him jî yên olî û di nav wan da bêguman, Kurdan jî [No 1 rûp. 28,114-116,120-121]. Di sala 1997 da, bi komeka (alîkariya) Kurdên Başûr, pirtûka Şerko Bêkes bi zîmanê Macarî hate çapkirinê û rayeke baş di nav rewşenbîrên Macaristanê qazanc kir.

## Kurd di Çapemenîya Macaristanê di salên 1990-an da

Di Macaristanê, wek di her-nû cîhanê da, dema şerê Kenda-vê (Xelîcê) şepola (mewc, pêl) mezin ya nûça derheqa Kurdan hate xwer.

Rojnamevanên Macaran ber xwe diketin, ku di welatê wan da Kurd kêmbûn û hemû dengûbehsa gerek e ji çapemenîya Rojavayî wergirin. Di van salan da, rojnamevan û bazirganê Başûr Halo Raûf - bûbû nivîskarê babeta Kurdî ji bo giringtirîn rojnameyên Macaristanê. Piştî, wextê xamoşiyê hat, heta zivistan 1995 û 1996: Gava bi deha gemiyên qaçaxçî nêzikî Îtalyayê bûbûn. Bêguman, bûyerên hatina Abdullah Ocalan ji bo Îtalya û revandina wî rûpelên rojname û kovarên Macaran tijî kirin.

28.11.1998. Madyar Nemzet dinvîsî: "Pirsgirêka Kurd çetin e û sîfîya Ewropa difetisîne. Lê, heyf û mixabin, hêvîdarî kêmbûn e, ku bi zûtirêkê ji bo wê çareserî-kek bihête dîtîn".

17.12.1998. Rojnamevaneka lîberal Katalin Karsagi di Madyar Hîrlap da digot: "Rewşa ya Ocalan iro têda ye, mînakê e bêwelatîya Kurdan".

Rojnama Madyar Nemzet di 11.03.1999 da çavpêketîneke berfireh çêkir ligel Kurdên Macaristanê û wa têgehîşt: "Kurdên, li Ewropayê dijîn, dixwazin, ku pirsgirêka Kurd rojane binîne.

Diqewime rojek wê bihê, civaka navnetewî zexta xwe li Enqerê, Bexdayê yan Tehranê bike, daku mafên şayan bidine mîletê Kurd".

Televîzyon û radyoya Ma-

caran jî gelek bernama pêşkêşî kêşeya Kurdî kir. Tenha "Civil Radio" 6 bernama amade kiribû li ser mûsîq û edebîyat û çanda Kurdan. Balkêş e, ku hemû rojnameyên Macaran -ji çepên Komunîst hildî hetanî rastên nijad-parêz- ji bo Kurdan bi erênî axaftin. Wusa jî gerek e bihête gotinê, ku du binemalîyên Başûr iro endamên Yekîtiya Rojnamevanên Macaristanê ne: Halo Raûf û Sorîş Huseyîn.

## Komara Macaristanê û Kurd di salên dawîyê da

Jineke gundê Kurd di Macaristanê da Îlona Tar wa digot: "Em ne Kurd in, lê em agahdar bûn ji bo bûyerên Ocalan. Me wan tiştê hilda dilên xwe, Xwedê dizane, ji bo çi?"

Îro, hilbet 250 kes di Macaristanê da dijîn, ku ji hemû parçeyên welat hatine, nîvî ji wana Kurdên Bakur in. Di civaka Kurdan da bijîşk û mamosta û rojnamevan û xwendekar û bazirgan hene, lê dengê wan ne bi hêz e. Komela Kurdistanê jî ramîyarîya teng li naveroka siyaseta Tirkîyê dike û nikare Kurdên vir bighîne hev.

Hilbet, ji ber vê yekê jî dewleta Macar bi fermî tucar behsa Kurdan nekirîye. Bêguman, daxwaz û ramanên siyasî ya Macaristanê birjîwendîya xwe hene: Ew di sala 1999 da bû endamê NATO, pêwendîyên aborî û dîplomasî ligel dewletên Ereba û Îranê xurt e, dewletekî biçûk e û giranîya xwe di siyaseta navnetewî da ne mezin e. Lê dema xwepêşandana Sibata 1999, ya di Bûdapeştê ji bo rizgarkirina Ocalan û azadîya Kurdistan derbas bû. Komela Kur-

distanê nameyeke fermî da rê-vebirên Macaristanê. Di wê da dihat Xwestin: "Îro, Macaristan dewleteke qanûnî ye, ketîye NATO'yê û hêdî-hêdî dibe endamê malbata neteweyên Ewropî. Bi çendî ciwan û rojane bûya, eger Parlamana Macaristanê bikariba axaftîneke piştgirîyê bike ji bo 30 mîlîyon Kurdan... Ji ber ku, piştî guvastina pergala dewletê ya sala 1989, Macaristan di Ewropayê da pirsê gelên kêmhajmar ra dikir" [No 20].

Bi rastî jî, niha bi radeyî (qasî) 3-4 mîlîyon Macar li der-vayî welatê xwe dijîn, ji ber ku Peymana Trîanonê Macaristana dîrokî biçûk kiribû. Lewra îro siyasatmedarên Macaran, bi taybetî yên rast, gelek behsa kêmhajmarên din dikin.

Bo nimûne, bi piştgirîya endamê Yekîtiya Nîştîmanî Kurdistan li Bûdapeştê, di sala 1991 da hukumeta rast ya Forûma Demokratên Macar û bi şexsî Wezîrê Eskerîyê Lajos Fûr vexwandînek ji bo Mam Cela l Talabanî amade dikirin, ku bibe mêvanê Komara Macaristan. Lê, mixabin, zexta Amerikayê rê ne-da, ku hevdiîneke fermî bi cîh bigire.

Çawa em dibînin, li himber kêşeya Kurdî cudayî mezin heye mabeyna hizr û sîmpatîya gelê Macar û siyaseta Komara Macaristan.

Berî her tiştî, doxa siyaseta aborîya Macaristanê di cîhana îro da ne bilind e.

Lê ji bo Kurdên Macaristanê rewş ne xirab e: Gerekek heye, ku Kurd hevdu bigirin û saziyên xwe bi cûrêkî pêşdaçûyî û xwedar bimeşînin. Hilbet, ev rast e ne tenha ji bo Kurdên li Macaristanê!!!

**Çavkanî û lêkolîn**

**No 1.** Ács, Ilona. Politikai küzdelmek Szirában a fűggetlenség kivívásátool a baath Párt politikai hatalmának megszüldüléséig (1946-1970) [Pêvajoyên ramîyarî di Sûrîyayê da ji dema rizgarkirinê û heta desthilatîya hizba Baas, salên 1946-1970]. Doktornameya neçapkirî di Pirtûtexana Akadêmîya Zanîyarî da. Budapest, 1984.

**No 2.** Ali, a gyáva vité Kurd népmesék [Elî Newêrek. Destanên Kurdi]. Wergêrên ji Rûsî Judil Pór û Dóra Keresztes Budapest, 1978.

**No 3.** Bayerle, Gustav. The hungarian Letters of Ali Pasha of Buda. 1604-1616. Budapest, 1991.

**No 4.** Bêkesz, Şêrko. Dalokvexndorûton [Stranên Havîbûnê]. Wêrgêrên ji Kurdî Majîd Deîary û Káoraly Csala, Budapest, 1997.

**No 5.** Bidlisi, Şarafxan bin Şamsaddîn. "Saraf-name". Wergera ji Farsî ji bo Rûsî E.I. Vasilieva, cildên 1-2. Moskova, 1967.

**No 6.** Boros, János. A Kaukázus - a népek hegye [Qavqas wek çiyayên gela]. Budapest, 1980.

**No 7.** van Bruinessen, Martin M. Agha, Shaikh and State. Utrecht, 1978.

**No 8.** Cser, István. Kurd község története [Dîroka civaka gundê Kurd]. Destnivîs.

**No 9.** Czelár, Katalin. Irak [Iraq]. Budapest, 1979.

**No 10.** Fényes, Elek. A török birodalom leírása [Li ser Împeratorîya Tirkî]. Pest, 1854.

**No 11.** Gárdonyi, Géza. Eclipse of the Crescent Moon [bi Macarî - Egri Csillagok, "Steyrkên hajêrê Eger"]. Buda-

pest, 1997.

**No 12.** Generál, Tibor. Allah serege: az oszmánn-török haderő kialakulása és fényikora [Leşkerê Allah. Damezrandin û serdema ronahîyê ya eskerê Tir-kên Osman]. Budapest, 1987.

**No 13.** Germanus, Guyla. Kelet fényei felé [Berbi tîrêja Rojhilatê]. Budapest, 1966.

**No 14.** Ghassemlou, Abdul Rahman. Kurdistan and the Kurds. Prague, 1965.

**No 15.** Goldziher, Ignác. Tények és tanúk [Agahdarên bûyera]. Budapest, 1984.

**No 16.** Hegyi, klára û Pá Fodor. "Sikereflên török adooszerzé kísérlet a királyi Magyarországon" [Bacá Macaristanê ya Tirkan kom nekîr] Keletkutatás (kovar), 1995 behar, rûpelên 97-103.

**No 17.** Jókai, Mór. Görögtüz [Agirê Yûnanî]. Budapest, 1998

**No 18.** Kúnos, Ignác. Anatóliai képek [Wêneyên Anatolîyayê]. Budapest 1891.

**No 19.** Kúnos Ignác. Török földön. [Li ser xaka Tirkan]. Budapest, 1911.

**No 20.** Kurdistani Információs és Kulturális Egyesület. Name ji bo rêvebirên Macaristanê, Bi Macarî. Destnivîs. 24.02.1999

**No 21.** The I life and Adventures of Aryminius Vámbéry. New Delhi-Madras, 1998.

**No 22.** Makas, Hugo. Kurdische Studien. Heidelberg, 1900.

**No 23.** Makas, Hugo. Kurdische Texte im Kurmandji-Dialekte aus der Gegend von Mardin. Sankt Petersburg, 1897-1924.

**No 24.** Mousa, Moustafa. "Történelmi kurdkérdés" (Pirsgirêka Kurd ya dîrokî ye). 168

óra (rojname), 19.08.1999.

**No 25.** Róbert, László. Allah nevében. [Bi navê Allah]. Budapest, 1979.

**No 26.** Szurovy, Géza. Iraki tájak, iraki emberek [Herêma mirovên Iraqê]. Budapest 1973.

**No 27.** Szabó, Imre. Kurd történeti és mai ragadványnevei [Navên dîrokî û îroyî li gundê Kurd]. Budapest, 1980.

**No 28.** Teleki, Pál. The Evolution of Hungary and its Place in European History. New York, 1922.

**No 29.** Teleki, Pál. Magyar nemzetiségi politika [Ramîyarîa Macar li himber gelên kêmhajmar]. Budapest, 1940.

**No 30.** Teleki, Pál, 1936. "The Migrations of the peoples". Földrajzi Közlemények. 1936, hejmarên 9-10.

**No 31.** Teleki, Pál and Andrew Rónai. Memorandum on the different types of ethnic mixture of population. Paris, 1937.

**No 32.** Tilkovszky, Loránt. Pál Teleki (1897-1941), Budapest, 1974.

**No 33.** Zrinyi, Miklós. Szigeti veszedelem [Matirs ji bo hajêrê Siget]. Budapest 1997.

**No 34.** Zürcher, Erik J. Turkey. A Modern History. London-New York, 1998.